

DICCIONARI ESPECÍFIC DELS SUBSTANTIUS I DELS ADJECTIUS DEL *TIRANT LO BLANC*

I

ESTUDI INTRODUCTORI

TESI DOCTORAL D'EDUARD BAILE LÓPEZ
DIRIGIDA PEL DR. RAFAEL ALEMANY FERRER

DEPARTAMENT DE FILOLOGIA CATALANA
UNIVERSITAT D'ALACANT

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

ALACANT, ABRIL DE 2013

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

ÍNDEX

VOLUM I

Paraules prèvies (<i>captatio benevolentiae</i>)	vii
Estudi introductori	xi
Preliminars	xiii
1. Objectius	xiv
2. Antecedents	xviii
3. Metodologia	xxii
3.1. Tipus de diccionari	xxvi
3.2. Hiperestructura	xxviii
3.3. Macroestructura	xxxii
3.3.1. Definició de lema	xxii
3.3.2. Selecció dels lemes	xxv
3.3.3. Reconstrucció de lemes	xliii
3.3.4. Ordenació dels lemes	liv
3.4. Microestructura	lvi
3.4.1. Definició d'accepció	lvii
3.4.2. Estructura de l'article	lx
3.4.3. Ordenació de les accepcions	lxxi
3.4.4. Tipologia de les definicions	lxxiv
4. Novetats i remarques respecte del DCVB	lxxxii
4.1. Lemes	lxxxiv
4.2. Variants formals	lxxxvii
4.3. Sentits	xcvii
4.4. Locucions	xcix
5. Breu panoràmica sobre alguns camps semàntics rellevants	cxi
5.1. Bèl·lic	cxiii
5.2. Mariner	cxxxii

5.3. Culinari	cxlv
6. Conclusions	clxi
Referències bibliogràfiques	clxvii

VOLUM II

Substantius i adjectius (A-L)	3
-------------------------------	---

VOLUM III

Substantius i adjectius (M-Z)	289
Apèndixs	521
1. Antropònims i topònims	523
1.1. Llistat d'antropònims	535
1.2. Llistat de topònims	551
2. Parèmies	567

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

PARAULES PRÈVIES (*CAPTATIO BENEVOLENTIAE*)

No recordem on ni quan però, en alguna ocasió, llegírem un diàleg en què un personatge acusava un altre d'obsessió per un tema i, per a fer èmfasi en el caràcter mòrbid que sovint acompanya les obsessions, li deia: «S'ha convertit en la teua pròpia Moby Dick». Per què comencem d'aquesta manera tan, diguem-ne, peculiar? Perquè, en certa manera, així es com u se sent quan afronta una tesi durant un període allargassat: la tasca esdevé una mena d'obsessió que no sempre pareix tenir fi però, paradoxalment, en un moment precís s'endevina la llum al final del túnel i és aleshores quan l'obsessió es revela en clau positiva, quan el viatge es justifica en funció del que s'ha après mentre ha transcorregut. Quan, en definitiva, es comprova que no hi ha havia obsessió sinó la necessitat de mantenir-se amb ferma per a arribar al punt final i complir les expectatives.

El procés ha estat llarg, doncs, i ho ha estat, entre altres motius, perquè aquest projecte de tesi no naix ben bé ara i ací sinó que es constitueix com la derivació lògica d'un parell de treballs previs. Així, doncs, l'origen es troba en unes concordances lematitzades obtingudes a partir del corpus lèxic complet del *Tirant lo Blanc* [TB] de Joanot Martorell, tasca que ens valgué la consecució del Diploma d'Estudis Avançats [DEA] (Baile 2006) i de la memòria de llicenciatura (Baile 2007a); així mateix, per a dur a bon port aquesta empresa, haguérem d'establir una activitat de confrontació respecte a dues propostes prèvies a la nostra com ara la concordança lematitzada corresponent a la tesi doctoral de Maria Brossa (1988) i la d'Anna Isabel Peirats (2005), la qual complementa l'edició crítica a càrrec d'Albert G. Hauf (Martorell 2005a), *text base* sobre el qual hem treballat sempre. Sobre aquest i altres punts, hi tornarem breument en altres moments, però val a dir ara que aquest treball que presentem, com ja ocorria, de fet, en el moment de producció de les concordances, no existeix en el buit sinó que s'insereix en l'estructura d'un macroprojecte dirigit al si de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (Universitat d'Alacant) pel Dr. Rafael Alemany Ferrer, director també de la nostra

tesi, i que aspira a construir un *Diccionari del català literari dels escriptors valencians de l'edat mitjana*.

A grans trets, aquesta tesi consta de dues parts: d'una banda, un primer volum —el que teniu entre mans— que mira d'explicar el procés de confecció del diccionari específic de substantius i d'adjectius del TB i la manera com l'usuari pot accedir a la informació; d'una altra banda, dos volums més que contenen el diccionari de substantius i d'adjectius,¹ a més de sengles llistats d'antropònims i de topònims i d'un ampli recull paremiològic. Les possibilitats que s'obrin en encetar la reflexió lexicogràfica sobre un corpus lèxic tan voluminós com el del TB, per més que l'hàgem escurçat a les categories nominals nuclears, són gairebé infinites. De fet, en molts moments del procés d'elaboració de la tesi, hem sentit la temptació de provar de seguir sendes diverses que, en certa manera, eren suggerides pel mer procés de redacció de les definicions, el descobriment de lemes o de variants formals peculiars, etc. Encara hi ha força aspectes tirantians per concretar, però la creació d'una tesi compta o ha de comptar amb límits de caràcter pragmàtic, i això ens ha obligat a retenir-nos i a cenyir-nos a les seccions esmentades adés. Així, doncs, tot i que un diccionari com aquest que presentem pot donar peu a nombroses investigacions suplementàries, ara i ací ens haurem de conformar a explicitar el procés de confecció del diccionari i no gaire més.

De tot el que hem indicat suara, es pot deduir que no pretenem d'acometre cap consideració general sobre la llengua del TB. El projecte de tesi, insistim, se centra en la confecció d'un diccionari de substantius i d'adjectius d'aquesta novel·la valenciana i, a més dels comentaris pertinents sobre la construcció del recull lexicogràfic, es permet, a tot estirar, d'oferir algunes informacions complementàries sobre novetats i remarques respecte del *Diccionari Català-Valencià-Balear* [DCVB] (en línia) així com un colp d'ull al voltant dels camps semàntics més significatius d'entre tots els que ens mostra Martorell. En tot cas, distem molt de considerar l'opció de debatre sobre aspectes ben interessants com ara, especialment, alguns dels

---

¹ Com expliquem més avant, en el volum II s'arregleguen les definicions dels lemes compresos entre les lletres A-L i, pel que fa al III, aquest conté la resta de definicions lexicogràfiques més els annexos de noms propis i de parèmies.

que s'apunten en Casanova 1994² o la problemàtica suscitada al voltant de la doble autoria o única, assumpte aparentment resolt en els darrers anys però que, tal vegada, mereixeria un reforç plenament assentat sobre la base d'un diccionari de definicions. Cap d'aquestes qüestions forma part dels objectius d'aquesta tesi³ i no seran discutides per més interessants que resulten: per a dur a terme correctament una tasca d'aquesta mena, caldria, certament, plantejar una nova tesi o, fins i tot, més d'una. Sí que són punts, però, que paga la pena de considerar per a futures empreses derivades, sens dubte, i és per això que esperem que aquest diccionari servirà de punt de partida perquè altres filòlegs o, per què no, nosaltres mateixos, continuem a desbrossar la foresta lingüística acollida en la novel·la: el bosc ha estat explorat en multitud d'ocasions, en coneixem molts dels arbres que el componen, però amb tota certesa encara hi ha flora desconeguda o, si més no, no adequadament classificada. El millor elogi, doncs, que podria esperar de rebre aquesta tesi no és tant si compta amb la qualitat mínima desitjable sinó que pugui ser mampresa per altres investigadors com a catapulta per a arribar a altres indrets d'aquest mapa fascinant en què es converteix el TB de Joanot Martorell quan ens hi endinsem.

Finalment, volem esmentar un grup reduït de persones a qui ens devem personalment per l'interés mostrat al llarg del procés. Així, en primer lloc, agraiem la paciència i l'estima de què sempre han fet gala els pares i la nostra parella, a qui mai no sabrem com pagar-los les bones paraules i, sobretot, la capacitat d'escoltar i d'esperar. En segon lloc, ens sentim en deute amb certs companys del Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant, als quals ens uneix ja no tant una vinculació professional com una relació netament personal: en són més, però la immediatesa ens mena que esmentem especialment H. C. i C. A —ells saben qui són i no cal dir-ne més. I, en tercer lloc, no queda sinó agrair la tasca de seguiment i de correcció precisa proporcionada pel Dr. Rafael Alemany Ferrer, amb qui fa ja nou

---

² Per exemple, analitzar aprofundidament, ja amb definicions a la mà, el veritable abast dels tres components lèxics fonamentals de la novel·la des del punt de vista de l'àmbit d'ús de què procedeixen o de la mena d'evolució que han experimentat a partir del llatí: el component cancelleresc, el cultista i el popular. Així mateix, tot i que sempre és complicat de destriar el component dialectal en la llengua medieval, un altre punt d'interés fóra observar la transcendència semàntica i formal del component valencià en el si d'un model encara deutor de la *koiné* cancelleresca, però ja no esclau.

³ Menys encara quan hem deixat de banda algunes categories, fet que, en conseqüència, podria provocar que les conclusions al voltant dels possibles temes d'estudi suggerits foren esbiaixades.

anys que col·laborem i sense el qual, molt probablement, mai no s'hauria arribat a la fi: un deixeble és tan bo com li ha ensenyat a ser-ho el seu mestre. Lògicament, aquest agraïment és extensible als membres del tribunal, tant els titulars com els suplents, que han tingut a bé de jutjar la major o menor vàlua d'aquesta humil aportació al camp de la lexicografia medieval.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

ESTUDI INTRODUCTORI

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

PRELIMINARS

Acostar-se a un text medieval, especialment des del punt de vista de l'anàlisi lingüística, gairebé sempre és semblant a la sensació que es té quan es mira un mapa vell, bé perquè en manquen algunes parts o potser perquè la visió que dóna del món és una d'incompleta d'acord amb el coneixement que es tenia en el seu moment d'elaboració i al lloc on es produí. Quan som parlants nadius de la llengua en què ha estat redactat un text, generalment, al cos de nocions obtingudes mitjançant l'estudi, s'hi pot afegir la intuïció com a aïna en el procés analític, però, si es tracta d'una obra en llengua antiga, aquesta capacitat intuïtiva trontolla: fins a cert punt, els canvis lingüístics derivats del pas dels segles i, en el cas del català, la contaminació progressiva del castellà, ens allunyen d'aquell model de llengua de manera que, per a l'estudi rigorós, es fa necessari de cercar ajuda documental. Dit d'una altra manera, es pot assenyalar que els fonaments de la *lingüística de corpus*, ço és, partir dels usos reals per a construir artefactes d'anàlisi lingüística, marquen un punt de referència inexcusable per a solucionar els problemes derivats de la distància en el temps i, en conseqüència, respecte al model de llengua (Martin 1996; Hockey 2000). En aquesta línia, val a dir que la lingüística de corpus no és un fenomen nou i que ja se'n tenen precedents des de les darreries del XIX i les primeries del segle XX, però ha estat en les últimes dècades quan, gràcies als avançaments informàtics, s'ha pogut posar a prova de veres els beneficis de tractar els textos a partir de la premissa bàsica d'observar la llengua en context.

Segurament pel sentit d'immediatesa i per la possibilitat d'obtenir registres audiovisuals, bona cosa de la tasca esmerçada en aquest camp dels *corpora* ha tingut, durant cert temps, més a veure amb la creació de bases de dades orals —centrades en aspectes dialectals, diafàsics, diastràtics, etc.— que amb la llengua medieval; tanmateix, a poc a poc aquesta tendència ha experimentat variacions i, sense eixir de l'àmbit romànic, és fàcil comprovar com cada vegada profileren amb més freqüència les bases de dades diacròniques, que ens ofereixen una apreciable quantitat d'informacions sobre les quals bastir reflexions amb major precisió i rapidesa —així,

el *Corpus Diacrónico del Español* [CORDE] (en línia), el *Corpus Histórico do Português Tycho Brahe* (en línia) o el *Corpus Ovi dell'Italiano Antico* (en línia). Pel que fa al cas concret del català, cal recordar el referent del *Corpus Informatitzat del Català Antic* [CICA] (en línia) com a model d'excel·lència confegit sobre textos tractats amb prou qualitat per a tenir seguretat com a consultors que hi trobarem informació assenyada i contrastada. Expliquem tot això no perquè la tesi hi tinga ben bé a veure car no hem dut a terme la construcció d'un corpus sinó perquè, certament, la realització d'un diccionari d'autor medieval és un resultat evident del triomf d'aquesta tendència que acabem de ressenyar: la construcció de reculls lexicogràfics de llengua antiga que parteixen d'edicions crítiques fiables sotmeses a processos informàtics és, sens dubte, un camí que assegura amb fermesa que se n'obtinguen dades amb un grau de precisió com no hauria estat possible fa tan sols unes quantes dècades arrere. De més a més, el cas del nostre diccionari de substantius i d'adjectius del *Tirant lo Blanc* [TB] respon, en realitat, a la segona fase d'un projecte de llarg recorregut que tingué com a punt iniciàtic la construcció d'unes concordances lematitzades sobre el corpus complet del TB (Baile 2006 i 2007a) per al DEA i per a la memòria de llicenciatura. Aquestes concordances, disposades en una base de dades automatitzada sotmesa a una sèrie de criteris de presentació ja discutits en les referències bibliogràfiques apuntades, han estat, precisament, l'àina informàtica fonamental per a abordar amb una certa comoditat de consulta un cos lèxic que, fins i tot sent parcial, no deixa de ser monumental. En sentit estricte, el procés informàtic no pertany ja a aquestes pàgines, que han de donar compte del treball derivat, ço és, del diccionari al·ludit, però al nostre parer cal fer-ne almenys aquest petit esment perquè conste que, efectivament, aquest treball no és sinó una aplicació d'un altre d'anterior i que, esperem, ha de ressaltar la importància de combinar l'actuació artesanal de la *lexicografia pràctica* tradicional amb l'ajut proporcionat per les noves tecnologies, especialment pel que té a veure amb l'ús de concordances lematitzades (Knowles 1990: 1649-1650; Cameron 1996; Meijjs 1996).

1. OBJECTIUS

Aquest projecte de tesi respon, com ja ha estat assenyalat, a la creació d'un diccionari de definicions dels substantius i dels adjectius continguts en el *Tirant lo Blanc* [TB] de Joanot Martorell, per la qual cosa pot ser conceptualitzat com un exemple de *lexicografia pràctica* que, no obstant això, a causa d'haver de justificar el seu procés de creació en l'apartat destinat a la «Metodologia», toca de gaidó aspectes vinculats a la *lexicografia teòrica* —si bé, com ja hem avisat, ho fa sempre en el marc d'un treball de *praxis*. Així mateix, tot i que la selecció del subcorpus d'unitats lèxiques i el tractament i el despullament consegüent a què aquestes han estat sotmeses connecta amb la visió artesanal de la tasca lexicogràfica tradicional —reconstrucció de les entrades del recull, cerca exhaustiva d'accepcions, estructuració de la informació, etc.—, el fet que es tracte de la segona fase d'un projecte iniciat amb la consecució d'una base de dades automatitzada contenidora de les concordances lematitzades del corpus complet tirantià, ens col·loca en l'àmbit de la denominada *lexicografia moderna*.⁴ Al nostre juí, la combinatòria d'ambdues tendències és el mecanisme metodològic més recomanable per a salvar els obstacles que, molt sovint, ens trobem al pas quan abordem un text medieval.

Com ja s'indicava arran les concordances lematitzades del corpus complet del TB, confegides, respectivament, en dues etapes destinades a la consecució del Diploma d'Estudis Avançats [DEA] (Baile 2006) i de la memòria de llicenciatura (Baile 2007a), els resultats obtinguts en la creació d'aquest diccionari específic s'emmarquen en la tasca duta a terme pel 'Grup de Recerca de Literatura Catalana Medieval de la Universitat d'Alacant' [LICATMED-UA], que coordina el Dr. Rafael

---

⁴ Com és palmari, la introducció d'aïnes informàtiques en les darreres dècades ha comportat tota una revolució en la manera com s'encaren els projectes lexicogràfics, si més no des que, ja l'any 1971, el *Trésor de la langue française* (en línia) començara a emprar targetes perforades o des que, no gaire després, l'Academia della Crusca iniciara el llarg procés de construcció d'un diccionari històric que, finalment, ha desembocat en el *Corpus Ovi dell'Italiano Antico* (en línia), que permet una cerca efectiva de lemes desambiguats i de col·locacions a partir de les concordances creades sobre el corpus del canon medieval italià (Seco 2003: 17). Més encara, la implantació progressiva de la informàtica en el camp lexicogràfic modern, compta, sens dubte, amb la celebració del «Congrés Internacional de Lexicografia» a Exeter en l'any 1983 com a fita ineludible arran la fundació de l'«European Association for Lexicography» (EURALEX). Fins i tot abans, ja a mitjan segle XX, podem escorcollar aportacions diverses en què els ordinadors comencen a tenir un cert valor metodològic, encara que fóra de manera molt primitiva (Zgusta 1971: 353-357): així, les concordances de sant Tomàs d'Aquino per Busa l'any 1951; les actes del «Colloque international sur la mécanisation des recherches lexicologiques; réalisations récentes et nouveaux équipements», publicades en *Cahiers de Lexicologie* el 1961; o el *Dictionnaire inverse de la langue française* d'A. Juilland en l'any 1965, entre algunes altres fites.

Alemany Ferrer, el qual és, de més a més i no casualment, el director d'aquesta tesi. Especialment, aquest diccionari es vol presentar com una nova mostra de recull de definicions lexicogràfiques a la vora de dos treballs previs anàlegs com ara *El Diccionari de l'«Espill» de Jaume Roig* (Gonzàlvez 2003), objecte d'una tesi prèvia i encara inèdita en què participà com a director el mateix Dr. Alemany Ferrer juntament amb el Dr. Josep Martines, i el *Diccionari del lèxic de les poesies d'Ausiàs March* (Alemany et alii 2008), treball aquest sí publicat sobre el corpus complet del poemari ausiasmarquià mercès a la tasca investigadora de diversos professors de la Universitat d'Alacant dirigits, novament, pel Dr. Alemany. Així, doncs, a aquests dos ítems bibliogràfics, s'hi pretén d'afegir aquesta tesi perquè, juntament amb les futures empreses lexicogràfiques derivades de concordances lematitzades en procés de depuració, com és ara el cas de les realitzades sobre la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena (Alemany / Martín 1996; Alemany 1997 i 1998), es puga aconseguir de construir un *Diccionari del català literari dels escriptors valencians de l'edat mitjana*, macroprojecte, com ja hem dit més amunt, en què el nostre microprojecte s'insereix.

D'acord amb aquestes premisses prèvies, cal assenyalar els nostres objectius d'acord amb dos paràmetres: d'una banda, des d'un punt de vista emmarcat en el macroprojecte; d'una altra banda, des d'una perspectiva més humil, que pren aquest projecte de tesi, entés en tant que microprojecte, com a referència única. En el primer dels casos, doncs, val a dir que ens proposem:

- a) Arreplegar exhaustivament i sistematitzada un corpus de definicions del lèxic de textos literaris catalans de l'àmbit medieval valencià. Aquesta tasca, òbviament en un marc combinatori que faça entrar en joc els nostres diccionaris històrics i les bases de dades sobre llengua antiga, podria servir per a perfeccionar la diversitat d'estudis semàntics i fraseològics, així com podria emprar-se com a ajut per a la resolució de dubtes sobre accepcions o variants formals a l'hora de confegir edicions crítiques quan la mera consulta dels testimonis no resolga plenament la qüestió.

- b) Potenciar els estudis d'història de la llengua, especialment, no cal dir-ho, des del prisma de la lexicografia medieval i, encara més, la que té a veure amb autors clàssics valencians del segle XV. La creació de diccionaris d'autor com aquest mateix que presentem —bé que parcial— i que no fa sinó emmirallar-se en l'estela oberta per Emili Casanova 1988 sobre les obres d'Antoni Canals, es constitueix com a aïna sòlida per a conèixer amb més detall, entre altres aspectes, la casuística d'accepcions associada al corpus lèxic medieval, l'alternança entre variants formals d'un mateix mot o la riquesa fraseològica de l'època, especialment quant a les seqüències locucionals.
- c) Aportar elements de referència basats en contextos d'ús real de la llengua per a resoldre o, si més no, per a obrir nous debats al voltant de qüestions tal vegada no ben bé resoltes pels diccionaris de consulta més usuals en el nostre àmbit català i, per extensió, en l'àmbit romànic. Així, pensem que cal entendre que els diccionaris històrics, al marge de comptar amb un valor simbòlic com a artefactes culturals, no haurien de ser entesos com a edificis acabats sinó en construcció, susceptibles de ser depurats progressivament.

Pel que fa als objectius específics, a més dels generals del macroprojecte en què s'insereix, cal assenyalar que pretenem:

- a) Aportar un punt de suport als futurs intents d'edició crítica del TB o, si més no, de depuració de les edicions ja existents, pel fet que no sempre hi ha prou amb la col·lació de testimonis per a resoldre dubtes sobre, per exemple, determinades variants formals.

- b) Ajudar a la interpretació de diversos fragments de la novel·la que, tal vegada, encara resulten un tant foscos, pel desconeixement precís dels significats que s'hi empren.
- c) Contribuir a l'anàlisi dels camps semàntics més significatius de l'obra, com ara, per exemple, els de caràcter militar, naval o alimentari, que, al seu torn, resulten essencials per a dibuixar el marc sociocultural en què Martorell creava i, per extensió, la resta de coetanis.
- d) Aprofundir en el coneixement de les particularitats locucionals del text de Martorell, la qual cosa és el mateix que col·laborar a descobrir les interrelacions fraseològiques que connecten el TB amb el fons sintagmàtic del català medieval.

2. ANTECEDENTS

La preocupació per construir obres de caràcter lexicogràfic no és un fenomen modern, clar està, i, pel que fa al marc català, un colp d'ull ràpid ens en donaria exemples tan primigenis i venerables com ara el *Diccionari de rims* de Jaume March (1371), el *Torcimany* de Lluís d'Averçó (segle XIV), el *Liber Elegantiarum* de Joan Esteve (1489), el *Vocabolari per aprendre lo Catalan alamaný y lo Alamaný catalan* (1502) o el *Iesus Thesaurus puerilis* d'Onofre Pou (1580), entre molts altres (Rico / Solà 1995).⁵ No obstant això, és evident que els plantejaments metodològics i els objectius d'aquests ítems lexicogràfics disten molt del que hui dia entenem com a *diccionari*. Més específicament, d'acord amb el marc d'un diccionari basat en un autor medieval com ara aquest que presentem sobre les categories nominals nuclears del *Tirant lo Blanc* [TB] de Joanot Martorell, el propòsit d'aquest subapartat rau en un acostament breu a altres artefactes anàlegs, entre els quals cal també d'incloure-hi bases de dades i treballs de concordances, ni que siga per a perfilar plenament l'embranchada de l'interés lexicogràfic al voltant de la llengua antiga.

---

⁵ Per a una síntesi històrica d'anàlegs castellans, veg. Azorín 2000.

Gràcies especialment a les noves tecnologies, moltes coses han canviat des que Germà Colón 1977 denunciara l'escassetat de diccionaris sobre llengua catalana antiga a l'abast així com, en línies generals, de materials compilatoris que forniren l'investigador de referències fiables a partir de les quals es pogueren desenvolupar anàlisis lingüístiques sobre el català medieval.⁶ En aquest sentit, la proliferació de *corpora* informatitzats —a partir de processos de creació de concordances, després etiquetats perquè se'n puga extraure informació lingüística precisa— amb continguts de llengua antiga,⁷ d'acord amb la premissa de partir de l'observació de la llengua en contextos d'ús, és un símbol inequívoc de l'avançament en el coneixement del català medieval: així, en són testimoni essencial el *Corpus Informatitzat del Català Antic* [CICA] (en línia) de la Universitat Autònoma de Barcelona —creat com a element de suport per a la redacció de la *Gramàtica del Català Antic*—, el *Diccionari de Textos Catalans Antics* [DTCA] (en línia) del Centre de Documentació Ramon Llull,⁸ i, amb certes precaucions, el *Glossari de Glossaris* (en línia) de Barcino. Així mateix, un colp d'ull al nostre entorn romànic ens deixa veure que aquest no és, ni molt menys, un fenomen local, sinó un de difòs entre els especialistes. En aquesta direcció, mentre que el francès aporta exemples com ara el *Dictionnaire du Moyen Français* (en línia) o la *Base de Français Médiéval* (en línia), en el castellà destaca el model del *Corpus Diacrónico del Español* [CORDE] (en línia) i el *Corpus del Español* de Mark Davies (en línia). Pel que fa a l'occità, hi ha la *Concordance de l'Occitan Médiéval* (en línia) i, quant a l'italià, el *Corpus OVI dell'Italiano antico* (en línia). En el cas de l'àmbit gallec i portugués, comptem, per exemple, amb la *Base de datos da Lírica Profana Galego-Portuguesa* (en línia) i el *Corpus Histórico do Português Tycho Brahe* (en línia). Tot i que no com a formant del context romanç, paga la pena també

⁶ Per bé que no se centren concretament en els ítems dedicats a la llengua medieval, per a un llistat de materials lexicogràfics des de mitjan segle XX, veg. Cabré / Lorente 1991 i Perea 1998 i 2000.

⁷ Un cas aproximadament equivalent té a veure amb la confecció de *tresors*, ço és, *diccionaris de diccionaris* com ara: Guardiola 1999 per al català en el vessant valencià; Gili Gaya 1947-1952 i el *Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española* [NTLE] (en línia, 2001 i 2007) per al castellà; Santamarina 2000-2003 per al gallec; Messner 1994-1998 per al portugués i Journet / Petit / Robert 1966-1978 per al francès.

⁸ Aquest corpus parteix d'un projecte inicial de concordances dependent del «Servei de Tractament Informatitzat de Textos Catalans (STITC)» de la Universitat de Barcelona, que, al seu torn, és hereu de l'antic projecte «Prospecció Automatitzada de Textos Catalans», dirigit per Joaquim Rafel.

d'assenyalar alguns ítems de l'anglès com ara el denominat *A Glossarial Database of Middle English* de Benson (en línia) i el *Middle English Dictionary* (en línia).⁹

Com ja hem anunciat, la producció de concordances sobre textos antics és un altre nucli de la investigació lexicogràfica que posa de manifest les millores que ha dut la informàtica al món de la investigació lexicogràfica, ja que suposen una aïna bàsica per la conformació de diccionaris, tal com és el cas d'aquesta tesi. Pel que fa al TB en concret, cal recordar ací dues referències discutides a bastament per Baile 2006 i 2007a com ara: d'una banda, la *Lematització semiautomatitzada i regularització gràfica del Tirant lo Blanch* (en línia) a càrrec de Maria Brossa (1988), un projecte de tesi emmarcat en el projecte «Prospecció automatitzada de Textos Catalans», el qual, temps després, ha desembocat en el ja mencionat DTCA de la Universitat de Barcelona; i d'una altra, les «Concordances» d'Anna Isabel Peirats (2005), en format de CD-Rom acompanyant de l'edició crítica del TB de Hauf publicada el 2005. Quant a altres aportacions de concordances referides a autors de l'àmbit català medieval, podem destacar-hi breument:

- a) Per als *Furs*, veg. Diéguez / Torruella 2003.
- b) Per a diverses col·leccions de cançoners com ara el *Cançoner Vega-Aguiló-1*, el *Cançoner Vega-Aguiló-2*, el *Cançoner L*, el *Cançoner de l'Ateneu*, el *Jardinet d'Orats*, el *Cançoner dels Masdovelles*, el *Cançoner del Marqués de Barberà* i el *Cançoneret de Ripoll*, veg. els ítems bibliogràfics corresponents sota el paraigua de l'«Arxiu Informatitzat de Textos Medievals» de la Universitat de Barcelona i, per a una visió global de caire teòric, Torruella 1999, que n'és el coordinador.
- c) Per a l'*Espill* de Jaume Roig, veg. Carré 1996, sota l'empara, també, de l'«Arxiu Informatitzat de Textos Medievals».

---

⁹ Per a més informació sobre aquest darrer corpus, veg. McSparran 1998.

- d) Per al poemari ausiasmarquià, veg. Flam 1962-1963, Buttler 1981, Hauf 1983, Lara Pozuelo 2000 i Alemany *et alii* 2011, aquest dins del grup LICATMED-UA.
- e) Per a la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena, veg. Alemany *et al* 1996 i Alemany Ferrer 1997 i 1998, ambdós dins de LICATMED-UA.
- f) Per a Joan Roís de Corella, veg. Wittlin 1993 al si de les publicacions en microfita de l'«Arxiu Informatitzat de Textos Medievals», i Martos 2001 dins de LICATMED-UA.
- g) Per a *Lo Passi en Cobles*, veg. Garcia Sempere 1997, també en el marc de LICATMED-UA.

Finalment, si entrem en el camp específic cobert pel nostre projecte de tesi, ço és, la confecció d'un diccionari de definicions a partir del corpus lèxic d'una obra medieval, aquest és encara un àmbit en què les produccions són, més aïna, minses, potser perquè, mentre que la confecció de concordances lematitzades requereix un procés artesanal molt reduït gràcies a les noves tecnologies, la creació d'un diccionari, malgrat l'ajuda de consulta proporcionada, precisament, per les concordances, és una tasca encara vinculada a una anàlisi lenta i atenta de cada ocurrència: es tracta, doncs, de treballs que, al nostre parer, necessitarien habitualment equips de treball —multidisciplinars, si pot ser— més que no d'iniciatives individuals. En tot cas, apuntem-hi com a exemple força primerenc el *Vocabulari de sant Vicent Ferrer* de Gret Schib (1977), al qual segueix de prop el *Glossari general lul·lià* de Colom Mateu (1983-1985). No obstant això, malgrat no menysprear la vàlua de tals dues aportacions, l'obra que marca, sens dubte, un abans i un després és *El lèxic d'Antoni Canals* d'Emili Casanova (1988), una obra veritablement preocupada a constituir-se plenament com a diccionari sobre un autor medieval amb tot el que això comporta i no només com a mer llistat de veus amb unes breus orientacions semàntiques. Així, hi observem:

- a) explicacions precises sobre els criteris de creació del recull i sobre les claus de lectura per als usuaris;
- b) atenció a totes les variants formals de cada lema;
- c) destriaments subtils d'accepcions;
- d) exemples documentals força acurats respecte dels sentits i de les formes que il·lustren;
- e) comentaris lingüístics caracteritzadors del model de llengua de Canals a partir dels camps semàntics, els mecanismes de creació de paraules o la distinció entre el component cultista i el component popular i/o dialectal;
- f) *and last but not least*, l'acarament amb el DCVB per a comprovar què pot aportar Canals al diccionari diacrònic bàsic de consulta en l'àmbit català.

Pel que fa a LICATMED-UA, al marge dels exemples de concordances adés esmentats, ha donat lloc —ja ha estat dit— a dos diccionaris de definicions amb els quals ens arrenjerem: d'una banda, el *Diccionari de l'«Espill» de Jaume Roig*, tesi de llicenciatura d'Hèctor Gonzàlvez i Escolano (2003); i d'una altra, el *Diccionari del lèxic de les poesies d'Ausiàs March* per Rafael Alemany *et alii* (2008).¹⁰

3. METODOLOGIA

Les planes següents pretenen donar compte fefaent del procés de confecció del diccionari i de la informació que s'aporta del lèxic seleccionat així com la manera com el consultor pot accedir-hi, a tal informació. En aquesta línia, els subapartats que ací es contenen es concentren en tres grans blocs, que són els dedicats a la

---

¹⁰ Un precedent, per bé que inferior quant a pretensions i abast semàntic i fraseològic, fóra el glossari que acompanya la versió revisada de l'edició crítica dels poemes de March a càrrec de Bohigas 2000.

hiperestructura, la *macroestructura* i la *microestructura*. Així mateix, durem a terme una petita passa prèvia consistent a caracteritzar el diccionari tipològicament perquè, d'aquesta manera, s'establisquen uns paràmetres visibles de l'enfocament general, ja que, com assenyalava Bajo Pérez (2000: 15-16), l'adopció d'una perspectiva adient al tipus d'usuari determina, en bona mesura, les decisions preses durant el procés de redacció i també respecte a les pautes de presentació perquè el consultor pugui extraure'n la informació continguda al més fàcilment possible.

No obstant el que hem assenyalat suara, cal apuntar que aquest projecte de tesi no es presenta com un treball vinculat a la *lexicografia teòrica*: per més que, de cara a l'explicació de la metodologia al darrere de la creació del diccionari, calga atendre aspectes teòrics que suposen, en certa manera, un component mínim de consciència metalexigràfica, el punt de vista que exposem en tot aquest apartat de la tesi es relaciona amb la *praxis* de la llengua, tasca exemplificada, òbviament, per mitjà del diccionari de substantius i d'adjectius.¹¹ D'aquesta manera, de més a més, pretenem no caure en les abstraccions de la denominada *lexicografia teòrica* o *metalexigràfica*, en algunes ocasions situades lluny de la problemàtica pragmàtica, sense que això supose ser seduïts per la tendència, desaconsellable al nostre parer, de molts diccionaris en el mercat que defugen l'explicació dels plantejaments sistemàtics implícits durant el procés de codificació (Bajo Pérez 2000: 11): no es tracta, en conseqüència, de perdre'ns en disquisicions conceptuals pròpies dels manuals però, al mateix temps, l'usuari ha de ser informat dels motius pels quals el lexicògraf ha actuat en un sentit o en l'altre, i, així mateix, de les claus descodificadores de les dades lingüístiques que s'ofereixen. D'acord amb Seco (2003: 47), doncs, acceptem la idea que la *lexicografia pràctica* —o, senzillament, *lexicografia*— no és ben bé una ciència, però sí una activitat de recerca i de didactisme que, si bé no té l'obligació de promoure debat sobre factors metodològics, sí que ha de donar raó del motiu pel qual ha decidit elaborar l'artefacte lexicogràfic tal com ho ha fet, és a dir, ha de justificar, si més no, quines paraules ha decidit registrar, quina informació en dóna i com l'ofereix. Així, tot connectant amb l'inici del subapartat, val a dir que la faena

---

¹¹ En altres paraules: qualsevol comentari esmerçat al voltant dels punts bàsics relacionats amb l'elaboració del diccionari és determinat per la mera necessitat de justificar el procés entre bambalines i, especialment, perquè, insistim-hi, el consultor pugui navegar amb bon vent i barca nova a l'hora de cercar les dades lingüístiques.

d'un lexicògraf es constitueix entorn de dues operacions bàsiques com ara: d'una banda, la selecció i el tractament de materials, és a dir, la *macroestructura*; i d'una altra, la descripció dels materials seleccionats, ço és, la *microestructura*. A aquestes dues operacions fonamentals, cal afegir-hi un procés de reflexió prèvia sobre la manera com es presenta l'obra entesa globalment —*hiperestructura*—, la qual cosa du, inevitablement, com assenyalàvem adés, a decidir primàriament quin tipus de diccionari volem.

Abans, però, de comentar tals operacions, pel fet que aquesta tesi no deixa de ser la segona part d'un projecte iniciat amb la conformació de les ja mencionades concordances lematitzades de tot el corpus lèxic del *Tirant lo Blanc* [TB] (Baile 2006 i 2007a), hi ha alguns aspectes metodològics que ara no debatrem a bastament —en puritat, formen part de la discussió metodològica d'aquella primera fase corresponent al Diploma d'Estudis Avançats [DEA] i a la memòria de llicenciatura—, però que, no obstant això, mereixen un breu esment a manera de pròleg o de pòrtic. Així, caldria indicar succintament una sèrie de passes necessàries per a la confecció del diccionari però, hi tornem, ja plantejades i resoltes durant la consecució de les concordances:

- a) Tria del *text base*, el qual es correspon amb l'edició crítica del TB a càrrec d'Albert G. Hauf amb ajuda de Vicent J. Escartí (Martorell 2005a), ara per ara la referència bàsica disponible a la venda i, per tant, la que fa més trellat de ser considerada com a ítem de consulta accessible al consultor. En el moment de confecció de les concordances, optàrem per l'edició digital que acompanya aquesta edició crítica que parteix, essencialment, de l'exemplar de la primera edició conservat a València. Tal text digitalitzat fou pres fidelment, si bé se'n féu una revisió exhaustiva que hi restituí alguns accents, signes de puntuació o errades tipogràfiques.¹² Així mateix, com és patent especialment en la secció 4

---

¹² No entrarem ara en una descripció exhaustiva d'aquest procés de correcció a causa que ja fou motiu de subsecció específica en Baile 2006 i 2007a. Es tracta, doncs, d'un procés de rectificació dut a terme abans d'iniciar el projecte de tesi. Entre els canvis més substancials, és a dir, que no responen sols a errades purament tipogràfiques, cal apuntar-hi, amb el suport de la informació dels diccionaris històrics, els casos següents:

1. **èntrega i èntegra > entrega i entegra**

d'aquest mateix volum I, en casos de dubte hem consultat també Riquer (Martorell / Galba 1969a) i, sobretot, Perera 1995, l'edició crítica definitiva en confrontar tots els exemplars conservats de la primera i de la segona edició, però que no prenem com a punt de partida pel fet que encara no es troba disponible al mercat.

- b) Maquetació del *text base* d'acord amb una sèrie de criteris informàtics que han permès, posteriorment, l'aplicació correcta d'un programa de concordances.
- c) Obtenció de les concordances automàtiques sense lematitzar gràcies a l'aplicació sobre el text maquetat del programa *Micro-OCP*, produït per l'Oxford University Computing Service (1988), el qual ha estat usat igualment per a la consecució d'altres concordances produïdes pel grup LICATMED-UA.
- d) Elaboració manual de la lematització a partir de les concordances, procés que, no obstant això, ha estat repensat per a la lematització del diccionari i per això, es tracta d'un aspecte discutit en altres punts de la tesi.
- e) Bolcament de les concordances lematitzades a una base d'*Acces* que permeti consultes automatitzades, aïna que ha estat, com ja s'ha dit çà i dellà, clau per al seguiment dels trets lexicogràfics del corpus seleccionat i definit.

-
- 2. **entràmenes > entramenes**
  - 3. **mercè > mercé**
  - 4. **nòvia i nòvies > novia i novies**

De més a més, val a dir que, del corpus lèxic del qual s'extragueren les concordances, se'n va eliminar prèviament tot el material lèxic aliè al català i, especialment, les rúbriques corresponents als encapçalaments capitulars, ja que deuen respondre, amb quasi tota seguretat, a la mà dels impressors i, en tot cas, no són resultat de la inventiva de Martorell.

3.1. *Tipus de diccionari*

Com ja hem advertit prèviament, la confecció d'un *diccionari*¹³ requereix una passa preliminar consistent a decidir el tipus d'usuari a qui va dirigit. En aquest sentit, com que treballem en un àmbit acadèmic especialitzat i, així mateix, el corpus lèxic es correspon amb el d'una obra medieval, el consultor prototípic d'aquest diccionari de substantius i d'adjectius del TB respon a un que potser no necessita de ser especialista en llengua medieval, però que, si més no, sí que fóra convenient que tinguera un interès específic vinculat a la investigació sobre tal període cronològic de manera que compte amb certs coneixements previs que li permeten de fer ús de la informació semàntica continguda amb solvència. Més concretament, pensem que el grau d'afinament en les definicions, en la construcció de lemes principals i de secundaris i, així mateix, en la localització d'unitats fraseològiques, demana un usuari relacionat mínimament amb la investigació filològica d'àmbit medieval sense que això impedisca, però, que un usuari menys especialitzat no puga fer-hi consultes satisfactòriament.¹⁴

Una vegada hem establert el tipus d'usuari a qui, almenys prototípicament, ens dirigim, cal establir ràpidament, atés el títol de la tesi, que aquest hipotètic consultor es troba davant d'un *diccionari selectiu* i no d'un *d'exhaustiu* (Casares 1992: 17): efectivament, el subcorpus objecte de definicions respon específicament a les categories nominals nuclears allotjades en el TB, és a dir, als substantius i als adjectius. Això, però, no vol dir que no hi haja altres categories com ara les locucions localitzades a partir d'un substantiu o d'un adjectiu representatiu; així mateix, escadusserament, l'usuari pot topiar amb adverbis en *-ment*, que compten amb una naturalesa adjectival en l'origen.

Aquest tret selectiu és representat, tot i que en menor mesura, mitjançant la segregació dels fragments esparsos redactats en altres llengües com ara el francès en

¹³ No ens plantejarem ara cap mena de procés reflexiu sobre la terminologia al voltant del concepte de recull lexicogràfic, que, bàsicament, respon a la idea d'obra que conté una certa quantitat de mots d'una llengua de manera ordenada i que, de més a més, aporta alguna mena d'informació sobre cadascun dels mots inclosos (Rafel 2005: 15-18). Així mateix, en algunes ocasions s'han fet distincions entre el terme mateix de *diccionari* respecte d'altres com ara *vocabulari* o *glossari* (Bajo Pérez 2000: 14), però la realitat pràctica és que, molt sovint, s'empren indistintament i, en tot cas, aquesta discussió no és matèria de debat del nostre projecte de tesi.

¹⁴ D'ací, per exemple, la creació de lemes coincidents amb la variant estàndard actual quan no n'hi ha tal, en el TB, i que remetien, sense cap altra aportació semàntica, al lema principal documentat.

algun emblema, per la qual cosa caldria apuntar que és també un *diccionari monolingüe*, estrictament contenidor d'unitats lèxiques pròpies del català medieval. En un altre orde, una consideració global notable fóra l'adscripció del recull a la tipologia de *diccionari d'autor*, més concretament d'acord amb els paràmetres establits en Neuhaus 1986 per a Shakespeare: així, el compendi d'unitats lèxiques lematitzades i definides respon a una part d'un corpus lèxic creat per un escriptor específic i no a la combinació d'obres i d'autors diversos; en tot cas, atés el marc del macroprojecte l'objectiu final del qual consisteix a promoure la futura creació d'un diccionari del català literari dels escriptors del *Segle d'Or* de les nostres lletres, podria matisar-s'hi que es tracta d'un *diccionari d'autor*, però, això sí, un de produït amb la perspectiva de contribuir a un hipotètic recull multiautoral, si bé sense eixir-se d'uns certs paràmetres cronològics.¹⁵

En cas de voler perfilar amb més exactitud, el tipus de diccionari que hem confeccionat, certament hi ha multitud de propostes teòriques interessants però, donat el marc pragmàtic que ens hem proposat de seguir, ens limitarem a adoptar un model de classificació concreta com ara el que proposa Scherba 1995, consistent en una sèrie de parelles aparentment oposades de fàcil comprensió:

- a) És un *diccionari informatiu*, és a dir, *descriptiu*, i no *prescriptiu* o *acadèmic*, ja que no compta amb afany normatiu sinó que pretén, d'acord amb el subcorpus seleccionat, de donar de cada lema o entrada la pràctica totalitat de les accepcions localitzades i altres informacions complementàries. En tot cas, el que sí que és vàlid d'assenyalar és que, atesa la consideració del TB com a obra del canon, de l'anàlisi del diccionari ací presentat es podrien extraure conclusions profitoses per a enriquir debats normatius de llarg abast.

- b) És *general* i no *enciclopèdic*, ja que la pauta fonamental consisteix a fer entrar mots d'ús comú de la llengua. Ara bé, el fet que hi haja determinats

---

¹⁵ Com assenyalem puntualment en l'apartat «Definició d'accepció», aquest equilibri entre macroprojecte i microprojecte provoca certa precaució a l'hora d'acceptar determinats sentits que, tal vegada, no responen sinó a la voluntat estilística de l'escriptor i que, en conseqüència, no són susceptibles d'entrar en un diccionari més transversal.

mots relacionats, per exemple, amb les unitats de pes i de mesura o amb la flora i la fauna, comporta que es derive ocasionalment cap a unes definicions amerades d'alta especialització, de manera que, si bé l'asseveració inicial és correcta, fins a un cert punt es podria parlar d'hibridació.

- c) En el marc estricte de la tesi, podria ser conceptualitzat com a *diccionari de definicions ordinari* però, en tant que ofereix mostres documentals extretes a partir d'unes concordances lematitzades prèvies, respon implícitament a les característiques d'un *diccionari de concordances*.
- d) És un *diccionari de definicions* i no un d'*ideològic*, ja que segueix una planificació tradicional d'ordenació alfabètica i no aquella per la qual és la definició la que du al lema.
- e) Com a *diccionari monolingüe d'autor*, es tracta, lògicament, d'un *diccionari de definicions* i no d'un *diccionari de traduccions*, tot i que certs plantejaments extrems de la *lingüística de corpus* apunten la idea que la llengua antiga, fins i tot per al parlant nadiu, comporta un grau d'estranyesa més proper a la consideració de llengua estrangera que de pròpia.
- f) És un *diccionari no històric* amb el benentès que, en tractar-se d'un subcorpus extret d'una única obra, respon a paràmetres sincrònics que remetent a un període específic del segle XV. No obstant això, una perspectiva lògica fóra que el material lexicogràfic ací mostrat s'emprara per a anàlisis de caràcter diacrònic com ara la revisió dels diccionaris històrics de la llengua.

3.2. *Hiperestructura*

La *hiperestructura*, relacionada inequívocament amb el concepte de *superestructura textual* de Van Dijk 1983, es refereix a l'organització general de tota la informació continguda en una obra lexicogràfica específica (Bajo Pérez 2000: 15-16; Rafel 2005: 82-84). Així, doncs, en el marc pràctic d'aquest treball, la *hiperestructura* equival a explicitar l'estructuració de la tesi a través dels tres volums de què consta, ço és, les parts que la componen.

En un sentit general, caldria parlar de dos grans blocs:

- a) El que correspon al volum I, que engloba els preliminars metodològics així com algunes seccions dedicades a comentaris lingüístics derivats del corpus de definicions basat en els substantius i en els adjectius del TB de Joanot Martorell.
- b) I el que correspon als dos volums restants, que contenen el diccionari principal i, de més a més, dues seccions a manera d'apèndixs centrades en els noms propis i en el fons paremiològic. Més concretament: d'una banda, el volum II conté els mots definits entre les lletres A-L; d'una altra banda, el volum III conté les paraules definides entre les lletres M-Z i una sèrie d'apèndixs que descrivim més avant.

Pel que fa al primer volum, aquest és titulat particularment com a «Introducció», ja que, com hem assenyalat, serveix fonamentalment per a establir-hi les pautes de construcció del diccionari i les claus d'accés a la informació que s'hi conté. D'aquesta manera, al marge d'un subapartat inicial denominat «Paraules prèvies», que fa les funcions de *captatio benevolentiae*, hi trobem:

- a) Una secció denominada «Objectius», que estableix breument què es pretén aconseguir amb la confecció del diccionari i les conseqüències que se'n poden derivar en forma de treballs futurs o d'aprofitament per als lingüistes que hi facen consulta.

- b) Una secció titulada «Antecedents», que, amb valor també panoràmic, pretén apuntar els ítems bibliogràfics més importants relacionables amb el diccionari ací presentat, és a dir, reculls lexicogràfics —sobretot, diccionaris de definicions, concordances i bases de dades lèxiques— essencialment referits a obres d'autors medievals en llengua catalana.
- c) Una secció designada com a «Metodologia», nucli central d'aquest volum I, consistent a explicar com s'ha fet l'obra lexicogràfica, és a dir, d'acord amb quins criteris macroestructurals —la selecció del corpus d'unitats lèxiques definides i com aquestes unitats s'han reconstruït i introduït com a lemes— i microestructurals —quina informació presentem en els articles del diccionari i la manera com aquesta és representada i ordenada.
- d) Un apartat que, sota l'epígraf «Novetats i remarques respecte del DCVB», es dedica a compilar i a discutir exemples diversos de lemes, variants, sentits i locucions no continguts —o inclosos amb certes deficiències— en el *Diccionari Català-Valencià-Balear* [DCVB] a partir del corpus definit en el diccionari principal.
- e) Un punt denominat «Breu panoràmica sobre alguns camps semàntics rellevants», que focalitza sobre els camps semàntics dedicats al món bèl·lic, al cosmos naval i a l'esfera alimentària, entesos com els nuclis lèxics de major abast en el decurs de la novel·la i, en conseqüència, com els subconjunts d'unitats lexicogràfiques que ens acosten amb major precisió a la realitat cultural en què Martorell degué produir la seua novel·la.
- f) I, finalment, una última secció que arreplega els ítems bibliogràfics citats al llarg de tota la tesi.

Quant al segon i tercer volums, titulats respectivament «Diccionari (A-L)» i «Diccionari (M-Z) i apèndixs», aquests representen el moll de la tesi pel fet que contenen les definicions lexicogràfiques que en constitueixen l'objecte preeminent, a més dels annexos. Més concretament, hi observem:

- a) El cos de l'obra, que conté el vast conjunt de lemes principals i secundaris definits lexicogràficament sobre el subcorpus de substantius i d'adjectius del TB, incloent-hi informació de categoria gramatical, accepcions acompanyades d'exemples documentals il·lustratius, constatació de seqüències locucionals i, finalment, inventari de variants ortogràfiques, formals i flexives de gènere i de nombre, amb indicació del nombre d'ocurrències respectives.
- b) I els apèndixs, constituïts alhora per sengles relacions d'antropònims i de topònims, que aspiren a donar raó dels noms propis emprats per Martorell en el TB, i per una altra de parèmies, que segueix la tradició compilatòria establida per analistes previs, ja siga ampliant-ne els ítems arreplegats per aquests o debatent-los.

3.3. *Macroestructura*

Molt succintament, la *macroestructura* s'identifica amb l'organització particular que presenta la *nomenclatura*, ço és, el conjunt d'unitats lèxiques conceptualitzades com a *lemes*, en un diccionari determinat (Bajo Pérez 2000: 16-18; Rafel 2005: 84). Per bé que en donem raó detallada en cada subpunt particular, val a dir que la *macroestructura*, prèvia definició del concepte de *lema*, es divideix en tres eixos fonamentals:

- a) Una secció denominada «Selecció dels lemes», és a dir, la tria d'aquelles unitats lèxiques que conformen el corpus de vocabulari definit a partir del TB de Joanot Martorell. En aquest cas concret, com veurem, parlem

essencialment dels substantius i dels adjectius arreplegats en la novel·la per contrast amb els verbs i les paraules gramaticals —preposicions, conjuncions, adverbis—, unitats lèxiques que han estat bandejades per motius pragmàtics d'espai i de temps al llarg del procés d'elaboració de la tesi. Així mateix, hi englobem les locucions localitzades a partir de les dues categories nominals nuclears escollides i que, en inserir-les dins dels articles corresponents, esdevenen subentrades subjectes també a definició.

- b) Una secció titulada «Reconstrucció de lemes», subapartat en què es pretén assenyalar els criteris de conformació dels lemes inclosos del diccionari, és a dir, aquelles formes paradigmàtiques que es constitueixen com a entrades de consulta en el recull i que serveixen d'encapçalament a l'article.
- c) I, a la fi, el subapartat «Ordenació dels lemes», referit, com és palmari, a la manera com s'estructuren les entrades en el cos del diccionari d'acord amb un criteri estrictament alfabètic.

3.3.1. Definició de lema

En el context de la teoria lingüística, d'acord amb Cabré (1994: 40), una paraula es constitueix com una unitat del component lèxic de la gramàtica i, així mateix, esdevé conceptualitzable com a *lema* o com a *entrada* de diccionari. En aquesta línia, val a dir que el procés de *lematització* consisteix a ordenar les ocurrències d'un corpus determinat sota formes generals que les aglutinen. Aquesta aglutinació es pot conformar, a grans trets, des de dues perspectives:

- a) La que considera com a *lema* la forma primitiva d'una família de paraules flexionades o derivades, opció que respon, per exemple, al criteri mamprés en les concordances de Peirats 2005 sobre el TB mateix.

- b) La que segueix la idea que el *lema* és la forma d'una paraula sota la qual s'ordenen les diferents formes flexionades que pot tenir (Bajo Pérez 2000: 16; Rafel 2005: 84-85); d'acord amb aquesta segona perspectiva, el leuari es confegeix per a construir, *de facto*, el diccionari.

Per al nostre projecte, nosaltres hem decidit de seguir el segon criteri, per la qual cosa podem assajar aquesta senzilla definició de *lema*: element clau o encapçalament d'un mot o conjunt de mots formalment relacionats que tenen un mateix significat i una mateixa funció gramatical, encara que presenten diverses formes i flexió nominal, i també diverses formes gràfiques, en el cas de l'estudi d'un text amb grafia no normativitzada com és el cas del TB. Així, doncs, el lema estaria compost, fonamentalment, per dos elements: una unitat lexemàtica i un codi de categoria gramatical, parella de components que encapçalaria, així, totes les formes gràfiques i morfològiques que se li assignen. Cal dir, de més a més, que la fidelitat ortogràfica dels lemes respecte de les formes documentades en l'edició de què partim (Martorell 2005a) és pràcticament total, tret d'unes mínimes regularitzacions, ajustades a l'actual model ortogràfic estàndard, amb la intenció primordial de facilitar l'usuari l'accés al mot que desitge cercar.

En una línia semblant al que hem apuntat suara, hem d'assenyalar que, per a aquells casos en què hi haja més d'una variant formal susceptible de convertir-se en lema, la que actuarà com a entrada principal contenidora de la informació semàntica serà aquella que es corresponga amb l'estàndard actual o la que més s'hi aproxime. En cas que no hi haja cap variant formal que coincidisca amb l'estàndard, s'estableix un lema independent que, seguit d'un claudàtor, representa tal forma normativa actual, però que es limita a remetre al lema principal documentat en el TB. Així mateix, les variants formals no considerades com a principals són conceptualitzades com a entrades secundàries que apareixen en el diccionari per partida doble:

- a) Com a lema independent no contenidor de definicions sinó entés com a mer remissor cap al lema principal.

- b) Com a lemes complementaris que acompanyen l'entrada principal entre parèntesis.

En línies generals, el que hem establert suara serveix per a encabir-hi els substantius i els adjectius, que, com ja hem apuntat, constitueixen les categories gramaticals bàsiques que han estat seleccionades d'entre tot el corpus lèxic tirantià i que, per això, formen part del títol mateix de la tesi. No obstant això, encara hi hauria alguns focus problemàtics que reben una major explicació bé en les seccions següents o en els apèndixs del volum III dedicats als llistats dels noms propis i de les parèmies:

- a) Pel que fa als compostos sintagmàtics, ço és, les locucions, aquestes no es constitueixen en lemes independents sinó que esdeven subentrades assumides a l'interior dels substantius o dels adjectius que conformen el nucli de la seqüència, és a dir, en aquelles unitats lèxiques que considerem com a més representatives de la seqüència.
- b) En el cas de les parèmies, ni poden constituir un lema —com veiem en l'apèndix específic que hi dediquem en el volum III de la tesi, es tracta de seqüències autònomes de parla— ni s'introdueixen com a subentrades a la manera com sí que fem amb les locucions, ja que fóra excessivament complicat d'establir quin és el mot representatiu que n'hauria de contenir cada. De més a més, no en fem definició sinó mer llistat.
- c) Els noms propis, com assenyallem en l'annex corresponent del volum III, compten amb una sèrie de paràmetres conceptuals que els diferencien dels noms comuns en un grau que, ara per ara, ens empeny a deslligar-los del diccionari principal en un llistat a banda i, per tant, no són sotmesos a cap procés de lematització.
- d) Els diminutius, els augmentatius i els superlatius són inclosos, com és norma general, en els lemes corresponents a les unitats lèxiques de què

deriven. Malgrat això, pot haver-hi excepcions quan, de manera efectiva, s'han establert amb una certa independència semàntica respecte del mot de partida.

- e) Els adverbis acabats en *-ment*, donat el fet que són essencialment de naturalesa adjectival, són inclosos en el diccionari i, pel que respecta ara al nostre interès, es constitueixen com a lemes independents pel fet que no es tracta d'un diccionari general que ens permeta d'incloure sols els adjectius primitius i evitar, així, d'admetre tots els adverbis derivats mitjançant la inclusió —per economia de redacció— del sufix *-ment*, decisió a partir de la qual el consultor, en cas que conega els mecanismes de derivació de la llengua, fóra capaç de deduir el mot resultant. Com que es tracta d'un diccionari d'autor a partir d'una obra específica, tal criteri no és possible i hem d'admetre la presència, com a lema independent, de cada adverbi d'aquest tipus referenciat en el TB.

3.3.2. Selecció dels lemes

Com ja n'és testimoni el títol mateix de la tesi, el conjunt d'unitats lèxiques definides es refereix al subcorpus de *substantius* i d'*adjectius* continguts en el TB de Joanot Martorell. El motiu primari pel qual no es defineix el corpus sencer, òbviament, té a veure amb la magnitud que representa —mig milió de paraules, vora 6000 lemes—, difícilment abraçable per un sol filòleg en un període raonable de temps: de vegades, els aspectes pràctics associats a la realitat passen per damunt dels desitjos ideals marcats al principi de qualsevol proposta de treball. Per això, tot i que la pretensió inicial era abordar la totalitat de les unitats lèxiques tirantianes, hem optat per fer-ne una tria i aquesta s'ha centrat en les dues categories esmentades, ja que comparteixen una sèrie de trets que les agermana i que, en conseqüència, les fa susceptibles de formar un subconjunt lògic que justifique el tall al bell mig del

corpus.¹⁶ Així, d'acord amb els quatre criteris bàsics que, tradicionalment, s'han aplicat per a la classificació taxonòmica de les categories gramaticals (Cabré 1994: 29-30; Cuenca 1996: 101-103; Cuenca 2005: 39; Bosque 2007: 29-30), dels *substantius* i dels *adjectius* podem assenyalar conjuntament:

- a) Segons el *criteri morfosintàctic*, són *categories variables*, és a dir, tenen flexió.
- b) Segons el *criteri lèxic*, pertanyen a *sèries obertes*, de manera que es creen, s'hereten, es presenten i, eventualment, es perden sense que hi haja cap alteració greu del sistema lingüístic.
- c) Segons el *criteri semàntic*, són *categories plenes* pel fet que s'associen a conceptes o a idees i, de més a més, posseeixen contingut lèxic.
- d) Segons el *criteri sintàctic*, són *categories nominals nuclears o majors*, ja que poden tenir complements i generar sintagmes.

Si volguérem filar més prim quant a cada categoria principal, per als objectius de la tesi i d'aquest subapartat bastaria a dir que:

- a) Pel que fa al *nom comú*, es tracta de la categoria nominal prototípica nuclear, és un element ple —compta amb *intensió*, és a dir, trets lèxics propis que permeten de fer-ne definició: per això, té referència autònoma i es constitueix com a sèrie oberta, a diferència dels *noms propis*—,¹⁷ actua com a nucli del sintagma nominal i mostra concordança en gènere i en nombre amb els especificadors nominals i amb els adjectius (Cuenca 1996: 103-104).

¹⁶ D'acord amb Bosque (2007: 105-125), l'adjectiu no es constituí com a categoria independent fins al segle XVIII.

¹⁷ Completeu la comparança amb la introducció a l'apartat corresponent en el volum III de la tesi.

- b) Quant a l'*adjectiu*, és la segona gran categoria nominal nuclear, absolutament intensional —no té *extensió*— i mostra concordança en gènere i en nombre amb els substantius amb què s'associa (Cuenca 1996: 117-122).

Al marge del dos grans conjunts lèxics que conformen majoritàriament el subcorpus definit, cal destacar certs casos de transcategoritzacions en què aquestes categories estan implicades, per la qual cosa paga la pena de fer-ne també un breu comentari que expose com hem actuat per a la confecció del diccionari:¹⁸

- a) Respecte a casos d'*adjectius substantivats*, hem anat molt en compte de no acceptar-ne excessivament: d'acord amb Bosque (2007: 183-186), no hem assumit habitualment aquells casos de recategorització per influència de l'article mal denominat *neutre* (Martines 2010) —o d'algun altre element gramatical usat *fortuïtament*— davant de l'adjectiu perquè pensem que són casos que denoten un fenomen massa contextual i no gens interessant per a convergir amb el macroprojecte.¹⁹ Així, en línies

¹⁸ Clar està que, en el marc de referència d'un diccionari complet, caldria plantejar-s'hi una anàlisi exemple per exemple i, de més a més, amb un pes de reflexió sintàctica ací només esbossada tímidament. Deixem-ho ara, però, com a possible recerca derivada i centrem-nos en un context més pragmàtic de lematització supeditada a les necessitats de les dues categories majoritàries del subcorpus.

¹⁹ Només hem fet excepció amb ítems aïllats consagrats pel DIEC2, ja que considerem que aquesta admissió en el diccionari general de la llengua implica més que meres contaminacions puntuals a partir dels extractes documentals. Ans al contrari, al nostre parer, revelen una tendència duradora:

contrari -ària 1. *adj* Directament oposat. *E lo vent era punter: venia'ls contrari* (TB 729: 14). **2.** *adj* Oposat als interessos o als desitjos d'algú. *creat e fet de tal compàs que sou contrari a ma honor e fama* (TB 694: 19). **3.** *m i f* Adversari. *Los jutges anaren al papalló hon stava Tirant e digueren-li si volia perdonar a son contrari* (TB 325: 9-10). **4.** *m* Alguna cosa que s'oposa. *Senyor —dix Diafebus—, no volria que la senyoria vostra agués a pensar **negun contrari** de mi, per ço com som de una terra e de una voluntat* (TB 242: 2). **5. haver lo vent al contrari** → **vent 3**. **6. per (lo) contrari** *loc adv* En canvi. *No és cosa nova un rey ésser enamorat de una sotil donzella; per contrari, una gran reyna de un pobre gentilom e desconéixer-ne pare e mare e los més de sa natura* (TB 648: 6-7). *E per lo contrari, en vossaltres serà terrible la ira, punició o càstich de tan injusta batalla com siguiu en terres e regnes que gens no us pertanyen* (TB 1314: 7-8). **7. vent contrari** → **vent 5**. [contrari 76, contrària 10, contràries 5, contraris 14]

generals, hem procurat que la tria es corresponguera amb casos consensuats en la tradició dels diccionaris del nostre àmbit català:

descendent 1. *adj* Que va cap avall. *E la vostra amor, senyora Viuda, no-s pot acomparar a la mia, car la vostra és descendent, qui devalla e va tostemp en desmenució, e la mia és ascendent e natural, qui tostemp aumenta y augmentarà fins a tant que haja atés compliment de beatitut* (TB 1054: 4-5). **2.** *m i f* Persona que segueix una altra en la línia de successió genealògica. *tots los emperadors de Contestinoble e lurs descendents, en l'article de la mort se podien fer absolre a pena e a culpa* (TB 1508: 16-17). [descendent 1, descendents 2]

màgic -a 1. *adj* Que pertany a la ciència oculta que produeix efectes amb l'ajut d'éssers sobrenaturals o de forces secretes de la natura. *O, quant me tendria yo per benaventurada si yo sabés l'art màgica que és l'alta sciència dels màgichs* (TB 783: 16-17). **2.** *m i f* Persona que es dedica a la ciència oculta que produeix efectes amb l'ajut d'éssers sobrenaturals o de forces secretes de la naturalesa. *O, quant me tendria yo per benaventurada si yo sabés l'art màgica que és l'alta sciència dels màgichs, en la qual han poder de fer tornar del dia nit* (TB 783: 16-17). [màgica 1, màgichs 1]

savi sàvia 1. *adj* Que té la integritat del seny. *E per ço lo cavaller qui és savi e animós és complit de la gràcia de cavalleria* (TB 779: 16). **2.** *m i f* Persona que domina la ciència d'alguna cosa. *E per ço com la magestat vostra ha dit que lo savi de poch se té per content* (TB 773: 15). [savi 48, sàvies 2, savis 22]

- b) En relació amb els *participis de present* i els *participis de passat* transcategoritzats a substantius i a adjectius, hi hem actuat de manera molt semblant a a). És així que, novament, hem seguit el referent de consens marcat pels diccionaris més consultats durant la creació de la tesi, ço és, que estigueren consagrats pel *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans* [DIEC2] (en línia) —amb el reforç del *Diccionario de la Real Academia Española* [DRAE] (en línia) per a establir així un marc de comparança amb una llengua que, més enllà del debat sobre els orígens

gal·loromànics o hispanoromànics, acompanya sovint el català en processos de recategorització— i/o pel *Diccionari Català-Valencià-Balear* [DCVB] (en línia) i d'altres de diacrònics per als casos de participis antics. D'acord amb aquest primer criteri, hem acceptat casos com ara:

batallant *m* Bataller. *com per la prudència e indústria dels batallants diverses vegades los pochos han obtesa victòria* (TB 69: 30). [batallants 1]

besada *f* Aplicació dels llavis sobre algú o sobre alguna cosa tancant-los en el moment del contacte i destancant-los tot seguit en senyal afectuosa. *besaren-se, e fon tan saborosa la besada que poguera hom haver anat una milla ans que la una* (TB 1031: 18). [besada 2]

navegant *adj* Que es trasllada mitjançant una nau. *stenguem les càndides veles navegant per la tempestuosa mar de adversitats, de hon se poden recitar los naufragis de aquells qui, en ella follament navegants, a dolorosa e miserable fi pervenen* (TB 806: 9-10). [navegants 1]

Així mateix, un altre criteri aplicat a l'acceptació de les transcategoritzacions²⁰ ha tingut a veure amb el fet que hem resseguit participis que, tot entenent que s'han amerat dels trets adjectivals prototípics, de més a més són les úniques formes existents en el subcorpus tirantià del verb d'origen:

demudat -ada *adj* Que mostra en el rostre canvis respecte de l'estat habitual a causa d'un sentiment extrem. *ab gest molt trist e ab la cara tota demudada e descolorida* (TB 1294: 23). [demudada 1]

despoderat -ada *adj* Privat de força. *axí vel e despoderat com só de entrar en batailla* (TB 922: 9). [despoderat 1]

²⁰ Un que permetera de decidir sobre exemples aparentment adjectivals durant la lectura, però que no és tan evident en la recerca pels diccionaris bàsics d'ajuda.

Així mateix, encara hi hauria algun participi incorporat com a adjectiu pel fet que, quan la paraula en qüestió és emprada amb valor adjectival, difereix del sentit que la caracteritza quan és utilitzada com a verb o, si més no, estableix una certa especialització o afinament del sentit original:

usat -ada *adj* **1.** Que està habituat a alguna cosa. *Tirant, com a home usat de guerra, stava tostemps armat* (TB 1218: 4). **2.** Que ocorre sovint. *Lo costum de la usada fortuna és inclinar los ànimos a crueldat* (TB 1242: 1). [usada 1, usat 1]

- c) Quant als *infinitius substantivats*, hi hem actuat amb un procediment semblant de manera que els que han estat assumits en el subcorpus del diccionari com a substantius plens i no com a formes impersonals del verb, han estat essencialment aquells que es troben ja, diguem-ne, institucionalitzats en el geni de la llengua —assumits fins al punt que solen admetre, per exemple, formes de plural—²¹ com ara:

abraçar *m* Estrenyiment entre els braços com a mostra d'afecte. *Preniu abraçars de mi, stojau-ne per a vós* (TB 481: 33). [abraçars 1]

saber *m* **1.** Saviesa 1. *si la merçé vostra me promet a fe de cavaller de dar-los-me [4000 ducats], yo y posaré tot mon saber* (TB 407: 25-26). **2.** Saviesa 2. *stigueren molt admirats de la gran subtilea e saber del philòzoph* (TB 433: 11). **3. saber divinal** *loc nom* El coneixement que emana de Déu. *Spill en lo qual lo saber divinal se representa* (TB 1403: 6). [saber 57, sabers 2]

Més enllà de les dues categories centrals que conformen el subcorpus, s'hi han d'afegir alguns *adverbis* i, com a mostra d'unitats fraseològiques, les *locucions*:

²¹ O que solien, si es tracta d'un mot en desús.

- a) En declinar la inclusió de paraules gramaticals en el subcorpus, els *adverbis* —una categoria invariable que no admet expansió nominal (Cuenca 1996: 178-182), no definida satisfactòriament per la tradició gramatical (Bosque 2007: 127-145)— queden, en principi, fora del conjunt d'unitats lèxiques definides. Tot i així, hi ha dues escletxes per les quals sí que n'hem assumit uns quants. D'una banda, la bretxa per la qual penetren la majoria d'exemples, que no és una altra que la dels adverbis acabats en *-ment* (Delgado 2002), formats per sufixació a partir d'un adjectiu femení singular. D'una altra banda, en abordar certs adjectius —i, en menor mesura, substantius—, hi hem observat el que podríem denominar com a desdoblaments adverbials consolidats, als quals, fins i tot, en algunes ocasions hem donat entitat com a lema independent:²²

pla¹ **plana** *adj* **1.** Aplicat a un terreny, que no presenta grans elevacions i depressions. *Apleguaren a tret de bombarda del camp, no al fossat o palench que fet havien, mas quasi al través, en loch qui era pla, sens palench ne altra cosa* (TB 670: 16-17). **2.** Aplicat a un objecte, que forma part, aproximadament, d'un pla geomètric, sense curvatura o sense ondulacions. *E picà-u bé tot e posà-u dins caçoles planes* (TB 1208: 27). **3. cassola plana** → **cassola 2.** **4. en terra plana** → **terra 11.** [pla 1, plana 1, planes 1]

pla² *adv* Lentament. *e l'aquanea, que vaja més pla* (TB 913: 4). [pla 1]

pla³ *m* Porció bastant extensa de terreny que no presenta grans elevacions i depressions. *fon dit al capità que devallassen en lo pla e que-ls donassen la batailla* (TB 592: 3). **2. en pla loc adv**

²² Tot i que no sempre, ja que en alguns casos no observem prou especialització semàntica:

matí 1. *m* Espai de temps comprés entre la primera claror del sol i el migdia. *E fon sort que aquell matí ell ixqué per pendre delit ab falcons e lebrers* (TB 1097: 34). **2. adv** A primera hora del dia. *e pensà que los seus no vendrien tan matí com ell se levaria* (TB 435: 26). **3. bon matí loc adv** A primera hora del dia. *Aquella nit lo bon Spèrcius no dormí molt, e bon matí, ans del dia, ell se levà* (TB 1367: 9). **4. de bon matí loc adv** A primera hora del dia. *L'endemà de bon matí, Ypòlit se n'anà sens resposta ninguna* (TB 967: 25). **5. de matí loc adv** A primera hora del dia. *E de matí, apuntant la alba, ells foren en vista de Rodes* (TB 401: 10). **5. gran matí loc adv** A primera hora del dia. *E gran matí ells partiren e tingueren son camí* (TB 380: 15). [matí 110]

Sobre una superfície tal que, si tracem una recta que passe per dos qualssevol dels seus punts, aquesta es troba tota ella continguda en la dita superfície. *Qui bé stà, no-s cuyta moure e, qui seu en pla, no ha d'on caure* (TB 545: 36). [pla 17]

- b) A banda de les *parèmies* —compilades fora del diccionari principal en un dels annexos del volum III de la tesi—, les *locucions* —de cinc tipus: *adjectivals, adverbials, nominals, preposicionals* i *verbals*— representen el contingut fraseològic del recull. Segons Casares (1992: 170), aquestes seqüències responen a combinacions estables de dos o més mots, amb funció oracional i, així mateix, amb un valor semàntic que no resulta de la suma del significat habitual dels components per separat.²³ Si, de més a més, volguérem remarcar què les diferencia de les parèmies, caldria apuntar que: en primer lloc, mentre que aquestes ofereixen un alt grau de generalitat, les locucions remetent a situacions precises; en segon lloc, si bé les parèmies es constitueixen com a enunciats introduïts com a tals en el discurs sense que permeten canvis tret dels de concordança, les locucions sí que estan obertes a experimentar transformacions i

²³ Per això, excepte exemples puntuals, hem procurat no abusar de locucions verbals formades amb *verbs coixí* com ara **ésser**, **estar**, **haver**, **tenir**, **posar**, etc. ja que, generalment, aquesta mena de construccions sí que permet de saber-ne el significat per la mera suma dels lemes per separat. No obstant això, quan n'acceptem alguna, el motiu és que considerem que no són tan semànticament evidents per l'efecte de suma, ja que l'ús d'aquests *verbs coixí* no és l'esperable a partir de la sensibilitat lingüística d'un parlant actual:

necessari -ària *adj* **1.** Que forçosament o inevitablement ha d'ésser o d'esdevenir-se. *Aprés meteren-se en orde de tot lo que-ls era necessari, axí de armes com de cavalls e moltes altres coses* (TB 277: 23). **2.** Que no pot deixar de ser o d'esdevenir-se. *Què farà, donchs, ma atribulada pensa en fortuna vàlida, ab contrasts de tan diversos vents combatuda, que consell sobre cars necessari no-s comporta?* (TB 1530: 3-4). **3. ésser de necessari** *loc verb* Alguna cosa, ser imprescindible per a aconseguir un objectiu determinat. *Com los moros hui en dia són molts, e ab sforç e ajuda de genovesos que-ls porten moltes vitualles, armes e cavalls encubertats e gent ben armada, és de necessari façam tot nostre sforç d'estar bé avisats e molt en orde per dar-los batailla cruel, fort e dura* (TB 502: 8-19). **4. haver necessari** *loc verb* Alguna cosa, ser imprescindible per a aconseguir un objectiu determinat. *De continent la virtuosa comtessa se partí del rey ab dos donzelles, e ab los regidors de la ciutat anà per les cases fent traure forment e civades e tot lo que havia necessari* (TB 88: 19-20). [necessari 20, necessària 9, necessàries 50]

inserirments pel fet que funcionen com a elements sintàctics de les oracions en què s'integren; i en tercer lloc, cal dir que les parèmies responen més aïna a un fenomen cultural que no estrictament lingüístic i, per contrast, les locucions formen part de la llengua plenament (Conenna 1988; Corpas 1997: 132-135).²⁴

3.3.3. Reconstrucció de lemes

Pel fet que aquest subapartat és estrictament descriptiu,²⁵ indiquem tot seguit l'esquema de reconstrucció —de *lematització*— que serveix per a crear, *de facto*, el diccionari:

- a) El lema principal es correspon amb la forma localitzada en el TB coincident amb l'estàndard actual o, si més no, la que s'hi assembla més d'entre totes les documentades.
- b) Per a aquells lemes no coincidents amb l'estàndard actual, se'n crea un que, delimitat a la dreta per un claudàtor, es limita a remetre al principal d'entre els que s'han documentat en el TB:

frívol] veg. **frèvol**.

lleuger -a] veg. **llauger -a**.

²⁴ En aquest punt, cal indicar-hi que no incloem en el diccionari *solidaritats lèxiques* que, com assenyala Casares (1992: 94), molt sovint es formen i es desfan ocasionalment sense que, realment, assolisquen un caràcter estable que les faça mereixedores d'entrar en el diccionari, menys encara quan, com hem assenyalat en diverses ocasions, la tesi s'emmarca en un macroprojecte d'autors del xv. És per això que hem preferit de focalitzar sobre les unitats locucionals i defugir un terme, al nostre parer, una mica esvaradís com és el de *col·locació*, sovint refugi, en el context dels vocabularis creats sobre autors literaris, dels *estilemes*, que no són admesos d'acord amb el que acabem de raonar (Jones / Sinclair 1974; Bäcklund 1976; Benson 1985 i 1990; Kozłowska / Dzierzanowska 1988; Sinclair 1992; Calderón Campos 1994; Luque Durán / Manjón Pozas 1998).

²⁵ Fins a cert punt, aquest subapartat conflueix amb el que és dedicat a explicar com s'estructura l'article, per la qual cosa hem intentat no repetir gaire informació. Ací, hi tractarem eminentment les qüestions purament de forma i no de contingut.

- c) Quant als lemes secundaris, aquests responen a les variants formals que adopta un mateix mot en el text, però no així a les merament ortogràfiques (IEC 1992), que sols compten amb un valor d'inventari en l'esquema del diccionari:

homicida (o **homecida**) *m i f* Persona que en mata una altra. *sols per restaurar ta vida e fugir lo nom [d'omeçida]* (TB 783: 10). *Los guardabraços signifiquen que lo cavaller deu guardar que los homicides ne nigromàntichs no facen mal ne dan a les sglésies* (TB 171: 31-32). [homicida 1, homicides 1, omeçida 1]

- d) Hi ha una sèrie de lemes secundaris que no són tals sinó que es limiten a *cohabitar* amb el lema principal en contextos concrets. Com ja expliquem en un altre subpunt, es marquen amb un símbol tipogràfic / tot col·locant-se a la dreta en oposició al lema principal, que es col·loca a l'esquerra:

cosí/-ín -ina [la forma **cosín** sols apareix en la *loc nom cosín germà*] *m i f* **1.** Fill d'un oncle o d'una tia. *Dix-li Tirant: Cosí, què voleu fer? Dix Diafebus: Vull trametre Pírimus a l'emperador* (TB 592: 16-17). **2.** **cosín germà** *loc nom* Cosí carnal, fill del germà o germana del pare o de la mare. *Alegrau-vos, donchs, cosín germà, que viva és la duquessa e molt vos saluda* (TB 1467: 11). [cosí 7, cosín 33, cosina 1]

- e) Quan dos o més mots conformants de lema, coincideixen en el significat, els separem en entrades diferents (González Sarmiento / Anaya Revuelta 2002) mitjançant la marca d'un superíndex:

alleujament¹ *m* Reducció d'una part del patiment físic o moral d'un individu. *que en la callada nit, qui dóna aleujament als treballs e repòs a totes les creatures* (TB 973: 7). [alleujament 3]

alleujament² *m* Lloc on algú és hostatjat. *E trobareu que en lo aleujament del rey stava una dona tota d'argent* (TB 230: 24). [aleugament 1, aleujament 21, alleujament 1]

- f) Respecte als lemes que corresponen a paraules amb flexió de gènere i/o de nombre, adoptem com a mot de l'entrada els casos que descrivim tot seguit. El masculí o el femení singular²⁶ dels substantius de gènere únic:

²⁶ Alguns lemes, però, solen usar-se en plural, davant de la qual cosa podem actuar d'acord amb dues possibilitats. D'una banda, quan la paraula, dins del mateix TB o en altres obres de llengua de l'època —implícitament, hi ha el suport dels diccionaris històrics de la llengua i de les bases de dades diacròniques esmentades en l'apartat 2 d'aquest volum—, pot aparèixer també en singular, ens limitem a lematitzar el mot en singular i afegim la marca [pl] sols a l'accepció pertinent:

hora *f* **1.** Unitat de temps equivalent a la vint-i-quatrena part d'un dia solar mitjà. *tantes coses li feren que, après spay de una hora passada, ab gran dificultat ella retornà* (TB 1521: 11). **2.** Temps del dia expressat en hores comptades des de mitjanit o des de migdia i en fraccions d'hora. *E l'endemà, a la hora assignada, l'emperador fon en la gran sala ab totes les dames, e asseyt en la imperial cadira* (TB 777: 17-18). **3.** Moment en què té lloc alguna cosa o quan aquesta cosa ha de ser feta. *Com li paregué hora, anà-sse'n* (TB 410: 27). **4.** [pl] Llibre en què es contenen les oracions que l'Església catòlica estableix per a diferents moments del dia denominats hores canòniques. *pres un petit patge molt ben abillat e les ores cubertes li donà que portàs* (TB 497: 8). **5. ans d'hora** *loc adv* Abans del moment previst. *les galeres se hagneren a partir ans d'ora per la gran tempesta e fortuna que en la mar havia* (TB 1322: 5). **6. d'hora en hora** *loc adv* De manera imminent. *e com staven de hora en hora per dar-se, per la strema fam que tenien* (TB 404: 14). **7. dir hores** *loc verb* Recitar diàriament les oracions corresponents a les diferents hores canòniques establides per l'Església catòlica. *l'ermità stava davall l'arbre dient ses hores* (TB 192: 27). **8. en poca de hora** *loc adv* En poc de temps. *com aquest fos vençut en tan poca de hora* (TB 555: 40). **9. en poca hora** *loc adv* En poc de temps. *Feriren tan poderosament que, en poca hora, ans que los altres se fossen regoneguts, hagneren morta molta morisma* (TB 1317: 17). **10. hora baixa** *loc nom* La que es correspon amb el període previ a la posta de sol. *e açò era ja passada hora baixa* (TB 594: 29). **11. hora per hora** *loc adv* En el darrer moment. *E hora per hora, lo mestre, que Déus haja, lo socorregué* (TB 366: 38). **12. hores de defunts** *loc nom* Oracions per l'ànima dels qui han mort. *XIII preveres dient contínuament hores de defunts* (TB 178: 5). **13. tota hora** *loc adv* En qualsevol moment. *só prest per entrar en la batailla ara o tota hora que els jutges m'o manaran* (TB 323: 4). **14. mala hora** *loc nom* Mal auguri. *Mal dia, mala hora e mal signe fon aquell quant yo·l fiu fer e pijor com lo us doní* (TB 269: 1-2). [hora 239, hores 42, ora 5, ores 23]

D'una altra banda, si el mot, en el marc de la llengua de l'època, mostra un innegable ús en plural de manera absoluta o força estesa, es lematitza la paraula en plural i es deixa igualment la marca [pl]:

espill *m* **1.** Superfície llisa i molt reflectora que, per reflexió dels rajos de llum, dóna imatges clares dels objectes. *Tirant se posà la mà en la mànegua e tragué lo espill, e dix: —Senyora, la ymatge que y veureu me pot donar mort o vida* (TB 526: 4-5). **2.** Model de conducta al qual cal imitar. *com sien [els homens forts e virtuosos] spills molt clars, exemples e virtuosa doctrina de nostra vida* (TB 69: 5). **3. pendre espill** (d'algú) *loc verb* Agafar-lo com a model de conducta. *Mirau, cavallers, los qui de amor sentiú: —Preneu spill de mi, si só benaventurada!* (TB 1512: 27). [espill 9, espills 1, spill 9, spills 5]

El masculí seguit del femení d'aquells altres que poden tenir flexió de gènere:

jueu juïa *m i f* Membre d'una comunitat dispersa formada per descendents de l'Israel bíblic i per individus adherits al judaisme. *he delliberat de avançar a tu en aquesta forma, que he tractat que sia fet matrimoni de tu ab Jamila, filla de don Jacob, juheu, lo més rich mercader que en tota la Barberia sia* (TB 1132: 7-8). [jueus 1, juheu 23, juheus 7, juhia 5, juhies 1]

La forma invariable del singular dels adjectius qualificatius que no tenen variació de gènere, a diferència de la llengua actual:²⁷

verd [inv] *adj* **1.** Del color de l'herba tendra o d'un color semblant més o menys clar. *e tots anaven vestits de blanch o de vert, sedes, brocats o de xaperia* (TB 203: 12). **2.** Que és frondós. *tenyint, en augment de la stima de ma honor, los verts camps africans de la mia sanch* (TB 1278: 19). **3.** Aplicat als vegetals, que encara no és sec. *Com fon acabat, posaren una cadena a cascun cap, e stava liguat al pont de pedra, e cobriren-lo bé de rama vert, e féu-hi aparellar*

---

esposalles [pl] *f* Promeses de matrimoni, i cerimònies amb què se celebrava el compromís de boda. *E què y fretura festes a les bodes, puix a les sposalles no n'i hagué?* (TB 857: 28). [sposalles 7]

²⁷ Denotats amb la marca [inv].

totes les coses que y eren necessàries (TB 585: 37-38). **4.** Un fruit, que encara no és madur i, per tant, no és recomanable per a la ingesta. *e ab les mans pren los rajms sens rompre'ls del cep e a mossos los stà menjant e no cura de mirar si són verts ni madurs* (TB 990: 23-24). **5.** **gingibre verd** → **gingibre**. [verdes 1, vert 23, verts 5]

El masculí seguit del femení d'aquells altres que poden tenir flexió de gènere:²⁸

menut -uda *adj* **1.** Que no arriba a les dimensions ordinàries o a la mesura ordinària entre les coses de la mateixa espècie. *e les dents molt blanques, menudes e spesses, que parien de crestaill* (TB 486: 22). **2.** **a peces menudes** → **peça** **3.** **bestiar menut** → **bestiar** **3.** **4.** **diners menuts** → **diner** **3.** [menudes 2, menut 1, menuts 1]

²⁸ Hi ha alguns casos per als quals, d'acord generalment amb el marc sociocultural del XV, hem considerat que tan sols la forma masculina és plausible:

conseller *m* **1.** Persona que dóna advertiments a algú sobre el que ha de fer. *si dels cavallers que teniu per consellers vostres no-ls deu ésser donada fe* (TB 660: 23). **2.** Membre d'un conjunt de persones que constitueixen un òrgan col·legial amb funcions consultives, deliberatives o executives. *Sens consell de bons conselers, est partit de aquella noble ylla de Rodes* (TB 415: 6). [conselers 1, conseller 3, consellers 1]

jutge *m* **1.** Persona encarregada d'aplicar les lleis i que té autoritat per a jutjar i sentenciar. *Ricart, negun bon jutge no pot bé res determenar si no hou primer les parts* (TB 453: 25). **2.** Persona que és designada per a emetre la seua opinió sobre un assumpte dubtós. *Si la fortuna ha comanat a tu ésser jutge de la mia salut, la vida e la mort mia en la tua mà stà; e lo poder que tens de destruir a mi, deu ésser a tu glòria, si tal poder te plau* (TB 762: 1-2). **3.** **jutge del camp** *loc nom* Persona encarregada d'aplicar les regles cavalleresques en un combat a cavall o a peu. *E Tirant, ab voluntat dels jutges del camp e dels fels, obriren-li la porta del camp* (TB 296: 19). [juges 1, jutge 45, jutges 66]

No ben bé a la inversa, però cal assenyalar que també hi ha algun lema flexionat sols en femení tot i provenir d'un de masculí, en aquest cas per segregació respecte del masculí:

cavalleressa *f* Dona que exerceix la cavalleria. *amant ma honor e perseguint com a cavalleressa lo que havia principiat* (TB 877: 8). [cavalleressa 1, cavalleressa 1]

g) A l'estela del que indiquem en f), quan el mot femení no és reproduït sencer —es veu afectada alguna grafia o l'accentuació en el pas del masculí al femení i, per tant, se'n necessita el coneixement de la forma completa—²⁹ perquè és deduïble per l'usuari a partir de la forma no connotada, ço és, la masculina, s'hi indica el sufix amb qual es pot fer la derivació:

llauger -a *adj* **1.** De poc pes. *com lo bacinet li era caygut, trobà's molt més lauger que l'altre e levà's més prestament* (TB 298: 14). **2.** Ràpid de moviments. *partí de Belstar e portà-se'n un cavall molt lauger* (TB 994: 27). **3.** Poc constant. *Lo teu amor lauger e de fermetat poca* (TB 850: 25). **4. haver la llengua llaugera** → **llengua** 4. [lauger 9, laugera 6, laugeres 5, laugers 2]

Així, doncs, amb l'ajut conceptual de Mascaró 1986, val a dir que aquesta fóra la llista de sufixos emprada habitualment al llarg del diccionari:

1. -à -ana: **africà -ana**
2. -ador -a: **ajudador -a**
3. -at -ada: **arborat -ada**
4. -au -ava: **esclau -ava**
5. -er -a: **estranger -a**
6. -és -esa: **francés -esa**

²⁹ Així, per exemple:

duc duquessa *m i f* Noble que ocupa el rang més elevat dins de la jerarquia de títols nobiliaris i que té la senyoria d'un territori que abraça més d'un comtat. *La Bellasenspar, filla del duch d'Anjou, fon contenta de tocar en lo scut de Honor* (TB 290: 28). [duch 384, duchs 67, duquessa 76]

savi sàvia **1.** *adj* Que té la integritat del seny. *E per ço lo cavaller qui és savi e animós és complit de la gràcia de cavalleria* (TB 779: 16). **2.** *m i f* Persona que domina la ciència d'alguna cosa. *E per ço com la magestat vostra ha dit que lo savi de poch se té per content* (TB 773: 15). [savi 48, sàvies 2, savis 22]

7. *-esí -ina*: **carmesí -ina**
8. *-eu -eua/-eva*: **hereu -eua/-eva**
9. *-í -ina*: **padrí -ina**
10. *-ic -iga*: **enemic -iga**
11. *-ís -issa*: **caladís -issa**
12. *-iu -iva*: **caritatiu -iva**
13. *-ó -ona*: **companyó -ona**
14. *-or -a*: **consentidor -a**
15. *-ori -òria*: **notori -òria**
16. *-ós -osa*: **copiós -osa**
17. *-ot -oda*: **nebot -oda**
18. *-ú -una*: **comú -una**
19. *-ut -uda*: **geperut -uda**

- h) Els superlatius generalment són inclosos en els lemes de què deriven, però n'hi ha excepcions que es lematitzen per si soles gràcies a un procés d'especialització semàntica:

seré -ena¹ *adj* Que reflecteix tranquil·litat d'ànim. *E lo philòzoph, ab la cara molt serena e ab sforçat ànimo, li dix [...]* (TB 433: 35). [serena 1]

sereníssim -a (o **seraníssim -a**, **sereníssimo -a**) *adj*
 Tractament d'alt respecte atorgat a reis o a prínceps. *E no pens lo príncep que solament a la ventura li sia posat en son títol seraníssim o molt clar* (TB 607: 1-2). *Carmesina, filla del sereníssim emperador de Contestinoble* (TB 1511: 5). *de part del sereníssimo e crestianíssim rey Scariano* (TB 1313: 11). [seraníssim 1, sereníssim 10, sereníssima 14, sereníssimo 1]

- i) De la mateixa manera que en la secció tot just anterior, els diminutius sols es constitueixen com a lema independent quan han adquirit una precisió semàntica que els allunya del mot base de què deriven:

elm *m* Peça de l'armadura que cobria el cap. *Féu-se posar prestament l'elm al cap e pujà a cavall* (TB 792: 24). [elm 12]

elmet *m* Elm de poc gruix que, generalment, només cobria el crani. *Per cimera portava, damunt lo elmet, quatre pilars d'or, lo sanct Greal fet a manera d'aquell que Galeàs, lo bon cavaller, conquistà* (TB 790: 20-21). [elmet 3]

---

palla *f* **1.** Tija de cereals o de llegums, seca i separada del gra, emprades per a diferents usos com alimentació del bestiar, farciment de coixins o fabricació de capells. *portaven capells de palla cuberts tots dalt de planches d'or a forma de teula* (TB 279: 18). **2. conéixer lo gra entre la palla** → **gra** 2. [palla 4, palles 1]

palleta *f* Bocí de palla amb un cap ensofrat, que serveix per a encendre foc. *E pres una palleta e encés-la, e posà-la per hun forat de la paret* (TB 1148: 18). [palleta 2]

- j) Els adverbis en *-ment*, admesos en el diccionari per la seua càrrega adjectival original, de vegades per motius sintàctics —combinació de dos adverbis d'aquesta mena en una sola seqüència— retornen a la forma adjectival femenina de què deriven però, no obstant això, es lematitzen sempre amb l'acabament del sufix:³⁰

clarament *adv* D'una manera nítida. *puix liberalment perdonist, honestament e clara vull viure, si a ta senyoria serà plasent* (TB 1284: 15). *E yo veig clarament los senyals que la tua profecia manifesten* (TB 1150: 15). [clara 1, clarament 29]

suaument *adv* D'una manera suau. *molt gentilment e suau se acostà a ell e besà'l en la boca* (TB 1367: 26).

³⁰ En alguns casos, fins i tot, l'adverbi sols apareix documentat mitjançant aquesta forma reduïda:

tiranament *adv* De manera opressiva. *y com iniquament y tirana voleu destruir tot l'Imperi Grech sens deguda rahó* (TB 727: 6). [tirana 1]

Stephania obrí la porta de la cambra molt suaument perquè no fes remor (TB 707: 5). [suau 1, suaument 1]

- k) Quant a les locucions, aquestes, enteses com a sublemes o com a subentrades i no ben bé com a accepcions, experimenten el mateix procés de lematització descrit suara. Així, si dins de la locució, hi ha més d'un mot susceptible de conformar-se en lema —essencialment, els substantius o els adjectius que componen el gruix del subcorpus triat—, en triarem un com a representatiu o nuclear de la seqüència —si tals mots pertanyen a la mateixa categoria, generalment el primer i, si es tracta de paraules de dues categories diferents, el substantiu per damunt de l'adjectiu— i l'altre com a subentrada de segon orde que no contindrà cap definició sinó que remetrà a la que sí que en tinga. D'aquesta manera, emmirallem el procés de creació de lemes principals i de lemes secundaris.³¹

salv -a 1. *adj* Que està protegit o deslliurat d'un mal o d'un perill. *e per ço vos volem tornar a pregar que poseu aquests fets en nostre poder e, ab la ajuda de nostre Senyor, la honor vostra serà ben salva* (TB 325: 18-19). **2.** **salv e segur** *loc nom* Lliure i protegit de cap mal. *E la magestat del senyor emperador és contenta de lexar anar salva e segura tota la morisma qui és en lo vostre camp, emperò tots a peu e sens armes* (TB 1435: 32-33). [salva 7]

segur -a 1. *adj* Exempt de tot perill o risc. *Lo senyor de Malvehí supplicà a l'emperador que fos de sa merçé que se n'anàs a posar al seu castell, que allí estaria molt segur* (TB 669: 36-37). **2.** Que no ofereix perill. *vós e vostra filla*

³¹ En algunes ocasions, aquest procés s'hi emmiralla plenament quan tenim exemples en què un dels formants nuclears de la seqüència pot alternar de variant:

cas (o **cars**) *m* **1.** Acció o esdeveniment succeït o que se suposa succeït, entre molts que podrien ocórrer. *vengué lo cars a notícia de un cavaller qui havia nom Kirielayson* (TB 302: 9). **2.** Circumstància que es presenta. *No és cars, a present, de parlar de tals afers* (TB 913: 3). **3. cas civil** *loc nom* Delicte no penal segons el codi legal. *la magestat de la senyora emperadriu has comés cas civil, mas yo faré que serà criminal* (TB 827: 5). **4. posat cas** (o **posat cars**) *loc verb* Donada la circumstància. *posat cars ell vos fes mil sagraments* (TB 847: 35). *Posat cas que el rey te levàs tots los béns que tens* (TB 149: 35). [cars 249, cas 23, casos 2, cassos 10]

pujau de continent a cavall e veniu ab mi, que yo us posaré en loch segur (TB 1113: 37-38). **3. adj** Que creu poder comptar amb algú o amb alguna cosa. *Segura del dubte, attés lo que val, ferme de ma pròpia mà lo present guiatge* (TB 691: 4-5). **4. adj** Que no es mou. *E los cavallers estigueren seguts, sens fer negun moviment més de miga hora sinó mirant l'estat e lo comport del rey e de la reyna* (TB 279: 29-30). **5. m** Lloc de refugi, on no hi ha perill o risc. *recorregueren a son segur, ço és, a la gran fortalea de la ciutat de Bellpug* (TB 888: 20). **6. en segur de loc prep** En certitud de. *la senyoria vostra pot star en segur de mi que si la vida no-m lexa que tant com dure la conquesta de la Barberia, yo no us falliré* (TB 217: 4-5). **7. sa e segur** → **sa** 3. **8. salv e segur** → **salv** 3. **9. sobre segur loc adv** Amb tota certesa. *Tan poca fe haurà en vosaltres que sobre segur mateu a mi o a mon cavall?* (TB 642: 7). [segur 46, segura 34, segures 1, segurs 6]

---

llevadís -issa adj pont llevadís → **pont** 2. [llevadís 1]

pont m 1. Construcció sobre la qual una via de comunicació salva una depressió o un obstacle, o creua una altra via de comunicació a un nivell inferior. *aquí Tirant féu atendar tota la gent al cap del pont vora lo riu* (TB 1386: 1). **2. pont llevadís loc nom** L'utilitzat als castells i a les fortaleses per a travessar el fossat, el qual era alçat per politges, cordes o cadenes. *E hordenà Tirant que fos rompuda una arquada del pont e feren-hi hun pont de fusta levadís* (TB 1112: 26-27). [pont 75]

- l) Encara amb les locucions, aquestes presentaran sempre una part nuclear —en redona negreta— i, en algunes ocasions, una part no intrínseca referida a un hipotètic complement —en redona senzilla:³²

³² En algunes ocasions, els parèntesis s'empren per a indicar una estructura conformada pel símbol + seguit d'*adj* = *adjectiu*, *inf* = *infinitiu* o *poss* = *possessiu*, estructura que pretén resoldre locucions en què apareixen tals categories amb el mot concret susceptible de canvi formal:

remei m 1. Allò que és emprat per a guarir o alleugerir una malaltia o un mal. *vingua la mort sobre mi, qui és lo darrer remey de tots los mals!* (TB 90: 2). **2. dar** (a algú) **remei e comport loc verb** Alleujar la seua pena. *E dau remey e comport en aquesta dolor* (TB 1503: 10). **3. dar** (a alguna cosa) **remei loc verb** Evitar-la o impedir-ne la continuació. *que daríeu remey a la mia atribulada vida* (TB 837: 11).

sentiment *m* **1.** Disposició emocional cap a algú o cap a alguna cosa. *amor no entra sinó en testa de persona de bon sentiment e en aquella és ferma e no variable* (TB 1189: 21). **2.** Sensació física d'alguna cosa. *car en les cames y en los peus no tinch sentiment negú* (TB 1513: 1). **3. dar sentiment** (a algú respecte d'alguna cosa) *loc verb* Donar-li'n notícia. *Los metges partiren prestament sens dar-ne sentiment* [respecte de l'estat de Tirant i de Carmesina] *algú a l'emperador, perquè no prengués alguna alteració, car la sua complexió era de home molt delicat* (TB 920: 1-2). **4. donar sentiment** (a alguna cosa) *loc verb* Dotar-la d'emotivitat. *laüts, arpes e altres sturments qui donaven sentiment e mesura a les dances* (TB 1451: 11). **5. perdre lo sentiment** *loc verb* Caure inconscient. *E dient açò, ell perdé lo sentiment e caygué smortit* (TB 918: 3). [sentiment 46, sentiments 10]

Pel que fa a les locucions preposicionals, no hi ha tal complement perquè la unitat conclou formalment amb la preposició mateix:

servei (o **servici**) *m* **1.** Conjunt d'accions fetes per a servir algú i, així, complir les seues ordes. *En presència o en absència, yo faré tots los serveis que poré a Ypòlit* (TB 984: 20). *que jamás bastaria a premiar-te lo gran servici que m'has fet* (TB 1165: 14). **2. en servei de** *loc prep* A la disposició de. *sabent com aquell famós e magnànim cavaller, e dels bons lo millor, Tirant lo Blanch, seria en servey de vostra alta majestat e capità general de tot lo imperi* (TB 582: 2-3). [serveis 2, servey 37, serveys 22, servici 1]

m) Els mots que conformen el leuari del diccionari —no així l'inventari d'ocurrències que col·loquem al final de cada article— són fidels ortogràficament en alt grau a les ocurrències respectives segons l'edició de Hauf (Martorell 2005a) amb què treballem, llevat d'alguns casos excepcionals que s'adapten a la normativa estàndard actual amb l'objectiu

---

4. usar de (+ poss) remeis *loc verb* Algú, fer ús de tots els recursos al seu abast. *E puix gran part de la nostra gent havem perduda e ells són X tants més que nosaltres, usaré de mos remeys, no difraudant gens la honor de cavalleria* (TB 1217: 8-9). [remey 75, remeys 14]

de facilitar la consulta a l'usuari. En aquest sentit, la llista de variants ortogràfiques més habituals sense incidència fonètica i que han estat adaptades sistemàticament a la normativa estàndard són:

1. Regularització de la presència i absència de la grafia *h*:
abitació > habitació
2. Regularització dels usos de les grafies *i*, *j* i *y*:
venyadora > venjadora; joyel > joiell; obeyr > obeir
3. Regularització de les grafies sibilants *s/ss/c/ç*: **çera > cera; sisma > cisma; céquia > séquia; excelssa > excelsa**
4. Restitució de la vocal de reforç *e*- davant de *s*- líquida:
spessa > espessa
5. Restitució del dígraf *-ix-* en comptes de la grafia *-x-*:
fluxos > fluixos
6. Regularització de les grafies corresponents a consonants oclusives a final de mot: **dart > dard**
7. Reducció de consonants dobles d'origen cultista:
peccat > pecat; affable > afable
8. Regularització de les grafies corresponents a les consonants laterals: **excellent > excel·lent; consel > consell**
9. Reducció del grup *-nct-* a *-nt-*: **sanct > sant**
10. Restitució de la grafia *m* davant de les grafies corresponents a les oclusives bilabials: **enbolicades > embolicades**
11. Regularització de les grafies de les oclusives velars sordes: **vaqua > vaca; blanch > blanc**
12. Regularització de les grafies que representen el fonema africacat palatal: **flexa > fletxa; chica > xica**
13. Regularització de les grafies corresponents a les consonants palatals: **desijos > desitjos**
14. Substitució del grup culte *ph* per *f*: **propheta > profeta**

3.3.4. Ordenació dels lemes

En un *diccionari semasiològic* com aquest —per contrast amb un *d'onomasiològic*—, és a dir, un recull lexicogràfic en què el consultor cerca el significat per a observar els significats que s'hi inclouen o algun altre tipus d'informació com ara les unitats locucionals que s'hi associen o les variants formals amb què tal lema concorre, el sistema d'ordenació de les entrades més habitual i lògic

és el de caràcter alfabètic (Bajo Pérez 2000: 20-22), el qual hem seguit de manera estricta. Es tracta, doncs, de l'opció més sovintejada en la tradició per la seua efectivitat i senzillesa —el consens, quan un criteri funciona amb normalitat, és, al nostre parer, un element irrenunciable i indefugible. De més a més, cal recordar que la nostra proposta naix dins del grup de recerca LICATMED-UA, un referent a partir del qual s'han creat altres diccionaris d'autor del segle XV valencià com ara el que es basa en el poemari ausiasmarquès (Alemany *et alii* 2008) o el que és construït sobre l'*Espill* de Jaume Roig (Gonzàlvez 2003); així, si aquests diccionaris, com és el cas, han seguit tal criteri tradicional d'ordenació purament alfabètica, és recomanable que en seguim l'estela amb la prospecció de donar lloc a un nou ítem d'investigació que s'hi pugua vincular al més homogèniament possible perquè tot plegat resulte en la futura conformació d'un *Diccionari del català literari dels escriptors valencians de l'edat mitjana*. En tot cas, si atenem l'apartat 5 d'aquest mateix volum I de la tesi, és a dir, el que és dedicat a analitzar panoràmicament els camps semàntics més rellevants i al qual remetem per a una exposició més aclaridora, es pot ben dir que s'hi ha aplicat una mínima variació d'aquest criteri: en primer lloc, cada llistat de lèxic especialitzat ha estat segregat del diccionari principal precisament a partir de la idea de pertànyer a una mateixa família semàntica i, en segon lloc, s'hi ha fet servir novament l'ordenació estrictament alfabètica.

No obstant el tret elemental de l'opció d'ordenació escollida, cal assenyalar alguns factors mínimament conflictius:

- a) Quan dos o més lemes són homògrafs, s'empren superíndexs per a diferenciar-los:

dit¹ *m* **1.** Apèndix articulat, en nombre de cinc, amb què acaba la mà i el peu de l'ésser humà, i, en el mateix nombre o menor, els de molts animals. *Ligà's lo dit ab un fil fort e lo dit inflà's* (TB 638: 3). **2.** Mida corresponent al llarg normal d'un dit. *lo ferro de languària de IIII dits, perquè no-s pugua rompre* (TB 651: 7). [dit 6, dits 3]

dit² *m* Allò que es manifesta amb paraules i, principalment, si té caràcter sentenciós o de declaració. *E*

açò ab tota veritat ho provaré ab dits de la Santa Scriptura (TB 748: 14). [dits 1]

- b) El criteri d'ordenació aplicat entre termes homògrafs marcats amb superíndex ja no pot ser, lògicament, un d'alfabètic. En aquests casos, poden ocórrer dues coses: d'una banda, si es tracta de lemes pertanyents a categories gramaticals diferents, els adjectius antecedeixen els adverbis i aquests, als substantius; d'una altra banda, si tenim al davant lemes homògrafs amb la mateixa categoria, aleshores s'opta per seguir la tendència de la major part dels diccionaris actuals. Pel que respecta a la primera de les eventualitats, podem observar un exemple com:

estable¹ *adj* Que és manté constant. *Molt deu ésser stable e ferma la paraula de aquell en lo qual és fundada* (TB 607: 19). [stable 1]

estable² *m* Lloc cobert on s'allotja el bestiar. *e sabé com los turchs feÿen stables per als cavalls de la major sglésia de la ciutat* (TB 168: 17). [stables 2]

Quant a la segona possibilitat, cal remetre a una mostra que segueix un orde coincident, per exemple, amb el DIEC2 o el DRAE:

ducat¹ *m* Territori governat per un duc. *vos vol dotar de totes les terres del ducat de Calàbria ensemps ab CC mília ducats* (TB 383: 23). [ducat 12]

ducat² *m* Moneda d'or i, ocasionalment, d'argent, encunyada a diversos ciutats i països, especialment la que segueix el patró de la veneciana, iniciada al segle XII. *Al balester donaven mig ducat lo dia e a l'home d'armes un ducat* (TB 463: 11). [ducat 7, ducats 65]

3.4. Microestructura

Per *microestructura*, hi entenem bàsicament el conjunt d'informació organitzada en referència al *lema* o *entrada* del diccionari (Bajo Pérez 2000: 22-35; Rafel 2005: 91). Més específicament, i més enllà d'un pas previ dedicat al concepte d'*accepció*, nucli central de l'espectre microestructural, hi hem d'atendre diversos focus d'interés com ara:

- a) Una secció denominada «Estructura de l'article», que explicita quin tipus d'informació aportem respecte de cada lema del diccionari, és a dir: els diversos significats que s'hi contenen; exemplificacions documentals extretes de la novel·la per a il·lustrar cada significat i, quan siga el cas, cada variant formal constituïda com a lema principal o com a lema secundari; les unitats locucionals que s'hi relacionen; i, a la fi, les diverses ocurrències ortogràfiques i flexives de gènere i de nombre amb què es representen els lemes i la quantitat d'ocurrències respectives.
- b) Un subapartat denominat «Ordenació de les accepcions», que tracta d'establir el paradigma d'acord amb el qual introduïm els significats associats a una entrada i, així mateix, com ordenem, en cas que n'hi haja més d'una, les locucions localitzades amb tal lema com a nucli central o representatiu.
- c) I, finalment, una secció titulada «Tipologia de les definicions», la qual, com evidencia l'epígraf, informa sobre les diverses opcions de redacció de caire semàntic amb què hem comptat segons la casuística de mots establits com a entrades.

3.4.1. Definició d'accepció

Segons Rafel (2005: 107), una *accepció* és, a grans trets, una frase o una expressió lingüística «que té com a objectiu fer explícit el significat d'una unitat lèxica mitjançant mots de la mateixa llengua». Així, per cada paraula aïllada

conceptualitzada com a forma paradigmàtica fonamental sota la qual se subsumeixen les diverses formes amb què es pot presentar —variants formals, de flexió, etc.—, és a dir, per cada lema del diccionari, s'obri un ventall de possibilitats significants, entre les quals cal atendre aquelles que esdevenen característiques de l'entrada (Casares 1992: 57-58) i rebutjar aquelles altres que són merament contextuals.

En relació amb el que hem apuntat adés, especialment en el context d'un diccionari com aquest que pretén de confluïr amb el d'altres d'autors coetanis per a aspirar a bastir a sobre un model de diccionari del català literari del segle XV valencià, s'ha de procurar no caure a incloure accepcions massa determinades per l'extret documental amb què tal significat s'il·lustra pel fet que, amb tota probabilitat, una definició tan específica no és sinó una mera aplicació fugaç d'un sentit comú en la llengua de l'època. Per a dur a terme aquesta missió, resulta imprescindible prendre suport, precisament, dels diversos diccionaris d'autors catalans medievals a l'abast —per exemple, el dels poemes d'Ausiàs March (Alemany *et alii* 2008), el de l'*Espill* (Gonzàlvez 2003) i, com a obra canònica en molt aspectes, el d'Antoni Canals (Casanova 1988)— i, especialment, dels diccionaris històrics de la llengua com ara el *Diccionari Català-Valencià-Balear* [DCVB] (en línia), el *Vocabulari de llengua catalana medieval* de Lluís Faraudo de Saint-Germain [Faraudo] (en línia), el *Diccionari Aguiló* (1988) o el *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* [Coromines] (1981-1988), a més del reforç secundari i implícit dels equivalents d'altres llengües de l'entorn romànic. D'aquesta manera, amb tota certesa s'enfortirà la precisió a l'hora de destriar aquells significats que són només accepcions amerades de matisos purament contextuals a causa de l'extracte documental.

Respecte a aquest darrer factor amb què tanquem el paràgraf anterior, cal destacar-hi una problemàtica específica força delicada, que té a veure amb l'acceptació o el rebuig dels sentits metafòrics o figurats, una qüestió sempre oberta a debat i potser no ben bé resolta en la tradició dels diccionaris (Wierzbicka 1990; Casares 1992: 64-67). Es podria argumentar que si tals significats figurats es troben en els usos del corpus lèxic definit, es tracta d'una informació que ha de ser explicitada perquè *ens parla* de l'autor, però, al nostre parer, si volem aconseguir un

equilibri entre els comentaris lexicogràfics d'un diccionari d'autor i l'encreuament futur amb altres diccionaris d'escriptors coetanis, el més raonable és actuar amb prudència i admetre sols aquelles accepcions metafòriques que remetent a imatges culturals compartides transversalment per tots els parlants. En aquesta línia, novament la confrontació amb els diccionaris d'escriptors catalans del XV o de cronologia aproximada, així com la consulta als diccionaris històrics, esdevé fonamental com a guia. Així, per exemple, l'accepció metafòrica destacada a continuació és inclosa en el DCVB o en el *Faraudo* a partir de documents medievals, cosa que atorga al sentit una certa legitimació representacional més enllà del reducte del subcorpus que s'ha definit concretament per a la tesi:³³

negre -a **1.** *adj* Del color del sutge o del carbó. *Aprés véu un lit ab cortines negres* (TB 468: 30). **2.** *adj* **Mancat de connotacions positives.** *De vosaltres me partesch, car la negra mort tant me atribula* (TB 1072: 12). **3.** *adj i m i f* De raça etiòpica. *e yo he passada dolor de vista de moro negre* (TB 1069: 23). *lo desorde de tanta amor sens comparació que al negre has mostrada* (TB 1085: 9). **4. fer del negre groc** *loc verb* Fer creure una cosa per una altra. *seria just, si a la magestat vostra era plasent, concordàsseu ab la última rahó per no mostrar voler fer del negre groch* (TB 838: 19-20). [negra 4, negre 56, negres 10]

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

³³ No obstant això, molt puntualment s'ha acceptat algun cas que potser cal considerar com un fenomen estrictament literari, però que admetem perquè, almenys en el context de l'obra, hi juga un paper semàntic sense el qual no s'entén el fragment corresponent:

secret² *m* **1.** Allò que només saben una o poques persones, i que el qui ho sap no ho ha de divulgar. *Com lo cavaller hohí semblants paraules recitar, stigué molt admirat pensant en la gràcia que la divina Providència li havia fet en fer-li revelar un tan gran secret* (TB 366: 1-2). **2.** Cosa no descoberta o no explicada. *la fe cathòlica és lum de l'enteniment per quant manifesta les coses amagades, car manifesta als crestians tots los articles de la fe e molts altres secrets de Déu, los quals a tota altra secta són amagats* (TB 1342: 33-34). **3. Sexe femení.** *vet ací lo seu ventre, les cuxes e lo secret* (TB 897: 4). **4. en** (gran) **secret** *loc adv* De manera que només ho sàpiga aquella persona o persones a qui es vol comunicar. *No u volgué dir sinó a Diafebus en gran secret* (TB 670: 5). [secret 8, secrets 11]

3.4.2. Estructura de l'article

Per *article*, hi entenem cada bloc encapçalat per una unitat lèxica que respon al mot lematitzat —incloent-hi les diverses variants formals, si n'hi haguera, considerades com a lemes secundaris—, a la qual segueixen les diverses accepcions així com algunes altres càpsules informatives com, per exemple, la categoria gramatical, els extractes documentals que donen suport als sentits definits o l'inventari d'ocurrències que s'agrupen sota el paradigma del mot que ocupa l'entrada (Bajo Pérez 2000: 16; Rafel 2005: 92).

Com que, a diferència d'altres subpunts, aquest és un d'estrictament descriptiu no necessitat obligatòriament de comentaris teòrics, passem tot seguit a apuntar-ne un per un els trets essencials de la manera com hem construït la denominada *estructura d'accés* (Rafel 2005: 101-103), ço és, el conjunt d'estratègies que condueixen l'usuari cap a la informació que desitja trobar:

- a) El lema principal, que és representat en lletra redona negreta i de grandària 12, és el dipositari únic de les definicions:

joïell *m* Persona de valors molt positius. *O redemptor de l'humana linatge, Déu infinit sobre natura, pa de vida, tresor sens preu, joyel incomparable, penyora segura dels peccadors, certa e infal·lible defensa!* (TB 1486: 1-2). [joyel 1]

poeta *m* Persona que escriu textos literaris de gran profunditat. *E per ço diu lo poeta Tobies que més val grosseria virtuosa que subtilitat* (TB 1264: 25). [poeta 7, poetes 3]

- b) Pel contrari, els lemes secundaris establits a partir de les variants formals —representats tipogràficament de la mateixa manera— sols remetent al principal —en redona senzilla— i no contenen cap definició analítica:

juventut *f* Joventut.

lamentació *f* Lamentació.

- c) En casos d'homògrafs, els lemes van acompanyats d'un superíndex que n'estableix la diferència:

alleujament¹ *m* Reducció d'una part del patiment físic o moral d'un individu. *que en la callada nit, qui dóna aleujament als treballs e repòs a totes les creatures* (TB 973: 7). [aleujament 3]

alleujament² *m* Lloc on algú és hostatjat. *E trobareu que en lo aleujament del rey stava una dona tota d'argent* (TB 230: 24). [aleugament 1, aleujament 21, alleujament 1]

- d) Si el lema principal no coincideix amb l'estàndard actual, en creem un que no conté definicions i que sols remet al lema principal —en negreta— d'acord amb la variant formal que concorre en el TB. Es representa tipogràficament de la mateixa manera que a) i b), però delimitat a la dreta per un claudàtor en negreta amb la mateixa grandària, al qual segueix la marca veg. = vegeu:

entremés] veg. **entramés.**

genet] veg. **ginet.**

- e) El lema principal, quan concorre amb d'altres de secundaris, és seguit per aquests entre parèntesis, en què són introduïts primerament per la conjunció *o* i, en cas d'haver-n'hi més d'un, separats entre si per comes. Si, efectivament, hi haguera més d'un lema secundari, l'orde dins dels parèntesis es faria de major a menor proximitat formal respecte del lema principal, el qual, com hem vist en el subapartat dedicat a la construcció del leuari, coincideix amb l'estàndard actual o és el que més s'hi aproxima: ´

heraut (o haraut) *m* Oficial que, en l'edat mitjana, tenia el càrrec de portar els missatges, ordenar les festes cavalleresques i portar el registre de la noblesa. *E lo haraut qui semblants paraules li reportà, les dix ab gran ultratge* (TB 793: 20-21). *qualsevulla rey d'armes, eraut o porsavant qui-l veurà anar sens la garrotera* (TB 343: 18). [arauts 2, eraut 7, erauts 18, haraut 3, harauts 1, herauts 1]

instrument (o insturment, estrument, esturment) *m* **1.** Cosa o persona de la qual algú s'aprofita per a obtenir un benefici determinat. *car la lengua és strument ab lo qual cascú conduex en dir lo que vol* (TB 1150: 22). *lançe de totes les sues ciutats tots instruments de luxúria* (TB 609: 2). **2.** Objecte o aparell que produeix sons musicals. *En les grans sales, laiüts, arpes e altres sturments qui donaven sentiment e mesura a les dances* (TB 1451: 10). *e tocar trompetes, tabals e de altres maneres de insturments* (TB 407: 15). [estruments 1, esturments 4, instruments 1, insturments 1, strument 1, struments 1, sturments 3]

- f) Ocasionalment, després del lema principal —o dels secundaris que el segueixen, si n'hi haguera—, s'aporten, entre claudàtors, diversos tipus d'informació en lletra redona senzilla i de grandària 10 que, si fa no fa, es corresponen amb el que se sol denominar *secció formal*. Així, per exemple, quan alguna de les variants formals que conformen l'entrada no és un lema secundari en sentit absolut respecte del principal pel fet que ho és sols contextualment, tal variant no s'inclou entre parèntesi sinó a la dreta del signe / mentre que el mot primari queda a l'esquerra i, encara més, se'n sol donar una explicació:

fi¹/fin fina [la forma **fin** només apareix davant de substantiu mentre que **fi** s'usa sola o darrere de substantiu] *adj* **1.** Extremadament pur, sense barrejar. *de letres gregues buydades de fin or* (TB 1535: 28 6). **2.** D'excel·lent qualitat. *portava un balaix molt gran e fi, del qual demanava sexanta milia ducats* (TB 231: 6). **3.** Agradable de beure. *un raig de vi vermel molt fi e special* (TB 231: 6). [fi 4, fin1, fina 3, fines 11]

De més a més, també entre claudàtors i amb la mateixa tipografia, de vegades hi trobem una marca [pl] per a referir-se a un lema que necessita ser usat en plural en el TB:³⁴

esposalles [pl] *f* Promeses de matrimoni, i cerimònies amb què se celebrava el compromís de boda. *E què y fretura festes a les bodes, puix a les sposalles no n'i hagué?* (TB 857: 28). [sposalles 7].

Així mateix, novament entre claudàtors i amb la mateixa tipografia, per a alguns casos introduïm [inv] per indicar que tal mot no compta amb flexió de gènere en contrast amb l'ús actual:³⁵

³⁴ En algunes ocasions, la marca de plural va tot just després de la numeració aràbiga que distingeix les accepcions:

os m 1. Peça component de l'esquelet dels vertebrats, formada per teixit connectiu molt dens amerat de fosfat de calci i altres substàncies inorgàniques, a les quals es deu la seua duresa i rigidesa. *levà-li lo braç, que li caygué sobre lo coll del cavall, que valer no se'n podia perquè los ossos eren romputs* (TB 292: 8-9). **2.** [pl] Les deixalles mortals d'algú. *Per los ossos de mon pare —dix lo duch—. Vós dieu gran veritat e yo no u havia entés* (TB 624: 25-26). **3. os de la cama** *loc nom* Canella o costat anterior de la tibia. *mas sens dupte ell stà malament adobat, car los ossos de la cama e los molls que dins té, tots li parien damunt lo cuyro, que gran compassió era de veure-u* (TB 924: 19-20). [os 1, ossos 9]

La motivació és la següent: d'una banda, si el mot sempre demana un ús en plural, optem per indicar-ho tot seguit del lema; d'una altra banda, si és només una accepció concreta la que demana l'ús en plural, la informació apareix en tal accepció. Recordeu, de més a més, que el lema anirà en singular si n'hi ha exemples en els diccionaris històrics en el marc de la llengua medieval fora del TB; si, pel contrari, és un mot que s'emprava en plural de manera transversal, el lema anirà en plural. En ambdós casos, la marca de [pl] és mantinguda.

³⁵ Si sols és invariable una de les variants formals conformants del lema, la marca es col·loca tot just després d'aquesta i no al final de l'entrada, com acabem d'assenyalar:

indocte -a (o **indocte** [inv]) *adj* Mancat d'instrucció. *La mia lengua indocta no seria suficient en recitar los actes virtuosos e de memòria singular que aquest sereníssim, pròsper e poderós senyor, lo senyor emperador, ha fets en favorir, heretar e sublimar en grans dignitats a sos criats, servidors e vassalls* (TB 864: 1-2). *Senyor Tirant, la mia lengua indocte no poria jamás splicar ne dir les magnificències del vostre ànimo virtuós* (TB 1305: 5-6). [indocta 1, indocte 1]

tranquil·le [inv] *adj* **1.** Que aporta calma. *tot lo consell és de acort que, per dar repòs tranquil·le a la senectut vostra e de tots los vassalls e servidors de tot l'imperi* (TB 1431: 34-35). **2.** Que no experimenta la força dels vents. *Aprés, agueren lo temps tan pròsper que en pòchs dies arribaren al port de Jafa e, partint d'allí, que lo temps fon abonançat ab la mar tranquil·le, arribaren en Barut ab bon salvament* (TB 421: 9-10). [tranquil·le 13].

Finalment, hi ha un cas únic d'un mot que du la marca [sg] per a denotar que correspon a la flexió de gènere singular i evitar, així, la confusió amb el plural pel seu acabament en -s, reminiscència de la declinació llatina perduda en la llengua actual:

déu (o **déus** [sg]) *m* **1.** Ésser sobrehumà concebut com a executor del seu poder sobre el món o una part del món, i al qual és degut el culte dels humans. *E vosaltres, immortals déus, los quals poèticament acostumau ésser invocats* (TB 1335: 16). *E hora per hora, lo mestre, que Déus haja, lo socorregué e lo castell fon deliurat dels enemichs* (TB 366: 39-40). **2. temor de Déu** → **temor** **2.** [déu 526, deus 3, déus 3].

- g) Després del lema principal —o dels secundaris, si n'hi haguera—, s'hi indica, en lletra cursiva i de grandària 12, la categoria gramatical d'acord amb aquestes abreviatures:³⁶

³⁶ Aïlladament, pot ocórrer que un lema compte amb doble categoria masculina i femenina segons els extractes documentals —no ens referim a la flexió de gènere sinó que una mateixa paraula de vegades siga masculina, d'altres femenina—, la qual cosa és marcada amb una separació amb la conjunció *o*:

tenor *m o f* Manera particular de fer alguna cosa o de ser. *Lo qual scrit era del tenor següent* (TB 280: 5). *Lo rey moro, après passats quatre dies, tramés sos embaxadors ab una letra de batalla al rey de Anglaterra, la qual era de la tenor següent* (TB 104: 27). [tenor 21]

Més habitualment, ens trobarem una doble categoria adjectival i substantiva, que, en aquest cas, es marca amb la copulativa *i* perquè sovint no s'hi fan distincions respecte de les accepcions i dels extractes que les il·lustren:

traïdor -a *adj i m i f* Que comet traïció. *per bé que só cert que-n seré blasmat per molts bons cavallers que a tan vil e desordenada persona e traïdora yo haja admesa per companyia de entrar dins liça en camp*

1. *adj*: adjectiu
2. *adv*: adverbí
3. *f*: femení
4. *loc adj*: locució adjectiva
5. *loc adv*: locució adverbial
6. *loc nom*: locució nominal
7. *loc prep*: locució preposicional
8. *loc verb*: locució verbal
9. *m*: masculí
10. *v*: verb

h) Després dels continguts assenyalats en els apartats previs, hi hauria la *secció semanticopragmàtica*, que es refereix a les successives accepcions. Si fóra el cas que n'hi haguera més d'una, es distingiria d'acord amb una numeració correlativa d'un sol nivell amb xifres aràbigues en negreta i de grandària 12:

vida *f* **1.** Estat dinàmic de la matèria organitzada, caracteritzat bàsicament pel fet de poder reproduir-se i per la capacitat d'adaptació i d'evolució davant dels diferents canvis en el medi. *desijant més la mort que la vida* (TB 421: 21). **2.** Algú com a sosteniment espiritual d'un altre. *vós sou la nostra vida y lo tresor de nostre rescat* (TB 1467: 19). **3.** Durada de l'existència d'un ésser viu. *e nostres peccats en aquest món durant la nostra vida* (TB 773: 21). **4. en vida** *loc adv* Durant l'existència d'un ésser viu. *car en mort ni en vida no us falliré* (TB 1097: 24). **5.**

---

clos a tota ultrança com si fos de persona en libertat posada, a tota ma requesta vos combatré a hús e costum de França (TB 307: 7-8). *E aquests traïdors que tenim dins lo castell an feta una gran maldat* (TB 372: 16). [traïdor 28, traïdora 1, traïdors 5]

La col·locació d'aquestes marques de doble categoria és la mateixa que indiquem en g), però, si ocorreguera que les accepcions són diferents segons les categories, la localització es traslladaria després de la xifra aràbiga que marca el sentit corresponent i no després de l'entrada:

bord -a **1.** *adj* Que no produeix fruit. *com digua la Sacra Scriptura que tot arbre bort deu ésser taillat e mes al foch* (TB 433: 29). **2.** *m i f* Bastard. *E poseheix lo regne com a rey tirà e ab poca justícia, com al duch de Meçina pertany regne e la corona de Ciçília, car bort no pot ni deu ésser admés a senyorejar regne negú* (TB 433: 26-27). [bort 2]

en (+ *poss*) **vida** *loc adv* No mai. *No pense negú que en ma vida yo la dexàs partir de mi* (TB 764: 16). **6. home de bona vida** → **home** 4. **7. mala vida** *loc nom* Manera de viure no concorde amb la raó i la moral. *deu també punir los mals hòmens de mala vida* (TB 171: 31). **8. perdre la vida** *loc verb* Cessar de viure. *car més val de dos mals pendre lo menor, ço és, que siam catius en poder de moros que si perdiem les vides* (TB 1094: 18-19). **9. vida contemplativa** *loc nom* La que es dedica a la meditació espiritual. *Aquell stigué VII anys en lo desert fent vida contemplativa, penedint-se de sos defalliments* (TB 1243: 9). **10. vida temporal** *loc nom* La que es refereix al pas per la terra abans de morir i accedir a un pla espiritual. *Per un animal [l'alà] no vull perdre la vida ni la honor de la vida temporal* (TB 274: 13-14). [vida 566, vides 13]

- i) En el marc de l'*estructura referencial interna* (Rafel 2005: 101-103), és a dir, el conjunt d'indicadors que menen l'usuari d'un lloc a un altre del mateix diccionari, cal parlar de les remissions per sinonímia. En altres paraules: quan expressem una accepció a través d'una definició analítica continguda en un altre lema, senzillament indiquem, en redona normal i de grandària 12, el lema principal en què es conté:

excel·lent *adj* **Excels.** *claríssim príncep y excel·lent capità* (TB 1463: 1). [excelent 1, excelentíssima 1, excellent 1, excel·lent 31, excel·lentíssima 8, excel·lents 6, excel·lent 1].

Si es dóna el cas que el lema a què es remet compta amb més d'una accepció, es mantindria la mateixa disposició tipogràfica però s'hi afegiria la xifra aràbiga identificativa de l'accepció en qüestió:

imaginació *f* **Imatge 1.** *ame los somnis e les ymaginacions que de nit me aparexen* (TB 755: 31). [ymaginacions 1].

Pel que fa a les locucions, veg. els comentaris en l).

- j) Cada accepció —incloent-hi les locucions—, és il·lustrada mitjançant un extracte documental que, en lletra cursiva i de grandària 12, respon a un esquema descodificador entre parèntesi que, en lletra redona senzilla i amb la mateixa grandària, conté TB seguit de dues xifres aràbigues separades per dos punts, on TB equival a *Tirant lo Blanc*, el primer número equival a la pàgina en què es troba l'extracte d'acord amb l'edició de Hauf (Martorell 2005a) i la segona xifra, la línia o les línies de tal pàgina:

dotzena *f* Conjunt de dotze coses de la mateixa espècie. *e* *aprés una dotzena de hous ab sucre e ab canyella* (TB 897: 29). [dotzena 1].

De més a més, val a dir que en algunes ocasions certes accepcions compten amb més d'un extracte il·lustratiu. Per exemple, quan hi ha més d'una variant formal, cadascuna ha de ser documentada:

impediment (o **empediment**) *m* Obstacle o dificultat que impedeix la consecució d'alguna cosa. *car lo savi tostemps fuig de allà hon ha perill de mort, e de poca cosa se té per content, puix ho puga sens negun empediment posseir, e no cura de la mundana glòria per lo perill que se'n pot seguir* (TB 770: 25-26). *qui serien causa de inpediment a la fi de mon propòsit* (TB 844: 9). [empediment 10, inpediment 2, impediment 1, inpediment 1].

Així mateix, quan, per a una mateixa accepció, el lema pot funcionar amb més d'una categoria gramatical:

homeier -a *adj* i *m* i *f* Homicida. *Porien pendre tan gran alteració que yo seria causa de abreujar-los la vida, e poria ésser dit fill homeyer* (TB 697: 15-16). *E aquest Tirant és home cruel e gran homeyer* (TB 847: 10). [homeyer 4, homeyera 1].

En un altre orde, val a dir també que, quan en el fragment il·lustratiu apareix més d'una vegada el terme definit, se subratlla aquell a partir del qual definim:

teixidor *m* Persona que té per ofici entrellaçar fils, especialment els de la trama amb els de l'ordit, per a fer tela o un treball anàleg. *e los juristes per part dels ferrés al·legaven que primer fon l'ofici de ferrer que no de teixidor, per quant lo teler del teixidor no podia ésser fet sens ferramenta; per què era provat l'ofici de ferrés ésser més antich e deure precehir als teixidós* (TB 197: 4-5). [teixidor 2, teixidós 5].

En un altre orde de coses, si hi ha claudàtors inserits amb lletra redona³⁷ i de grandària 12 en els extractes, aquests són afegitons nostres que pretenen d'aclarir el sentit del que s'hi diu, ja que potser el tall respecte del paràgraf provoca dubtes:

historial *m* Persona que investiga i escriu sobre fets passats. *dels quals [dels cavallers gloriosos en el passat] los poetes e hystorials han en ses obres comendat* (TB 61: 5). [hystorials 1].

- k) A banda de les accepcions comunes de què hem parlat, les locucions són ordenades tot just després d'aquelles amb manteniment de la xifra aràbiga correlativa segons un sol nivell i d'acord amb una ordenació estrictament alfabètica a partir de la primera lletra de la primera paraula. De més a més, val a dir que les locucions actuen a manera de sublemes o de subentrades i, per això, són representades en lletra redona negreta per bé que de grandària 11, a diferència dels lemes; de més a més, sols es posa en negreta la part de la locució que considerem essencial mentre que, en els casos pertinents, deixem en redona senzilla els complements

³⁷ Si el claudàtor està en cursiva, forma part de la citació, ja que respon a una marca de l'editor crític, en aquest cas de Hauf (Martorell 2005a).

preposicionals que, prototípicament, formen part de tal locució, però no de manera íntínseca:³⁸

llaç m 1. Lligam 1. *Axí com delliurist Elies e Enoch de la mort comuna del món, axí vulles deliurar la mia ànima de tots los perills de infern e de tots los laços, penes e turments de aquell e de lurs malvats habitants* (TB 1517: 5-6). **2. parar llaços (a algú)** *loc verb* Disposar un parany per a enganyar-lo. *Rompré la mia camisa ab dolorida veu per ço com me parau tants laços, los uns ab supèrbia, los altres ab vanaglòria, e ab falsa parleria usau ves mi* (TB 916: 1-2). **3. caure en el llaç** *loc verb* Ser enganyat. *Emperò yo veig que ell és vengut a caure en lo laç en lo qual humana força no basta a resistir* (TB 473: 32). [llaç 1, laços 3].

Pel que fa a la categoria gramatical, aquesta s'assenyala en les mateixes condicions que hem indicat en g) per als lemes pròpiament dits. Així mateix, cal dir que hi apliquem tot el que hem assenyalat sobre les accepcions i els extractes documentals.

- 1) Un punt d'interés particular quant a les locucions és aquell que té a veure amb el fet que, de vegades, hi ha més d'un mot en la seqüència que es correspon amb un lema del diccionari. En aquest cas, se'n selecciona un com a representatiu o central —generalment, el primer que apareix si són

³⁸ Pel que fa a les locucions preposicionals, aquestes simplement es reproduïxen amb la preposició al final, sense cap mena de complement hipotètic:

interés m 1. Allò que, habitualment per egoisme, afecta algú pel profit que n'obté. *E la princessa, tant per l'interés quant per l'amor que li portava, li fehia molta festa e honor* (TB 968: 35-36). **2. a interés de** *loc prep* En benefici de. *Com per los entenents vist serà yo haja retut mon deute de fidelitat, lo que a interés de part s'esguardarà, just o injust acte se nomenarà e no gràcia* (TB 623: 19-20). **3. anar (a algú) interés** (en alguna cosa) *loc verb* Alguna cosa, interessar-li. *Com agué prou stat, dix-los que per al present ell no podia entendre en tals fets, com fos ocupat en altres negoçis que li anava més interés* (TB 375: 17-18). **4. tocar interés (a algú)** *loc verb* Alguna cosa, interessar-li. *que m'hages tant agreujat que no i tingues temor de Déu e de ton pare, ni menys de mi, qui-t só marit, a qui més lo interés toca!* (TB 1049: 15-16). [interés 8]

de la mateixa categoria gramatical o bé el substantiu sobre l'adjectiu, independentment de l'orde— i s'hi fa la definició:

bassa *f* **1.** Dipòsit en què es conté alguna substància líquida. *voluntàriament vos voleu ofegar en bassa d'oli* (TB 1047: 4). **2. ofegar-se en bassa d'oli** *loc verb* Algú, perdre la confiança en les pròpies possibilitats davant d'una situació no gens complexa. *Car la fortuna, enemiga de pau, té abrigat lo meu flach e dèbil cors de amor que porte a vostra senyoria, e açò és lo qui-m fa parlar, car veg que ab los ulls uberts voluntàriament vos voleu ofegar en bassa d'oli, e vós, com a home adolorit e fora de camí, no trobau qui us empare ni us haja pietat* (TB 1047: 3-4). [bassa 3].

En l'altre lema —o en els altres—, s'hi inclou la locució, però aquesta no hi és definida sinó que, en negreta, es fa remissió al mot central —seguit de la xifra aràbiga que marca l'accepció, si és que aquest lema representatiu en conté més d'una— per mitjà d'una fletxa:

oli *m* **1.** Líquid untuós de color verd groguenc, que s'extrau de l'oliva i serveix d'aliment, combustible i lubricant. *Per tots los magnànims senyors fon loat e aprovat lo consell de l'ançia cavaller e de continent ordenaren que li fossen tramesos CCCC pans calents, axí com exirien del forn, vi e confits de mel e de çucre, III parells de pagos, gallines e capons, mel, oli e de totes les coses que havien portades* (TB 408: 9-10). **2. ofegar-se en bassa d'oli** → **bassa 2.** [oli 15, olis 2].

m) A la fi de cada article, s'hi inclou, entre claudàtors, en lletra redona normal i en grandària 10, l'inventari d'ocurrències del lema o dels lemes que conformen l'entrada, ja siguen de merament ortogràfiques o de flexives, acompanyades del nombre d'ocurrències respectives. L'orde que s'estableix dins dels claudàtors és estrictament alfabètic d'acord amb l'ortografia amb què concorren en l'edició de Hauf (Martorell 2005a):

especial *adj* **1.** Que és particular o peculiar respecte d'una sèrie de coses. *E com entre los altres insignes cavallers de gloriosa recordació sia stat aquell valentíssim cavaller Tirant lo Blanch, del qual fa special commemoració lo present libre* (TB 70: 7-8). **2.** Singular per la seua qualitat. *e molts cortinatges de seda e de raç molt specials* (TB 326: 1). **3. en especial** *loc adv* Especialment. *com no sia obra de cavallers e, en especial, de aquells qui en la honor volen mirar* (TB 1151: 26). [especial 4, specials 2, special 43, specials 2]

3.4.3. Ordenació de les accepcions

Des del punt de vista formal, hi ha dues maneres bàsiques de disposar les accepcions: la que respon a un criteri d'*estructura lineal* i la que es correspon amb un criteri d'*estructura jeràrquica*. Pel que fa al primer cas, parlaríem d'una ordenació per la qual els significats s'arregleren succesivament amb una numeració correlativa en un únic nivell d'acord amb uns criteris de preeminència establits anteriorment; quant al segon tipus, aquest té lloc quan les accepcions s'agrupen per afinitats semàntiques o, menys habitualment, sintàctiques, i després s'estableix, prototípicament, una numeració correlativa diferenciada per dos o més nivells (Rafel 2005: 101-103). Certament, l'estructura de tipus jeràrquic, que es correspon, per exemple, amb els usos del DCVB, ofereix un model més aprofundit i detallat d'ordenació, però, al nostre parer, compta amb un inconvenient notable: les dificultats d'accés per a la consulta poden arribar a ser excessives amb mots particularment difícils de delimitar per nivells a causa del seu caràcter polisèmic, fet que provoca una teranyina de relacions semàntiques desorientadores per a l'usuari (Casares 1992: 58-59). No en va la majoria dels diccionaris generals actuals, com el DIEC2 mateix o el DRAE, recorren a una ordenació lineal que, amb bon criteri, facilita la consulta ràpida i efectiva. Per tot plegat, el nostre diccionari accepta tal model d'ordenació consistent, com hem apuntat, en una numeració correlativa d'accepcions d'acord amb un únic nivell.³⁹

³⁹ Per això, en sentit estricte el nostre diccionari no conté *subaccepcions*.

Pel que fa al criteri de preeminència d'unes definicions sobre les altres, d'acord amb Bajo Pérez (2000: 47-48), cal parlar d'altres dues visions bàsiques d'ordenació: d'una banda, tenim la possibilitat de col·locar les accepcions per gradació de freqüència, ço és, de major a menor ús; d'una altra banda, l'ordenació es pot aplicar amb criteris bé de proximitat respecte al sentit etimològic o, més comunament, segons l'antiguitat del sentit mitjançant la documentació coneguda. En el marc del nostre diccionari parcial d'autor i no del català medieval en conjunt —per més que tinga en compte la confluència amb altres diccionaris previs confegits a la Universitat d'Alacant sota la guia del Dr. Rafael Alemany—, pensem que el camí que hem pres s'acosta més a la primera via esmentada però, més aïna, es concreta en la idea de donar prioritat a aquells sentits que semblen caracteritzar prototípicament el lema, és a dir, que en formen el nucli o el cor —sovint, per un major caràcter genèric—, i anar avançant progressivament cap a altres accepcions, diguem-ne, excèntriques, més ocasionals o específiques. Així, doncs, es podria ben dir que hem procurat sempre de partir del sentit més estereotípic del lema fins al més evolucionat des de tal punt inicial.

No obstant això, cal prendre aquesta premissa amb precaució pel fet que la consideració de quina accepció ha de ser conceptualitzada com a més o menys estereotípica no deixa de comptar amb un punt subjectiu no fàcilment demostrable, fins i tot encara que es consulten altres diccionaris d'autor o de caràcter diacrònic. En el cas dels escassos sentits figurats o metafòrics que s'han acceptat, però, és evident que aquests parteixen dels significats rectes, per la qual cosa és més senzill d'assumir que es tracta de sentits allunyats del nucli semàntic:

foc *m* **1.** Despresa de calor i de llum produïda per la combustió d'un cos. *e altres coses qui han disposició del foch encendre* (TB 591: 14). **2.** Ardor que excita algunes passions de l'ànim. *foch de amor la crema* (TB 732: 34). [foch 68, fochs 2]

núvol *m* **1.** Massa de vapor aquós suspesa en l'atmosfera. *per causa de hun negre núvol qui ab grans trons e lamps venia acompanyat* (TB 1080: 35). **2.** Cosa que en cobreix una altra. *gitaràs tots núvols de tristor e de pluja de làgremes* (TB 600: 17). [núvol 3, núvols 4]

Al marge dels criteris generals assenyalats, cal reflexionar també sobre alguns factors puntuals. Així, per exemple, amb mots categoritzats doblement, generalment com a substantius i adjectius alhora, si es dona la circumstància que alguna de les accepcions és exclusiva d'una de les dues categories, la premissa és que el sentit associat a l'adjectiu precedisca al que s'associa amb l'altra categoria,⁴⁰ amb la qual cosa, en certa manera, emmirallem el criteri segons el qual, quan tenim dos mots homògrafs de diferents categories, el lema que ha de tenir prioritat en l'orde és el que es correspon amb una categoria adjectival. Així, per exemple:

màgic -a **1.** *adj* Que pertany a la ciència oculta que produeix efectes amb l'ajut d'éssers sobrenaturals o de forces secretes de la natura. *O, quant me tendria yo per benaventurada si yo sabés l'art màgica que és l'alta sciència dels màgichs* (TB 783: 16-17). **2.** *m i f* Persona que es dedica a la ciència oculta que produeix efectes amb l'ajut d'éssers sobrenaturals o de forces secretes de la naturalesa. *O, quant me tendria yo per benaventurada si yo sabés l'art màgica que és l'alta sciència dels màgichs, en la qual han poder de fer tornar del dia nit* (TB 783: 16-17). [màgica 1, màgichs 1]

Encara més, com que les seqüències locucionals són incloses en els lemes corresponents a aquelles unitats lèxiques que les conformen i que considerem centrals o més representatives, es dona també la necessitat de considerar-les en l'aspecte de l'ordenació. Així, el criteri aplicat per al nostre diccionari, ha estat senzillament, a la manera com fan molts dels diccionaris actuals, incloure-les just a continuació de les accepcions en sentit estricte tot seguint la numeració correlativa ja establida per a

⁴⁰ No obstant això, aquesta tendència habitual es pot trencar si realment pensem que l'accepció de l'adjectiu és més excentrica que la del substantiu:

carnisser -a **1.** *m i f* Persona que ven carn, especialment de bou, de vedella i de xai. *E lo derrer ofici que-ls mostren és carnicers, perquè s'avehen a esquarterar la carn* (TB 927: 1). **2.** *adj* Que té l'instint de matar. *per ésser cavaller e rey no deuries ésser cruel ni carnicer, e majorment contra donzelles* (TB 1263: 3). [carnicer 2, carnicers 1]

aquestes. Una vegada situades a continuació de les accepcions, la seqüenciació de les locucions seguirà un estricte orde alfabètic a partir de la primera paraula de cadascuna de les unitats fixes:

justícia f **1.** Qualitat de just. *La V* [cosa que necessita un cavaller] *és que per justícia e per lo bé comú no dubte la mort* (TB 818: 4). **2.** Poder o facultat d'actuar d'acord amb el dret i la raó. *acceptà lo bastó e la capitania ensemps ab la justícia, e besà-li la mà* (TB 466: 30). **3.** Allò que s'ha de fer segons el dret i la raó. *-Senyor, yo us requir vos plàcia voler-me fer justícia de aquest ladre manifest qui m'ha furtat* (TB 1139: 3). **4. ceptre de la justícia** → **ceptre** 2. **5. demanar justícia** *loc verb* Requerir que s'actue d'acord amb el dret i la raó. *E per no perdre la gentilea feren pau e més no hagué debats ni qüestions entre ells qui fossen criminals, sinó que cascú demanava sa justícia com mester era e era'ls feta planament* (TB 1194: 34-35). **6. ministre de la justícia** → **ministre**. [justícia 77]

3.4.4. Tipologia de les definicions⁴¹

Malgrat que alguns teòrics expressen certa incredulitat davant de les possibilitats reals de definir un mot (Hanks 1979), és obvi que la lexicografia pràctica ha de partir necessàriament de l'axioma segons el qual sempre és possible de trobar una expressió que equivalga semànticament a la unitat lèxica que pertoque. Tradicionalment, els teòrics assenyalen que una definició respon al principi de *Definitio fit per genus proximum et differentiam specificam*, és a dir, que, per a definir un lema, primerament cal recórrer a l'hiperònim immediatament superior i, posteriorment, indicar-ne els trets addicionals: així, la definició prototípica ha de ser completa, no circular —el terme definit no ha d'entrar en la definició—,⁴² no negativa i no metafòrica o figurada (Ayto 1983; Sánchez Lerena / Páez Ortiz 1987;

⁴¹ Com a mecànica de redacció de les definicions, habitualment hem recorregut al DCVB i al DIEC2 com a punts de partida, bé per a seguir-los tot fent-ne adaptacions, per a establir-hi matisos o per a dissentir-hi. Per als casos més concrets, és a dir, aquells en què hem hagut de cercar altres ítems de referència per a contrastar accepció i extracte documental, remetem al punt 4 d'aquest volum. En última instància, quan realment ha estat impossible de trobar un fil a estirar, hem recorregut a la nostra inventiva *ex novo* a partir de l'exemple del mot en el context.

⁴² Per a aquesta problemàtica, veg. Castillo Peña 1992 i 1993.

Grochowski 1991; Rafel 2005: 107-111; Soler i Bou 2006: 187-201). No obstant això, aquests plantejaments teòrics parteixen, és clar, d'un ideal abstracte, per la qual cosa no sempre són fàcilment aplicables —ni, tal vegada, sempre convenients— quan ens enfrontem amb la realitat pràctica. Per això, és adient de comentar alguns casos problemàtics observats durant el procés de redacció, casos que, de tota manera, són marginals en el marc global:

- a) Molt puntualment, hem recorregut a definicions en què el terme definit és emprat en la definició pel fet que l'accepció respon, en realitat, a una subclasse del lema —no ocorre sempre, però sovint es tracta d'una *loc nom* en què el terme definit és el mot nuclear— i sols guanya sentit ple quan és expressada amb el reforç del mot de l'entrada:⁴³

algàlia *f* Perfum que s'obté a partir d'un líquid secretat pel gat d'**algàlia** en una bossa pròxima als òrgans genitals. *en un lit ben perfumat de benjohí, algàlia, almesch fi* (TB 430: 12). [algàlia 2]

gingibre *m* **gingibre verd** *loc nom* Col·lació preparada a partir d'una varietat del **gingebre** (*Zingiber officinale*), planta de la família de les zingiberàcies, de fulles

⁴³ Molts d'aquests casos es resolen amb fórmules de relatiu en què el terme definit és implícit com ara:

espasa *f* **1.** Arma blanca, amb làmina, generalment d'acer, llarga, recta, aguda i tallant, amb puny proveït d'una guarda, i que es porta a un costat dins d'una beina. *Mon senyor, la mia spasa e capitania no fretura molt* (TB 924: 7). **2. a tall d'espasa** → **tall** **2.** **3. espasa de git** *loc nom* **La** que és llançadissa. *e si millor li parrà spasa de git, que sia sa voluntat de portar-la* (TB 288: 3). **4. espasa de virtuts** *loc nom* **La** que es considerava dotada de virtut misteriosa o sobrenatural. *Digau, senyor, la senyoria vostra, qui semblants coses en exa spasa de virtuts troba* (TB 809: 21). **5. espasa nua** *loc nom* **La** que està fora de la baina. *armat tot en blanch ab l'espasa nua en la mà* (TB 119: 33). **6. pom de l'espasa** → **pom** **2.** **7. portar a tall d'espasa** → **tall** **4.** **8. tirar espasa** (contra algú) *loc verb* Combatre'l. *jamés en dies de ma vida tiraré spasa contra tu* (TB 454: 34). [espasa 31, espases 5, spasa 122, spases 22]

fruita *f* **1.** Fruit comestible. *de moltes maneres de lepolies e de fruytes novelles* (TB 528: 29). **2. fruita novella** *loc nom* **La** que ve abans del temps ordinari i és acabada de collir. *de moltes maneres de lepolies e de fruytes novelles* (TB 528: 9). [fruyta 1, fruytes 2]

pinnaticompostes i flors groguenques amb les vores purpúries, disposades en espiga, originària de l'Àsia sud-oriental i molt cultivada als països tropicals pel seu rizoma, gros i olorós, sovint emprada com a condiment. *portaren la col·lació de matí: gingibre vert ab malvesia* (TB 207: 32). [gingibre 1]

- b) Escadusserament, hem recorregut a algunes definicions de tipus negatiu o *antonímiques* per a lemes que, habitualment, són tractats així per la majoria dels diccionaris actuals. Probablement, es tracta de mots amb una certa manca de valor semàntic propi si no és per contrast amb el seu opòsit, especialment pel que fa a alguns adjectius:

ocult -a adj No manifest a la vista o a l'enteniment. *car les coses que són dins, són a nós ocultes, e no les foranes, car negú no pot saber lo pensament de la persona, mas coneix-lo per los senyals que defora se manifesten* (TB 816: 17-18). [ocultes 2]

- c) Com a regla general, hem procurat de no admetre sentits figurats. Tot i així, hi ha casos puntuals en que sí que hem fet servir aquesta mena de definicions pel fet que es tracta d'accepcions força institucionalitzades, ço és, assumides com a imatges culturals i no com a figures literàries:⁴⁴

foch m 1. Despresa de calor i de llum produïda per la combustió d'un cos. *e altres coses qui han disposició del foch encendre* (TB 591: 14). **2.** Ardor que excita algunes passions de l'ànim. *foch de amor la crema* (TB 732: 34). [foch 68, fochs 2]

Al marge del que hem assenyalat de bell començament, un dels pressupostos fonamentals vinculats a la definició lexicogràfica és el principi de l'*equivalència sintàctica*, d'acord amb el qual l'expressió emprada en la redacció conserva les

⁴⁴ Almenys pel que fa al valor figurat vinculat amb les emocions i els sentiments, veg. Wierzbicka (1990).

propietats semàntiques i sintàctiques de la unitat lèxica a què equival. En altres paraules: el *descriptor* no només ha d'expressar el sentit del lema sinó que és recomanable que hi coincidisca en categoria gramatical, gènere i nombre de manera que s'hi pugui aplicar el principi de la *substituïbilitat*, és a dir, que el terme definidor pugui reemplaçar el terme definit en l'extret documental corresponent (Seco 2003: 49). Lògicament, la pauta general presa en aquest diccionari ha estat aquesta, però és obvi que de la teoria a la pràctica hi ha una distància de vegades insalvable, per la qual cosa hem hagut de recórrer ocasionalment a *definicions formulàries* (Rafel 2005: 131-136), és a dir, aquelles en què el definidor no pot substituir plenament el definit en l'oració que li serveix de suport documental, generalment perquè en el cabal de la llengua costa de trobar-hi un mot equivalent que complisca les condicions ideals:

esmortiment *m* **Pèrdua** dels sentits. *La gran remor se mogué en lo palau per l'esmortiment de Tirant* (TB 1334: 7). [esmortiment 1]

queixal *m* **Dent** situada a la part lateral de la boca, usada per a triturar els aliments. *donà-li enmig de la galta e derrocà-li IIII quexals* (TB 676: 32). [quexals 2]

Val a dir, de més a més, que la regla de la substituïbilitat és aplicable prototípicament sobre els substantius, però no així amb els adjectius, amb els quals se sol recórrer a definicions estructurades amb un relatiu del tipus *Que + verb* o bé, amb menor freqüència, del tipus *De + sintagma*:

graciós -osa *adj* **1.** **Que té una qualitat agradable.** *hon has lexada la fresca color de la tua graciosa cara?* (TB 1165: 6). **2.** **Que procura ésser agradable.** *e altres gents lo venien a veure y ell era tan graciós que de tota manera de gents se donava grat* (TB 1118: 15). **3.** **Que concedeix favors.** *fon publicat lo cars e obtengueren remissió graciosa* (TB 1124: 40). **4.** **Que és donat com a favor sense esperar retribució.** *Lo do graciós declara amitat e la promptitut del do manifesta la voluntat del donador* (TB 1302: 7-8). [graciós 12, graciosa 19, gracioses 9, graciosos 3, gratiosa 1]

notable *adj* De grau important pel que fa a intensitat o quantitat. *Lo quint* [pecat] *és si comet notable irreverència en Déu y en los seus sancts* (TB 864: 34). [notable 1]

Més enllà d'aquests plantejaments generals i paradigmàtics, aprofitem la guia de Bosque 1982 per a establir una breu semblança tipològica del tipus de definició a què són subjectes els lemes del nostre diccionari:

- a) Com ja ha estat assenyalat de bell començament, tendim a fer definicions *hiperonímiques* o *analítiques*, però això no és impediment perquè optem per la sinonímia malgrat els perills de la circularitat (Casares 1998: 158-162; Rafel 1998), que procurem d'evitar. Aquesta avinentesa es dona, fonamentalment,⁴⁵ quan hi ha termes prou equivalents entre si per a considerar que és recomanable de definir-ne només un i que l'altre o els altres hi remetent, és a dir, mai recorrem a la *definició sinonímica* si el terme a què es remet no es troba definit analíticament en el diccionari. Pel que fa a la decisió sobre quin dels mots equivalents ha de prevaler i ser definit analíticament,⁴⁶ tendim a establir un equilibri entre afavorir el que

⁴⁵ Contiguament, si en el diccionari hi ha substantius i adjectius relacionats semànticament i formalment, tendim a relacionar-los en la definició, generalment establint una vinculació per la qual l'adjectiu és definit i el sentit del substantiu s'expressa mitjançant fórmules de l'estil *Qualitat de*:

espessura *f* *Qualitat d'espés.* *no tenint molta negror d'espessura de pèls, mas stant ab tota perfectió de natura* (TB 486: 10). [spesura 1, spessura 2, spesura 1]

generositat *f* *Qualitat de generós.* *[e] ab resplendor de excel·lent generositat e noblea de ànimo los podem subjugar* (TB 1232: 12). [generositat 2]

Quant als adverbis en *-ment*, si en el diccionari comptem amb el lema adjectival de què deriven, els hi vinculem de manera que no calga fer-ne una definició analítica:

gentilment *adv* *D'una manera gentil.* *molt gentilment e suau se acostà a ell e besà'l en la boca* (TB 1367: 26). [gentilment 1]

⁴⁶ Pel que fa a les locucions, aquestes, com que solen distar dels usos fraseològics actuals en major mesura que les accepcions comunes, tendeixen a ser definides sempre analíticament i, per tant, no s'estableix que una aculla semànticament les altres per més que hi haja sinonímia:

faró *m* **1.** Fanal o caixa que té una o més cares de vidre, dins de la qual es posa un llum a l'abric del vent. *e al cap del bastó posaven una lum dins hun faró* (TB 721: 13). **2.** **alçar un faró** *loc verb* Col·locar un fanal a coberta de la nau que permeta fer senyals a altres

compta amb més ocurrencies o el que coincideix amb la forma usual en l'actualitat. Habitualment, cal dir que solem seguir la segona via apuntada:

nociu -iva *adj* Que fa mal. e desija lo cor coses nocives e avorreix coses útils (TB 1301: 4). [nocives 1]

noïble *adj* **Nociu**. les adversitats de la noïble fortuna qui no donen repòs a la mia pensa (TB 61: 19). [noïble 1]

---

mantell *m* **1. Manto**. Cobriu ab ruades sàvenes e negre mantell lo meu cap abundós de amaríssimes làgremes! (TB 1430: 2). **2.** Cosa que serveix per a amagar o dissimular-ne una altra. E aquesta guerra flaua de batailles acostumant, la qual, venint ab mantell de pau, ha major gosar que quant ve ab bacinets armada (TB 603: 14-15). **3. girar lo mantell** *loc verb* Canviar d'actitud respecte de l'habitual. Mas poré dir ab tota veritat que haveu girat lo mantell de vostra honor sens guardar reverència a la imperial corona (TB 532: 26-27). [mantel 1, mantell 6]

manto *m* Vestidura en forma de capa, subjecta al cap o als muscles. lo rey se abillà molt bé ab un manto tot brodat de perles molt grosses (TB 196: 13). [manto 24, mantos 4]

b) Pel fet que no hem seleccionat paraules gramaticals per al nostre subcorpus, no hem adoptat *definicions impròpies* o *metalingüístiques* sinó

---

embarcacions de manera que n'afavorisca l'orientació. La nau del capità alçà primer un faró a popa, axí com era stat concordat (TB 721: 14). **3. traure un faró** *loc verb* Col·locar un fanal a coberta de la nau que permeta fer senyals a altres embarcacions de manera que n'afavorisca l'orientació. La una nau dels genovesos tragué hun faró tres vegades (TB 721: 24). [faró 3]

nuu nua *adj* **1.** Que no du cap vestimenta. e de les vestidures de aquells [dels animals] cobrim les nostres carns nues e miserables (TB 1288: 28-29). **2.** Que és fora de la beina. ab la spasa nua li donà sobre lo cap, que li féu sortir lo cervell (TB 1192: 34). **3. espasa nua** → **espasa** **5.** **4. nuu e cruu** *loc nom* Completament desvestit. La pobra de Plaerdemavida, nua e crua, sens vestidures negunes, morta de fret (TB 1095: 33). **5. tot nuu** *loc nom* Completament desvestit. La Viuda se despullà tota nua e restà ab calces vermelles e al cap un capell de lli (TB 897: 23). [nua 23, nues 5, nuu 9, nuus 4]

que hem recorregut a les *pròpies* o *parafràstiques*, que miren de reproduir el contingut del lema definit i, com ja ha estat apuntat, de respectar generalment el criteri de substituïbilitat.

- c) Normalment, s'ha optat per *definicions lexicogràfiques* i no *enciclopèdiques* per raons d'economia de redacció (Porto Dapena 1980: 302-304) i, encara millor, perquè, malgrat les fronteres difuses (Wierzbicka 1995), les accepcions d'un diccionari comú han de tendir a centrar-se en els *elements intrínsecs* de la definició (Rafel 1989). Tot i així, la presència de termes especialitzats, d'unitats de pes, mesura o distància i de flora i fauna, han fet que hi renunciem ocasionalment, ja que tals termes necessiten definicions més precises atés el grau d'especialització i de contingut:

falcó *m* Ocell rapinyaire de la família dels fasiànids (*Phasianus colchicus*), de cua llarga i amb el plomatge de colors brillants, el cos castany rogenc reticulat de negre, el cap i el coll blau verdós metàl·lic, i la pell nua del voltant dels ulls roja, molt preat per a la caça. *aquell matí ell ixqué per pendre delit ab falcons e lebrers e, caçant, trobaren una lebre* (TB 1097: 35). [falcons 2]

Comptat i debatut, caldria fer algunes indicacions finals respecte de definicions que, per bé que poden ser imbricades en la branca de casuístiques prèvies, compten també amb certs trets peculiars mereixedors de comentari:

- a) Com que tractem amb un diccionari d'autor d'època medieval, hi ha definicions en què bé el temps verbal és emprat en passat i/o s'introdueix algun sintagma contextualitzador —*element extrínsec*— per a remarcar que el que es defineix respon a una realitat cultural pretèrita:

porsavant *m i f* Patge que *acompanyava* l'herald i el substituïa de vegades en les seues funcions. *car negun*

cavaller, rey d'armes, eraut o porsavant que done consell no pot ésser jutge (TB 257: 23). [porsavant 6, porsavants 15]

heraut (o **haraut**) *m* Oficial que, en l'edat mitjana, tenia el càrrec de portar els missatges, ordenar les festes cavalleresques i portar el registre de la noblesa. *E lo haraut qui semblants paraules li reportà, les dix ab gran ultratge* (TB 793: 20-21). *qualsevulla rey d'armes, eraut o porsavant qui-l veurà anar sens la garrotera* (TB 343: 18). [araus 2, eraut 7, erauts 18, haraut 3, harauts 1, herauts 1]

- b) Tot recuperant de nou la idea d'*elements intrínsecs* i *extrínsecs*, alguns mots fan ús d'aquests darrers a manera de contextualitzadors quan considerem que, del contrari, la definició, un tant opaca per la seua especificitat, resultaria difícil de copsar per l'usuari:

bitleta *f* En heràldica, moble petit i rectangular col·locat ordinàriament en pal. *Lo diluns fon publicat per los desús dits reys d'armes e erauts, qualsevulla que volgués junyir ab armes reals o ab armes de guerra, fossen los ferros de les armes reals ab quatre puntes en lo broquet molt encerades, ab cera gomada cascuna punta de la billeta* (TB 213: 3-4). [billeta 1]

redempció *f* Salvació de la humanitat obrada per Jesucrist per mitjà de la seua mort i resurrecció, segons el cristianisme. *car la sanch preciosa que Jhesucrist Déu scampà en la sua sacratíssima passió fon en redempció e salvació de tots aquells qui batejats seran* (TB 1247: 13-14). [redempció 4]

- c) Per a les locucions, s'hi aplica tot el que hem assenyalat en el subapartat, però val a dir que, com a peculiaritat, les locucions preposicionals són definides, precisament, amb la preposició al final sense afegir-hi cap hipotètic complement:⁴⁷

⁴⁷ En canvi, la resta de classes de locucions, si van acompanyades per un complement facultatiu, hi han de remetre en la definició:

canvi *m* **en canvi de** *loc prep* En lloc **de**. *e vosaltres, que ací sou, restau en cambi meu ab la magestat del senyor emperador* (TB 1072: 20). [cambi 1]

4. NOVETATS I REMARQUES RESPECTE DEL DCVB

En un article editat en l'*Arxiu de Textos Catalans Antics*, Josep Perarnau (2003) s'hi plantejava, literalment, si el *Diccionari Català-Valencià-Balear* [DCVB] (en línia) no s'hauria de completar. Òbviament, l'investigador feia més èmfasi en el despullament de textos als quals hem accedit en dates posteriors a la redacció de tal obra lexicogràfica, però, tot i així, ens n'aprofitarem per a prendre'n el fil i confegir aquest subapartat amb el propòsit primordial de pouar en el corpus lèxic del *Tirant lo Blanc* [TB] com a punt de partida per a extraure'n novetats respecte al material contingut en l'Alcover-Moll o, si més no, per a apuntar matisos al que s'hi conté.⁴⁸ Malgrat que, entre altres tipus de textos, les grans obres de la literatura catalana medieval⁴⁹ sí que estan presents en el DCVB, és evident que les millores tecnològiques per a accedir-hi mitjançant concordances permeten l'investigador modern de fer consideracions més acurades i, sobretot, de trobar detalls que abans hauria estat quasi impossible de localitzar; així mateix, a les hores d'ara podem analitzar, almenys en major grau que Mossén Alcover, el cabal lèxic dels nostres clàssics per mitjà d'edicions crítiques, que ens asseguruen una major fidelitat al model original de llengua concebut pels autors antics. Certament, el TB és una obra

---

comiat *m* **1.** Salutació que es fa quan algú se'n va. *De dues coses seguir-i la una: besar o comiat* (TB 633: 9). **2. dar comiat** (a algú) *loc verb* Rebutjar-lo. *Yo-m pensava haver conquistat un regne e tenia'm per lo més benaventurat home del món pensant que la vida vostra e la mia seria tota una, e que los cossos no-s poguessen separar sinó per mort natural, e fer-vos la més rica senyora de tota la ylla, ¿e vós me dau comiat?* (TB 364: 31-33). **3. pendre comiat** (d'algú) *loc verb* Acomiadar-se'n. *E havent finit son parlament, l'embaxador pres comiat de la princessa e anà-se'n a la sua posada* (TB 1324: 33). [comiat 92]

⁴⁸ En certa manera, ens inspirem en el model marcat per Casanova (1981 i 1988: 245-258) a partir dels textos d'Antoni Canals.

⁴⁹ Per a conèixer les fonts del DCVB, veg. Perea 2011.

despullada en un alt grau en el nostre gran diccionari diacrònic i pandialectal —amb força encert, al nostre parer—, però això no és impediment perquè mirem de cercar-hi esclatxes per les quals puguem aconseguir d'aportar algunes notes d'interés. Es podria assenyalar que algunes de les esclatxes del DCVB tal vegada estan cobertes per altres diccionaris històrics com ara els materials de Lluís Faraudo de Saint-Germain [Faraudo] (en línia) i el *Diccionari Aguiló* [Aguiló] (1988) o, en casos més concrets, pel *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana* [Coromines] (1981-1988), però el motiu pel qual hem pres el DCVB com a element de referència és el fet que, al nostre juí, tal diccionari és considerat com el més simbòlic entre tots els ítems lexicogràfics amb continguts de llengua medieval en l'àmbit català; en altres paraules, es tracta del diccionari que, en primer lloc, tendeix a consultar l'investigador de textos antics i, en conseqüència, és el que mereix més urgentment de ser comentat per a evitar que, per exemple, es puguin escollir opcions errònies en la preparació d'una edició crítica, entre moltes altres situacions.

Hem comentat suara que el TB és una obra ben atesa en el DCVB, per la qual cosa cal advertir el lector que no descobrirà ací grans revelacions sinó petites marques d'interés. Diguem, doncs, que les troballes, més que emmirallar-se en la metàfora de l'Última Thule dels vells navegants, es ceneixen, en línies generals, a un procés de depurament del que ofereix l'Alcover-Moll —d'ací que, en l'epígraf, no només hi parlem de novetats sinó també de remarques. No es tracta d'esmenar la plana al que, sens dubte, no és sinó un monument lingüístic per a tota la Romània: ans al contrari, volem prendre'l com a faró i atiar-ne la flama perquè ens il·lumine durant més temps i, si és possible, encara amb més força. En aquest sentit, val a dir que hem procurat de ser prudents i sols ens hem permés d'annotar els exemples que, més evidentment, podien aportar alguna nota ressenyable al contingut del DCVB. Així, per a una exposició més clara, hem optat per presentar el material lèxic en quatre subseccions numerades internament per separat:

a) *lemes*;

b) *variants formals*;

c) *sentits*;

d) i *locucions*.

Com a colofó a aquesta introducció abans de passar al cor del subapartat, cal assenyalar que, per a la majoria dels ítems aplegats, aportem comentaris que contextualitzen l'interés que ofereixen; no obstant això, si no hem trobat informació de relleu,⁵⁰ simplement hem preferit de limitar-nos a esmentar-los, especialment en el cas de les locucions, que no són tan fàcilment rastrejables a través de les bases de dades.

4.1. *Lemes*

En aquesta subsecció, hi incloem tots els lemes nous no arreplegats pel DCVB. Per aquest motiu, per cada lema hem decidit d'incorporar-hi l'*article* sencer del diccionari que s'hi correspon.⁵¹ Com ja anotem en l'ítem que pertoque, és possible que algun lema no es trobe en el DCVB per la senzilla raó que aquest no ho considera oportú i no perquè realment no haja estat localitzat⁵² però, com que aquest criteri no és fàcilment verificable, davant del dubte hem decidit de mantenir cada mot seleccionat per a aquest llistat.

(1) **amorval** *f* Planta labiada de l'espècie *Origanum majorana*, de fulles peciolades, senceres i tomentoses per les dues cares, espigues oblongues i aglomerades, flors rosades i bràctees moradenques, i que es cultiva als jardins pel seu

⁵⁰ En aquests casos, la definició és donada per l'anàlisi pròpia de l'exemple documentat.

⁵¹ Mantenim els criteris de presentació aplicats en el cos del diccionari, ja que l'interés radica en l'article complet. De més a més, com que tots els casos d'aquesta secció a) presenten una sola accepció, mantenir el nombre d'ocurrències anotades en l'article no és cap inconvenient, ja que totes hi remetien.

⁵² Per exemple, un vocable derivat d'un altre per sufixació. Amb lògica, els diccionaris no solen incloure cada mot derivat existent sinó que n'inclouen els que es consideren més representatius i habituals d'acord amb el seu marc de referència i la resta, mitjançant la inclusió dels elements amb què es du a terme la derivació —prefixos, sufixos, etc.—, han de ser reconstruïts pel consultor. Així, fóra el cas de l'*adv* **imaginativament** (TB 1335: 13-14), el qual, molt probablement, no s'inclou en el DCVB pel fet que es considera suficient la admissió de l'*adj* **imaginatiu -iva**.

aroma i s'empra en els condiments. *orfebreria tota lavorada de una erba que ha [nom] amorval e ab letres brodades de perles* (TB 484: 7). [amorval 2]

Probablement es tracta d'una denominació inventada per Martorell mateix mitjançant un joc de paraules creat *ad hoc*, cosa que ens fa dubtar si un mot tal mereix de ser considerat com una possible aportació a un diccionari històric: no és ben bé un vocable de la llengua sinó que respon a l'obra d'un autor concret i, encara més, estrictament per a un ús, com veurem de seguida, amb valor argumental. No obstant això, la qüestió incontrovertible és que forma part del corpus lèxic del TB i que el DCVB no la conté. Si és, doncs, un terme exclusiu de l'autor —a falta d'alguna revelació que connecte el mot amb algun ús precedent o aproximadament coetani—, la recerca en bases de dades i en diccionaris històrics no ajuda a entreveure-hi una solució —per exemple, les 2 ocurrències contingudes en el *Corpus Informatitzat del Català Antic* [CICA] o en el *Diccionari de Textos Catalans Antics* [DTCA] es corresponen inevitablement amb les del TB.⁵³ Pel que fa a les traduccions castellana⁵⁴ i italiana⁵⁵, tan properes en el temps, el resultat és igualment desesperançador, ja que aporten traduccions literals que no obrin cap camí. Davant d'aquesta dificultat, ens apropiem la proposta de Riquer (1974: II, 132) quan suggereix el **marduix** —variant estàndard front a la secundària **moraduix**, segons el DIEC2— i apunta que el terme **amorval** connecta amb la divisa prèvia de Tirant *Una val mill e mill no valen una* (TB 483: 30) tot oposant-s'hi amb el sentit 'És útil, reporta un profit o alguna recompensa'. Així mateix, val a dir que Beltran 2003 i 2009 proposa una lectura

⁵³ Tot i que el corpus de llengua antiga més consultat ha estat el CICA i, en menor mesura, el DTCA, hem tingut també en compte el *Glossari de glossaris* d'«Els Nostres Clàssics» (en línia), que, si bé no és realment un corpus, s'hi assembla a falta d'un tractament profund que permeta d'extraure'n la major quantitat d'informació lingüística possible. En tot cas, no n'hem recabat cap dada d'interès i, certament, el perill que no tots els vocabularis bolcats responguen a edicions fiables fa que calga prendre'l amb precaució.

⁵⁴ Pel que fa a la informació proporcionada per la traducció anònima castellana del 1511, al marge que siguin o no esmentats en el cos de la redacció, val a dir que hem tingut sempre com a base de consulta implícita els ítems següents: Cejador y Frauca 1968; Colón Doménech 1976; Coromines / Pascual 1980-1983; Alonso Pedraz 1986; Covarrubias 1995; Gutiérrez Tuñón 2002; el *Corpus Diacrònic del Espanyol* [CORDE] i el *Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española* [NTLE] (en línia, 2001 i 2007).

⁵⁵ Respecte a les disquisicions lingüístiques derivades de l'anàlisi de la traducció de Manfredi del 1538, independentment que siguin citats o no en el cos de la redacció, hem treballat amb aquesta sèrie de referents bibliogràfics: Germà Colón 1981a, 1991 i 1993; Sansone 1980 i 1983; Calvo Rigual 1992, 1993, 1994, 1997a i 1997b; Vicent Martines 1997a i 1997b i el *Corpus Ovi dell'Italiano Antico* (en línia).

alternativa segons la qual l'herba fóra la **malva** tot establint *que ha [nom] malva* o, preferentment, *que (h)a amor mal va* com a nova interpretació de la seqüència documental en funció d'un joc de paraules atestat en altres obres com ara el *Libro de buen amor* o alguna composició del *Cancionero General*.

(2) **cidi** *m* En el món àrab medieval, aquell qui té autoritat sobre un territori o sobre una persona. Lo **cidi** *Abdal·là lançà's als seus peus* (TB 619: 11). [cidi 3]

Si escorcollem la base del CICA, tan sols hi trobem l'exemple del TB. Així mateix, aquesta mateixa ocurrència tirantiana és continguda en el Faraudo per a un lema **cidi** 'Títol d'honor entre musulmans'.

(3) **imaginativament** *adv* D'una manera imaginada. *E a tu, Tirant, qui-t prestarà laugeres ales ab les quals, volant, se pogués caminar hon la sua desconsolada ànima ymaginativament se rahona* (TB 1335: 13-14). [ymaginativament 1]

El Faraudo el conté i el defineix, a partir del mateix exemple del TB, com 'D'una manera imaginativa, mitjançant la imaginació o la fantasia'. No obstant això, no és un cas únic i, així, el trobem també, d'acord amb el CICA, en la *Doctrina pueril* de Ramon Llull.

(4) **menaxaut** *m* Menescal. *notifique com, per prechs e manament del gran conestable e dels menachauts del camp degués venir a vostra altesa per significar com en la nit del dijous pus proppassat vengueren XLV milia hòmens a peu* (TB 540: 2-3). [menachauts 1, menaxaut 1, menaxauts 1]

Segons Hauf (2005a: 542, nota 1), es tracta d'un gal·licisme que substitueix el més genuí **mariscal**. Entre els diccionaris històrics, l'Aguiló (1988: V, 94) n'apunta, amb signe interrogant, que és sinònim, precisament, del mot **mariscal** a partir de l'ocurrència del TB. En aquesta mateixa línia, en el CICA només observem l'exemple de Martorell.

(5) **tirantí -ina** *adj* Tirànic. *O ciutat tirantina, del teu bé restaràs deserta, car ara hauran fi tots los teus plaers!* (TB 1233: 12-13). [tirantina 1]

El CICA conté aquest adjectiu a partir de l'ocurrència única del TB. D'acord amb Hauf (Martorell 2005a: 1237, nota 2), procedeix del *Valeri Màxim* d'Antoni Canals, un origen ja apuntat abans en Pujol (2002: 57), el qual reporta aquest fragment: *O ciutat tarentina, qui habundaues tant en riqueses e delits, que totes les encontrades totes haviem enueia del teu bé!* En el diccionari del lèxic de Canals a càrrec de Casanova 1988, però, curiosament no hi apareix, per la qual cosa la definició, si fem cas de Guia 2001, sembla entendre's en funció d'una modificació de l'original de Canals perquè concorde amb el nom del personatge titular, per al qual l'estudiós suara esmentat ha confegit una sèrie de hipòtesis explicatives que ja detallem en la nota al peu núm. 72 del volum III d'aquesta tesi: aparentment, cal veure-hi un joc de paraules consistent a vincular el terme original en Canals amb **tirà** o **tíran**.

4.2. *Variants formals*

A diferència de la subsecció anterior, ara no anotem mots desconeguts en el DCVB sinó, senzillament, variants formals de lemes ja inclosos en tal diccionari. En aquest cas, val a dir que som conscients que l'Alcover-Moll no sempre arreplega les variants d'un vocable —especialment, les vocàliques—,⁵⁶ potser per considerar que es tracta sovint de dades rutinàries i no gaire carregades d'interès. Malgrat això, el DCVB no sempre actua així i són nombrosos els casos en què sí que se'n dona informació, de manera que aquesta falta ocasional de sistematicitat ens ha empès a decidir d'apuntar tots els ítems que hem trobat, sense cap mena de restricció. En alguns casos, l'Alcover-Moll conté algunes de les variants seleccionades, però s'hi fa veure que són únicament d'ortogràfiques, opinió amb la qual no concordem⁵⁷ i, per això, les incloem ací. Així mateix, en algun cas aïllat, l'aparició del vocable té lloc en el context d'una locució,⁵⁸ la qual cosa podria dur-nos a reservar-lo per a la subsecció

⁵⁶ Pel que fa al TB, segons Ferrando (1993: 45), moltes d'aquestes variants vocàliques deuen respondre a la intervenció de caixistes barcelonins afincats a València a final del XV: aquest podria ser, doncs, el cas de **llegoter** (TB 607: 22-23) o de **noblament** (TB 144: 38-39), entre d'altres.

⁵⁷ Així, les variants **alegrament** (TB 1302: 25) o **sanador** (TB 916: 11).

⁵⁸ Per exemple, **a centells** (TB 480: 24), *loc adv* inclosa dins del lema **centell**.

d); no obstant això, pel fet que la variant en si no és continguda en el DCVB, hem preferit d'inserir-lo en b) i, de més a més, no fer-ne repetició.

Pel que fa a la pauta de presentació, pot haver-hi dues vies: d'una banda, si el corpus del TB sols ofereix la variant no continguda en el DCVB, en donem l'article del diccionari tal qual;⁵⁹ d'una altra banda, si la variant no inclosa en l'Alcover-Moll és un lema secundari que n'acompanya un de principal, primerament escrivim en caplletres en negreta la que destaquem en aquesta subsecció i, tot seguit, reproduïm l'article exacte del diccionari per a observar la forma en un context al més ampli possible.

(1) **absord -a** *adj* Contrari a la raó. *car no pot ésser pus **absorda** cosa ne més perillosa que príncep mentidor* (TB 607: 17). [absorda 1]

Segons el CICA, sols apareix en el TB, però la forma **absorda** és present també en Canals (1988: 213).

(2) **alegrament** *adv* Amb alegria. *Pren **alegrament** los dons de aquella* [de Fortuna] (TB 1302: 25). [alegrament 1]

Apareix en el DCVB, però sols com a variant ortogràfica. Per bé que no hi és assenyalada com a variant formal, en l'Aguiló (1988: I, 307) apareix dins d'un exemple extret de les *Col·lacions* que il·lustra la locució **anar buyt**: *hom pobre qui va buyt passa **alegrament** cantant lo ladre, car no ha pahor d'ell*. Pel que fa al CICA, s'hi observa que es tracta d'una variant comuna en altres obres del xv com ara el *Curial e Güelfa* o la *Vita Christi*.

(3) **amigablement** *adv* D'una manera amigable. *Car la majestat sua ho dehia **amigablement** per burlar-se ab vós* (TB 536: 14). [amigablement 1]

---

⁵⁹ En sentit estricte, les accepcions no són gaire rellevants en una subsecció dedicada a variants, però sí que ho són les documentacions corresponents en el TB que exemplifiquen l'ús de tals variants i, per això, pensem que no donaria cap benefici eliminar-les quan sí que volem oferir els fragments de text que les sustenten. Conseqüentment, el nostre comentari a cada mot és contextualitzat amb més precisió.

El CICA sols en dóna 3 altres ocurrencies a partir de la traducció del *Decameró* de la primera meitat del XV, així com 1 d'*El Manual de Consells de Gandia* de la segona meitat.

(4) **botja** *f* Bossa petita o sac de cuir per a viatjar. *E Diaphebus se féu donar una botgeta en què portava la carta e començaren a legir* (TB 240: 16). [botgeta 2]

Cas peculiar perquè no es tracta ben bé que la variant —que no és tal, com veurem— no estiga inclosa en el DCVB sinó que sembla discutible la lematització a què ha estat sotmesa. Així, l'Alcover-Moll lematitza **botgeta** a partir de l'exemple mateix del TB, tot fent-ne separació del lema **botja**, del qual deriva com a diminutiu i en el qualensem que hauria d'estar subsumit; així mateix, el model del DCVB és seguit pel DIEC2, que en crea igualment dos lemes diferents. Al nostre parer, acceptar un diminutiu com a lema separat del mot d'origen implica que se'n compta amb prou documentacions per a observar que, efectivament, tal derivat ha adquirit un valor específic —així, per exemple, els casos d'**elmet** (TB 790: 20-21) o de **palleta** (TB 1148: 18)— i no, com és el cas que ací comentem, només a partir d'una única ocurrencia. En aquesta línia de pensament, val a dir que el Faraudo lematitza **botja** 'Borsa o sac de cuir de viatjar' a partir d'aquest fragment documental: *e manam que prestant... jurament que no porten coses algunes que hajan a pagar general, lexets aquells passar e sens scorcoll de bedages, de botges e de leugineres (?) e de altres robes que aporten* (*Guerra de Joan II*); malgrat això, que sembla apuntar cap a un ús idèntic al que discutim però ara amb forma plena, cal reconèixer que la fitxa és marcada com a dubtosa —tal vegada per la infreqüència del mot— i que, en sentit contrari, el mateix Faraudo lematitza **botgeta** a la manera del DCVB segons l'exemple documentat en el TB —també l'Aguiló (1988: I, 270). No obstant això, en el Faraudo encara trobem un lema aproximat —potser anterior en l'evolució etimològica?— com ara **borja** 'Borsa, botja' segons el qual, si acceptem un canvi previ de *-r-* a *-t-*, observem novament un sentit idèntic sense necessitat d'emprar el mot en diminutiu. Pel que fa a una de les 2 ocurrencies tirantianes —la que reportem en l'article del diccionari—, la traducció castellana del 1511 en fa **barjuleta** (Martorell 2005b: 95), un terme formalment diminutiu lematitzat pel DRAE amb el

sentit ‘Bolsa grande de tela o de cuero, cerrada con una cubierta, que llevan a la espalda los caminantes, con ropa, utensilios o menesteres’ a partir d’una hipòtesi etimològica fonamentada en el baix llatí BURSA. Aquesta dada sembla afavorir l’opció del DCVB, però, d’una altra banda, la mateixa ocurrència és traduïda per Manfredi com a **bolgetta** (Martorell 1538: llibre 1, cap. 19), que no és una altra cosa que un mer diminutiu de **bolgia** —la segona ocurrència del TB és adaptada, tant en castellà com en italià, mitjançant mots que no s’hi vinculen directament.

(5) **capita** *f* Vel blanc en forma de caputxa que es posava al xiquet després de la unció del baptisme. *aquest bon voler que tinch, ab la capita ho prenguí e ab la mortalla ho dexaré* (TB 1030: 13). [capita 1]

En el DCVB hi ha únicament la forma amb l’oclusiva dental sonora, ço és, **capida**, camí pel qual també opten el Faraudo i l’Aguiló (1988: II, 82-83), malgrat que tots tres diccionaris parteixen, entre altres exemples, de la documentació tirantiana. Es tracta, òbviament, d’una lectura errònia —Perera (1995: III, 191) assenyala la presència de la variant en *-t-* en tots els testimonis—, potser causada pel fet que la usual és la forma amb *-d-*, com n’és testimoni el CICA a partir dels *Sermons* de sant Vicent Ferrer o de l’*Espill* (Gonzàlvez 2003: 74). D’acord amb Coromines (1981-1988: II, 526), la variant continguda en el TB sembla provenir d’una forma llatina *CAPITTA, derivada de CAPPÀ ‘Capa’.

(6) **centell** *m a centells* *loc adv* Amb la brillantor que desprén una espurna. *e lo payment, lo qual era fet tot a centells, qui lançava molt gran resplandor* (TB 480: 24). [centells 1]

Al contrari del que passa amb el DCVB, **centell** ‘Espurna’ —definició acompanyada d’un signe interrogatiu que denota l’estranyesa del mot per al comentarista— sí que és continguda en el Faraudo, però sols a partir de l’exemple tirantià, fet que no ens permet de prendre una major perspectiva analítica i decidir, així, si és una errada d’impressió o una variant veritablement existent; en aquesta mateixa línia, el CICA i el DTCA només contenen l’exemple del TB. Pel que fa a Coromines (1981-1988: II, 667), aquest fa referència a **centella**, del llatí SCINTILLA

‘Espurna, guspira’, documentada per primera volta el 1575 en Onofre Pou, i no informa de cap variant que ens il·lumine. Quant a les traduccions, aquestes apunten a traduccions literals de **centella**.

(7) **cermoniós -osa** *adj* Que observa el protocol molt minuciosament. *E pensau que sia home molt sermoniós? No senyor, sinó que pendria a mi o algun altre per lo braç e fa posar tots los magnats primers, hi ell posa's en un racó de la tenda* (TB 622: 9-10). [sermoniós 1]

Sembla que el CICA sols en conté una única ocurrència d'acord amb l'exemple del TB.

(8) **cruer** *m* Nau transversal d'una església que forma una creu amb la nau principal. *e la clau del cruera era d'or macís buydada* (TB 1536: 4). [cruer 1]

És inclosa en el DCVB, però sols com a variant ortogràfica.

(9) **cruera** *f* **1.** Creu d'església per als actes de culte. *La cruera significha la vera Creu* (TB 174: 18). **2.** Barreta transversal que forma creu amb el pom de l'espasa. *Lavors Ypòlit tirà la spasa e posà's la cruera davant* (TB 912: 2). [cruera 2]

Continguda en l'Aguiló (1988: II, 316), el DCVB n'assenyala que és només variant ortogràfica.

(10) **cubertament** *adv* Secretament. *passaren per la orta tan cubertament com pogueren, a les espatles del camp, que per negú no foren vists* (TB 1113: 30-31). [cubertament 1]

Considerada amb un mer valor ortogràfic en el DCVB, el CICA conté aquesta variant en altres textos del XV com ara el *Curial*.

(11) **derreraament** *adv* En últim terme. *Com foren dins lo gran pati, se feren II parts, prengueren hun rey d'armes e trameteren-lo als cavallers qui derreraament eren exits los plagués de anar-se'n* (TB 869: 29-30). [derreraament 1]

Considerada sols amb valor ortogràfic en el DCVB, es tracta d'una variant força habitual com n'és mostra l'aparició en el *Curial*, en el poemari ausiasmarquà

(Alemany *et alii* 2008: 81) o en el *Dietari* de Jaume Safont. Així mateix, també apareix en Antoni Canals (Casanova 1988: 77).

(12) **flamaira** *f* Riu 1. *prestament cahien en la aygua, que no se'n podien levar, e per la flamayra avall ne anaven tots* (TB 540: 18). [flamayra 3]

El DCVB, per bé que inclou un exemple del TB reportat com a **flumaira** —no coincident, en tot cas, amb les edicions crítiques—, lematitza **flumaire**, tal com fan tant l'Aguiló (1988: IV, 70) com el Faraudo. Coromines (1981-1988: IV, 60) incideix en la idea de **flumaire** o **flumaira** —forma que documenta erròniament per al TB—, i n'assenyala que són provinents de l'italià antic **fiumana**; no obstant això, dóna rao en el mateix punt d'una variant **flamaira** en una narració bèl·lica del primer terç del xv. Quant al CICA, les úniques documentacions coincidents són, precisament, les tirantianes.

(13) **fogidor -a** *adj* Fugitiu. *vanagloriós entre la gent no entesa, fogidor de batailles, squinçador del bé públich!* (TB 415: 3). [fogidor 1]

El CICA sols conté aquesta variant a partir de la mateixa ocurrència del TB.

(14) **HOMILMENT: humilment** (o **homilment**) *adv* D'una manera humil. *Com Simó de Far hohí tals rahons, homilment tornà a pregar als cavallers qui la guayta fehien volguessen tornar a dir al senyor mestre que l'i fes obrir* (TB 366: 26-27). *suplicà a la princessa, axí devotament e humil com si fos una sancta de paradís* (TB 579: 39). *humilment vos demane me vullau perdonar* (TB 1467: 5). [homilment 1, humil 1, humilment 11]

D'acord amb el CICA, és força habitual en textos valencians de l'època com ara l'epistolari dels Borja o l'*Espill* (Gonzàlvez 2003: 58).

(15) **LLEGOTER -A: llagoter -a** (o **llegoter -a**) *adj i m i f* Que adula algú falsament per a guanyar-se'n la confiança. *Studiar que sàpia conéxer lo amich del lagoter o suau enemich* (TB 604: 39). *E per què seria legoter, lo qui no deu aver temor ni deu sperar haver res d'altri les quals dues coses me paren pròpiis agullons de lagoteria* (TB 607: 22-23). [lagoter 1, legoter 1]

(16) **lloria** *f* Armadura feta de làmines d'acer o de cuir superposades parcialment, i que cobria i defensava el cos dels guerrers i dels cavalls de guerra. *los cavalls encubertats de ço que cascú mills li parrà, de cubertes de cuyro o de loria, testera de açer, sens spasa en altra maestria, sella de guerra ab streps desligats* (TB 651: 9-10). [loria 1]

En el DCVB, tant per a la variant en *-i-* com per a la variant en *-e-*, sempre hi apareix amb *-g-*. Així mateix, el Faraudo lematitza **lloriga** i Coromines (1981-1988: V, 267) n'assenyala que prové del llatí *LORICA*, derivat, al seu torn, del llatí *LORUM* —de més a més, hi dóna raó també de l'aragonés **loriga** i del sard **lorika**. Tot plegat provoca estranyesa en considerar, a partir de l'exemple del TB, una caiguda de l'oclusiva velar sonora entre vocals, més encara quan Martorell és l'única documentació d'aquesta variant arplegada pel CICA i pel DTCA. Pel que fa a la traducció castellana, aquesta fa **loría**, però sembla una adaptació literal per part d'algué que no coneix ben bé quin és l'equivalent en castellà, llengua en què, d'acord amb diversos diccionaris (Gutiérrez Tuñón 2002: 188; Alonso 1986: II, 1321; Covarrubias 1995: 721) devia ser **loriga** o, en textos primerencs, potser amb velar sorda, però mai amb caiguda intervocàlica, fet amb el qual connecta el *CORDE*. Amb caràcter provisor, i tenint en compte que Perera (1995: II, 498) apunta inequívocament a una lectura correcta dels exemplars antics conservats, pensem que es tracta d'una errada d'impressió i que, molt probablement, **lloria** és un terme inexistent —si més no, caldria posar-lo en quarantena.

(17) **MARVELLOSAMENT**: **maravellosament** (o **marvellosament**) *adv* D'una manera meravellosa. *E los turchs se defenien maravellosament perquè y havia molt bona gent dedins* (TB 678: 25). *E tots són servits maravellosament de moltes viandes e bones* (TB 622: 17). [maravellosament 2, maravellossament 1, marvellosament 1]

D'acord amb el CICA, l'única documentació es correspon amb el TB. Pel que respecta a l'Aguiló, aquest sí que la conté (1988: V, 59).

(18) **MÚRICES: múrex** *f* Corn marí ple de punxes. *en Cidònia se peixquen les múrices* (TB 609: 26). [murices 1]

A partir d'una conversa particular amb Francesc Llorca Ibi, company nostre de Departament i excel·lent coneixedor de la terminologia de la mar (Llorca 1998 i 2000), sembla deduïble que el **múrex** —apuntem també l'existència en el TB de l'adjectiu **muricat -ada** 'Que està cobert de puntes curtes i amples a la base'—, un cultisme masculí, és identificable amb un mol·lusc als quals els pescadors denominen **caragol punxós**. En Martorell, però, a diferència del que és habitual, apareix en qualitat de femení, probablement per contaminació de la terminació del plural. I més encara: si tenim en compte el lema base, que és greu i no agut, potser cal proposar que el mot ha de ser **múrices** i no **murices**, encara que aquesta haja estat la interpretació tradicional —incloent-hi les edicions crítiques de Hauf (Martorell 2005a) i la de Perera (Martorell 1995: II, 465)— tret de Riquer (Martorell / Galba 1974: II, 274) i de Pàlacios (Martorell / Galba 1978-1983). No obstant això, com que no tenim més referències a l'abast a les hores d'ara —per exemple, l'única ocurrència del CICA és la tirantiana i, al seu torn, el DCVB no en dóna cap exemple— i com que, de més a més, la consulta a ítems diversos sobre la fauna marina —Griera 1923, Sánchez Adell 1957, Luther / Fiedler 1968, Fernández-Sevilla 1978, Veny 1978 i 1980, Colón 1981b, Nadal / Moreno / Suñer 1981, Ayza 1983, Soberanas / Colón 1984 o Orellana 2001— no ens ha servit, la proposta suara anotada queda com una de provisional.

(19) **NOBLAMENT: noblement** (o **noblament**) *adv* D'una manera noble. *Les altres dones, les unes al rebost, les altres a la cuyna, en tant que aquesta virtuosa senyora dins poch spay féu molt noblament adobar de sopar* (TB 144: 38-39). *Tots los altres barons e cavallers en hun altre cadafal feren passar, hon foren molt noblement servits* (TB 1445: 26-27). [noblament 1, noblement 3]

Tot i que no la conté ni el DCVB ni el Faraudo o l'Aguiló (1988), no sembla una variant estranya ateses les ocurrències diverses en el CICA a partir d'obres com ara el *Llibre de Meravelles* de Ramon Llull o el *Viatge de Ramon Perellós*.

(20) **sanador** *m* Membre del senat. *com un fill de un sanador de Roma* (TB 916: 11). [sanador 1]

El DCVB la marca només com a variant ortogràfica, cosa amb la qual no concordem. No sembla gaire habitual, ja que en el CICA només la trobem a partir del *Recull d'exemples i miracles ordenats per alfabet*.

(21) **sinraó** *f* Acció feta contra justícia i fóra del que és degut segons el seny. *Més nou a la mia persona una sinrahó que veja fer, que tots los perills en què yo-m pogués veure* (TB 275: 21). [sinrahó 1]

Es tracta d'un castellanisme, com ja marca Casanova (1994: 123), però el DCVB, de la mateixa manera que el Faraudo, només documenta **sensraó**. Pel que fa a l'Aguiló (1988: VII, 240), s'hi inclou com a lema secundari de **senrahó** tot partint de la documentació del TB. Quant al CICA i al DTCA, cal dir que l'ocurrència tirantiana és l'única que exemplifica la variant seleccionada.

(22) **subiranesa** *f* El lloc més alt. *E sé't ben dir: menor pes ha en tu que en la subiranesa de la aresta* (TB 781: 5). [subiranesa 1]

El cas tirantià és contingut en l'Aguiló (1988: VII, 280), i, de més a més, es constitueix com a exemple documental únic de la variant en el CICA.

(23) **tanquia** *f* Ungüent depilatori. *Per què de continent ella pres orpiment que tenia per a fer tanquia e posà'l en una taça d'aygua e begué'l-se, e lexà uberta la porta de la cambra sua e despullà's e mès-se al lit* (TB 1379: 18-19). [tanquia 1]

Tant el DCVB com el Faraudo lematitzen **tanquea** a partir únicament de l'ocurrència del TB, possiblement perquè, com assenyala Calvo Rigual (1997a: 453) «a l'incunable hi ha una abreviatura que no deixa saber si cal escriure una forma o una altra». La variant, tal com és continguda en el DCVB, ha traspassat a diccionaris més actuals com ara, per exemple, Costa / Tarrés (2001: 149), però sembla més apropiat d'adoptar la variant en **-i-**, com fan Perera (1995: III, 493), Palàcios (Martorell / Galba 1978-1983) o Hauf mateix (Martorell 2005a), i no la forma en **-e-**, com opten gairebé tots els editors anteriors a la dècada dels norantes. Potser la clau de

quina és la tria correcta es troba en Coromines (1981-1988: VIII, 265) quan conjectura que prové etimològicament de l'àrab TANQÍYA 'Neteja, deixies', mot a partir del qual deriva també el castellà **atanquía** 'Ungüent depilatori' —la traducció castellana del 1511 salta el fragment, però en el CORDE se'n contenen 3 ocurrences coetànies o justament anteriors al TB—, si bé, ja en l'original àrab, la influència de la *-q-* provocava que la *-i-* es pronunciara força oberta. Si observem el CICA, no hi ha cap rastre de **tanquea**, però el fet que la variant en *-i-* sols aparega a partir del TB no permet de fer consideracions definitives. No obstant això, tot plegat ens fa pensar que la variant en *-e-* és, segurament, inexistent i només ha tingut lloc en funció d'una errada de lectura.

(24) tranquil·le [inv] *adj* **1.** Que aporta calma. *tot lo consell és de acort que, per dar repòs tranquil·le a la senectut vostra e de tots los vassalls e servidors de tot l'imperi* (TB 1431: 34-35). **2.** Que no experimenta la força dels vents. *Aprés, agueren lo temps tan pròsper que en poch dies arribaren al port de Jafa e, partint d'allí, que lo temps fon abonçat ab la mar tranquil·le, arribaren en Barut ab bon salvament* (TB 421: 9-10). [tranquil·le 13]

D'acord amb Coromines (1971: 370), en el marc de la teoria de la doble autoria, ara per ara majoritàriament rebutjada, aquest terme fóra un dels cultismes no estranys a Martorell però dels quals Galba abusa. Un colp d'ull al CICA permet de comprovar-hi que també apareix en el *Curial* i en l'epistolari dels Borja, la qual cosa fa pensar en un cultisme triomfant en la baixa edat mitjana.

(25) visrei -eina *m i f* Governador d'un territori en nom i autoritat del rei. *lo duch de Meçina, lo qual restava per visrey e loctinent general de tot lo regne* (TB 397: 19). [visrei 3]

El CICA en conté 6 ocurrences provinents de l'epistolari dels Borja, fet que tal vegada és indicatiu d'una variant valenciana de l'època no mampresa en altres zones del territori catalanoparlant.

4.3. *Sentits*

En aquesta tercera subsecció, hi aportem paraules conegudes en el DCVB, però amb valors semàntics diferents dels que s'hi contenen o, almenys, més específics i matisats. Així mateix, cal dir que hem procurat no caure en la temptació d'apuntar sentits metafòrics que, en moltes ocasions, si és que no es tracta de possibles imatges culturals, potser responen a un ús contextual, en bona mesura sols depenent de la voluntat estilística de l'autor.

Quant a la manera de llistar els nous significats, hem optat per mantenir l'article del lema corresponent tal com apareix en el diccionari, però eliminant-ne la resta d'accepcions que ara no vénen a compte —mantenim, però, el número exacte amb què, dins de l'estructura, s'hi identifica el sentit concret perquè l'accés en el diccionari principal siga més senzill— així com també les ocurrències, ja que, pel que respecta a aquesta darrera decisió, no és objectiu del diccionari de distingir el nombre d'ocurrències per cada significat en cas que n'hi haja més d'un.

(1) **balaner** *m* Vaixell de guerra i de transport de mercaderies, emprat per a la captura de balenes. *Aprés ixqueren tots los balaners e totes les barques de les naus* (TB 721: 11).

Com s'assenyala en Guillén (1969a: 22), la definició del DCVB segons la qual es tracta d'un 'Vaixell llarguer i baix de costats, semblant a una balena, que s'usava com a nau de guerra i de transport mercantívol en l'edat mitjana' és errònia en tant que la denominació d'aquesta mena d'embarcació no té res a veure amb el paregut físic respecte d'un cetaci sinó, més aïna, del fet que, probablement, era emprada per a la captura d'un tal animal. Val a dir que, malgrat que en termes antics sovint s'endevina una certa dependència de l'Alcover-Moll, tant el DIEC2 com l'*Enciclopèdia Catalana* (en línia) rectifiquen i aposten pel camí correcte.

(2) **barra** *f* 2. Peça de ferro que es llança des de la cofa a la nau enemiga per a abordar-la. *De la gàbia feyen mortals colps ab grans barres de ferro que lançaven* (TB 722: 4).

Tot i que el DCVB aporta un exemple del TB mateix situat en un context naval, ho fa només en el marc d'una definició genèrica com ara 'Peça de matèria sòlida (ferro, fusta, etc.) i de forma rígida i molt llarguera', la qual cosa comporta una certa pèrdua de matís interpretatiu.

(3) **escassament** *adv* 2. Tan prompte com. *E ab la força de l'argue fon fet tan prest que **escassament** fon partit lo balaner que fon peguat al costat de la nau* (TB 410: 31-32).

El valor temporal, ben visible en la documentació tirantiana, no es troba en el DCVB, on tan sols trobem una definició de caràcter genèric tal com 'D'una manera escassa; amb escassetesa o insuficiència'.

(4) **mall** *m* Crit del gat. *Qui ha posats allí aquells **malls** de gats? Yo-t prech que-ls vulles posar en altre loch, que no-m lexen dormir* (TB 862: 15-16).

Un cas ben difícil de resoldre pel fet que el sentit a què apunta el context del TB no coincideix, ni de bon tros, amb cap de les accepcions contingudes en els diversos diccionaris consultats. Així, el sentit principal del DCVB és 'Martell gros, de mànec llarg, que empren principalment els ferrers forjadors i picapedrers' i, de manera semblant, en el Faraudo, hi observem 'Gros martell de farga'. En cap dels dos ítems, de més a més, es fa referència al TB i, així mateix, una recerca pels altres reculls ens deixaria en el mateix punt mort. Si no és que cal interpretar-hi un ús metafòric que identifique el so d'un martell amb el que produeixen els gats de la documentació tirantiana —interpretació forçada, al nostre parer—, ara per ara considerem que la conclusió més lògica és considerar que estem davant d'una referència directa al soroll dels gats i que, potser, hi ha alguna mena de vinculació amb el verb **maular**. No obstant això, admetem que l'interrogant encara és en l'aire.

(5) **metall** *m* 2. Manera de ser. *yo no só de tal **metall**, ans me plau comanar a les mans los actes virils* (TB 641: 2).

Coromines (1981-1988: V, 642), tot partint precisament d'un exemple del TB, n'assenyala un ús figurat que defineix com a 'Natural, naturalesa'. Així mateix,

el fet que la traducció castellana en faça **metal** en les 2 ocurrències tirantianes (Martorell 2005b: llibre 3, cap. 20; llibre 3, cap. 44) ens mena a comprovar si es tracta d'una mera traducció literal, del tipus en què sovint cau l'anònim adaptador, o si bé algun diccionari castellà ens pot ajudar a trobar una resposta segura: així, una de les accepcions contingudes en el DRAE és 'Calidad o condición de una cosa' i ho exemplifica amb una oració com ara *Eso es de otro metal*. En aquesta línia, val a dir que el NTLE ja conté aquesta accepció des del 1734, però no Covarrubias 1995, fet que connecta amb l'asseverament de Coromines / Pascual 1980-1983 segons el qual el castellà **metal** —no només respecte a aquest sentit concret sinó quant al mot— prové probablement del català **metall** i que no és gaire habitual en textos medievals castellans.

(6) **quadra** *f* Quadrat resultant de dividir una superfície en quatre parts simètriques. *ab un mot brodat en cascuna quadra del manto* (TB 483: 32).

Cap dels sentits continguts en el DCVB concorden ben bé amb el context documental del TB, però sí, encara que amb una marca interrogant que denota la raresa del sentit, en el Faraudo, on se'n diu 'La quarta part'. En aquest cas, la traducció castellana no hi ajuda, ja que, com en altres punts, en fa una adaptació literal a **quadra**, que, a tot estirar, podria donar una pista si atenem un sentit contingut en el NTLE del 1817, d'acord amb el qual es tracta de 'Lo mismo que CUADRO ó CUADRADO'. No obstant això, pensem que la traducció italiana en dóna la clau gràcies a una traducció com ara *quarto del manto* (Martorell / Galba 1538: llibre 3, cap. 9), allunyada del literalisme i més propera a la idea d'interpretació aclaridora.

4.4. *Locucions*

Finalment, la subsecció dedicada a les locucions s'erigeix com la més nombrosa, probablement perquè el món de la fraseologia dista molt de ser un àmbit clos i està sempre exposat a consideracions alternatives entre els diversos reculls lexicogràfics. En aquesta línia, i d'acord amb l'esperit general que guia tot el subapartat 4, hem mirat de comentar soles les que, de manera més evident al nostre

juí, constitueixen novetats incontrovertibles; així, per exemple, de la mateixa manera que hem fet per no abusar d'introduir en el diccionari locucions formades amb el que podríem denominar com a *verbs coixí* —**ésser**, **estar**, **tenir**, etc.—, hem intentat de no focalitzar sobre locucions que tot i que, des d'un punt de vista de la categoria gramatical, funcionen com a tals, a penes aporten interès a les nostres perquisicions per l'obvietat del seu significat.⁶⁰

Respecte a la presentació de les locucions, mantenim l'estructura general de l'article corresponent en el si del diccionari,⁶¹ però en llevem la resta d'accepcions —incloent-hi les altres locucions, en cas que n'hi haguera— i, per la mateixa raó que en c), també les ocurrencies.⁶² Si es dóna la circumstància que hi ha més d'una locució nova en un mateix article, les distribuïm en sengles exemples diferents per a una major claredat a pesar que, per a no perdre la connexió entre si, mantenim la mateixa numeració amb una marca + afegida per a cadascun dels exemples posteriors.

(1) **adivinalla f parlar per adivinalles loc verb** Expressar-se amb paraules enigmàtiques. *E yo, qui só mora e parle per adivinalles, lo meu cor plora gotes de sanch per dolor* (TB 1253: 16).

Continguda en l'Aguiló (1988: I, 26) a partir de la documentació del TB, si bé no se'n dóna cap definició i tan sols s'estableix un vincle amb el terme castellà **acertijo**.

(2) **bassa f 2. ofegar-se en bassa d'oli loc verb** Algú, perdre la confiança en les pròpies possibilitats davant d'una situació no gens complexa. *Car la fortuna, enemiga de pau, té abrigat lo meu flach e dèbil cors de amor que porte a vostra senyoria, e açò és lo qui-m fa parlar, car veg que ab los ulls uberts voluntàriament*

⁶⁰ En altres paraules: quan la suma semàntica dels seus components ja n'explica el sentit. En tot cas, hem mamprés l'exemple de Raspall / Martí 1984 com a referent bàsic implícit a l'hora de decidir què cal fer entrar en un recull amb valor significatiu.

⁶¹ Com hem assenyalat en l'apartat metodològic, si la locució és composta per més d'un mot inclòs en el diccionari principal, només aportem ací la seua aparició en aquell article que n'enregistra el sentit: així, la *loc verb ofegar-se en bassa d'oli* (TB 1047: 3-4) és definida en l'article **bassa** i no en el que es dedica a **oli**, des d'on es fa una remissió que condueix el lector al lloc de la definició.

⁶² Com en c), mantenim la xifra que les identifica dins de l'article per a facilitar l'accés al consultor.

vos voleu ofegar en bassa d'oli, e vós, com a home adolorit e fora de camí, no trobau qui us empare ni us haja pietat (TB 1047: 3-4).

Continguda també en l'Aguiló (1988: V, 235).

(3) cap m 13. anar per mal cap *loc verb* Mamprendre una trajectòria plena de dificultats, les quals poden dur al fracàs i a la no-consecució dels objectius propis. *Mas la follia de totes nosaltres, donzelles: no desijam altra cosa sinó honor, stat e dignitat, e per causa de açò ne van tantes per mal cap* (TB 888: 24-25).

(3+) cap m 19. no trobar cap ni centener *loc adv* No poder-se resoldre les dificultats. *e dehia lo mot: No y trop cap ni sentener* (TB 545: 32).

Certament, el DCVB la conté, però amb una variant formal lleugerament diferent a causa de l'ús d'un altre verb: així, hi trobem **no tenir cap ni centener** 'Estar embullada una cosa, no poder-se resoldre les dificultats (Val.); no tenir solta, estar mancat totalment de discreció (Cat., Bal.)'.

(4) carrer m 2. fer carrer *loc verb* Obrir pas. *e apartaren-se ha una part e a l'altra fehent carrer* (TB 279: 8).

Amb el mateix valor 'Obrir pas', és continguda en l'Aguiló (1988: II, 113).

(5) coll m 4. en coll (d'algú) *loc adv* Sobre la regió veïna al coll, als muscles i a part de l'esquena d'algú. *e anà hon lo capità era e, ab unes andes en coll d'òmens, fon portat a la ciutat en IIII dies* (TB 968: 8).

Tot i que no es formula cap complement preposicional en acompanyament de la part nuclear de la seqüència, la mateixa locució adverbial és enregistrada en el diccionari sobre Ausiàs March (Alemany *et alii* 2008: 59): així, s'hi observa **en coll** 'Sobre la regió veïna al coll, als muscles i a part de l'esquena', d'acord amb l'exemple *e cuyd-anar en coll d'hòmens, en andes, / trahent-se joch del qui del món s'aparta?*

(6) **debat** *m* 2. **moure debat** *loc verb* Discutir àmpliament amb un o més interlocutors. *E si ells movien tan gran debat, los turchs que allí eren presos vendrien contra ell* (TB 563: 27).

(7) **demà** *m* 2. **demà passat** *loc nom* El dia que fa dos després del de hui. *m'è dit que li faça adobar lo bany per a demà passat* (TB 876: 15).

Apareix també en Aguiló (1988: VI, 61).

(8) **deute** *m* 3. **metre's en deute** *loc verb* Adquirir l'obligació de pagar alguna cosa material o immaterial. *Qui promet, en deute-s met* (TB 892: 1).

El DCVB n'ofereix una variant semblant com ara **contreure deutes** 'Adquirir l'obligació de pagar alguna cosa', per bé que sense cap mena de suport documental.

(9) **escur -a** *adj* 3. **a les escures** *loc adv* Sense llum. *Sabeu com se fa? A les scures, que testimonis no y haja* (TB 892: 7).

A partir de la mateixa documentació tirantiana, el diccionari de Faraudo conté aquesta locució amb la definició 'A les fosques, en l'obscuritat'.

(10) **espill** *m* 3. **pendre spill** (d'algú) *loc verb* Agafar-lo com a model de conducta. *Mirau, cavallers, los qui de amor sentiu: —Preneu spill de mi, si só benaventurada!* (TB 1512: 27).

(11) **fi²** *f* 9. **donar fi a la ploma** *loc verb* Acabar d'escriure. *donant fi a la ploma e no a la mà, que no-s cançaria de recitar per scriptura los passats, presents e esdevenidors mals* (TB 459: 29-30).

A partir d'un exemple extret de les *Cobles e trobes en llahors de la Verge Maria*, trobem en el Faraudo una locució força aproximada com ara **prendre la ploma** 'Posar-se a escriure'.

(12) **fuita f 2. posar-se en fuita** *loc verb* Allunyar-se per evitar un dany o un perill. *Fet son senyal, totes giraren e posaren-se en fuyta qui més podia* (TB 721: 25).

Encara que la inclusió ací pot atènyer només un valor superficial i anecdòtic, val a dir que la variant pronominal no es troba en el DCVB.

(13) **gra m 2. conéixer lo gra entre la palla** *loc verb* Saber distingir el que és important del que no ho és. *E sapiau d'ací avant conéixer lo gra entre la palla* (TB 719: 39).

(14) **imatge f 3. a imatge e factura** (d'algú) *loc adv* De manera semblant a algú. *ton Senyor e Creador, lo qual t'à creat ha ymatge e factura sua* (TB 325: 3).

(14+) **imatge f 4. a imatge e semblança** (d'algú) *loc adv* De manera semblant a algú. *Per mi fon manat fos fet home a ymatge e semblança mia* (TB 959: 1).

(15) **interés m 3. anar** (a algú) **interés** (en alguna cosa) *loc verb* Alguna cosa, interessar-li. *Com agué prou stat, dix-los que per al present ell no podia entendre en tals fets, com fos ocupat en altres negocis que li anava més interés* (TB 375: 17-18).

(15+) **interés m 4. tocar lo interés** (a algú) *loc verb* Alguna cosa, interessar-li. *que m'hages tant agreujat que no i tingues temor de Déu e de ton pare, ni menys de mi, qui-t só marit, a qui més lo interés toca!* (TB 1049: 15-16).

(16) **joc m 10. fer** (+ *poss*) **joc taula** *loc verb* Algú, aconseguir el que es proposa. *Aquests embaxadors vénen ab la malesa al davant e volrien fer son joch taula* (TB 764: 1-2).

(16+) **joc m 14. pintar-se mal lo joc** *loc adv* Donar indicis d'infortuni. *Com lo cavaller véu que mal se pintava lo joch, volgué fer axí com havia fet l'altre* (TB 296: 3).

(17) **jorn** *m* **4. de jorn en jorn** *loc adv* Dia rere dia. *Aflaquint de jorn en jorn e dexant-se anar los ànimos ociosos dels cavallers anglesos, molts dies eren passats en pau, tranquil·litat, e repòs folgat havien* (TB 154: 1-2).

D'acord amb documentació provinent del *Testament d'En Serradell*, és continguda en el diccionari de Faraudo amb el sentit 'Diàriament, tots els jorns contínuament, gradualment i successivament'.

(18) **jornada** *f* **5. caminar jornades tirades** *loc verb* Desplaçar-se d'un lloc a un altre durant tot el dia. *caminava jornades tirades e trametia correus tots dies a Tirant* (TB 380:15).

(19) **juí** *m* **7. estar en juí** (davant d'algú) *loc verb* Ser l'objecte d'una discussió raonada i argumentada amb el propòsit de dictaminar una sentència respecte de les accions de qui és examinat. *E yo-m vull sotsmetre d'estar-ne en juhí davant la magestat del senyor rey* (TB 306: 9).

(19+) **juí** *m* **9. posar** (algú o alguna cosa) **a juí** (d'algú) *loc verb* Alguna qüestió, sotmetre-la a la consideració d'algú. *e la sua persona posa a juhí de aquell* (TB 964: 11).

(20) **llarg -a** *adj* **6. de llarg** *loc adv* Amb el cos estés. *Deixem a Tirant, que stà de larch gitat en terra, que no-s pot moure* (TB 905: 22).

Apareix en el DCVB, però amb el valor 'Vorejant i sense deturar-se', també coincident amb una de les accepcions contingudes en el Faraudo. En aquest darrer recull, però, se n'hi aporta una altra que connecta plenament amb la documentació tirantiana per mitjà d'una definició com 'De cap a cap, en sentit longitudinal'.

(21) **llengua** *f* **4. haver la llengua llaugera** *loc verb* Parlar irreflexivament, sense aturar-se a pensar en les conseqüències derivades del que es diu. *per alguns sguarts coneixereu vós haver la lengua laugera* (TB 657: 7).

(22) **mantell** *m* 3. **girar lo mantell** *loc verb* Canviar d'actitud respecte de l'habitual. *Mas poré dir ab tota veritat que haveu girat lo mantell de vostra honor sens guardar reverència a la imperial corona* (TB 532: 26-27).

(23) **maravella** *f* 2. **a meravella** *loc verb* Amb prou faenes. *E aparellaren-se tals, huns ab altres, que a meravella se trobara hun bou ni hun camell qui sa fos* (TB 1210: 27).

En el Faraudo, s'hi conté la mateixa locució amb el sentit 'Molt bé, extraordinàriament, admirablement', segons diversitat d'exemples, entre els quals hi ha un extracte de la *Crònica* de Jaume I o del *Col·loqui de dames*.

(24) **mesura** *f* 2. **a mesura de** *loc prep* D'acord amb les proporcions de. *Lo rey havia fet fer un cortinatge molt singular, tot de brocat, per dar a sa filla lo dia de les bodes e féu-ne parar un altre, tot blanch, en una cambra perquè-l fessen a mesura de aquell* (TB 434: 35-36).

(25) **mot** *m* 3. **sense parlar mot** (a algú) *loc verb* No dirigir-li la paraula. *sens parlar-li mot tornà's a levar lo barret del cap* (TB 278: 6).

En Ausiàs March (Alemany *et alii* 2008: 208), a pesar que no hi trobem cap locució idèntica, sí que n'hi observem algunes d'aproximades com ara **haver un mot** 'Parlar breument' o **no escriure mot (d'alguna cosa)** 'No dir-ne res per escrit'. Així mateix, en l'*Espill* (Gonzàlvez 2003: 329) hi ha **dir un mot** 'Parlar breument, fer una intervenció oral breu'.

(26) **natura** *f* 6. **per natura** *loc adv* Per l'essència pròpia d'algú. *totes aquelles coses són a nosaltres stranyes que desijant són adquerides, de què's mostra clarament aquelles no ésser de nostra natura, ne de longa duració e fermetat, com no sien atorgades per natura* (TB 1288: 33-34).

(27) **naturalea** *f* 2. **per naturalea** *loc adv* Per la essència pròpia d'algú. *Quant més vosaltres, potentíssims reys, strenus cavallers e virtuosíssim poble, qui ja per lur noble costum o naturalea sou obligats a semblants actes!* (TB 1339: 3-4).

(28) **nom** *m* 5. **pendre lo nom** (d'algú o d'alguna cosa) *loc verb* Alguna persona o cosa, ser designada a partir de la denominació d'una altra. *E aquella ciutat pren lo nom de una muntanya qui prop d'ella dista* (TB 1464: 27).

(29) **ombra** *f* 4. **ombres infernals** *loc nom* En la religió cristiana, lloc destinat a l'etern castic dels damnats. *E dir t'é de Judes, qui trahí a Jhesucrist, e Lucifer, qui volia ésser equal ab Déu, e molts altres malvats peccadors, no confiant de la misericòrdia de Déu e vivint en mala vida: no retornant a Déu, aquests tals aconseguexen les ombres infernals* (TB 1247: 24-25).

L'Aguiló (1988: V, 244) sí que la conté amb un sentit com 'Espectres'. Aquesta solució definitòria és, certament, molt semblant a la nostra proposta, però la considerem massa bolcada a la idea de personificació quan, al nostre parer, s'hi entreveu un valor de caràcter, més aïna, abstracte.

(30) **ordinació** *f* 2. **a ordinació de** *loc prep* A les ordres de. *Com la porem dar de vós, que semblant malvestat haveu comesa de fer ve[r]s nosaltres, los quals vos teníem com si-ns fósseu jermà e tots stàvem a ordinació vostra?* (TB 655: 2-3).

(31) **pau** *f* 3. **fer pau final** *loc verb* Cessar les hostilitats amb el propòsit que un treva siga definitiva. *o ells exiran de tot lo imperi o faran pau final* (TB 571: 30).

De manera molt semblant, trobem en el Faraudo la locució **fer pau** 'Pacificar; imposar harmonia, silenci' segons un exemple documental extret *De l'ordinació dels Argenters* (Mallorca, 23 de març del 1370).

(32) **penyora** *f* 2. **en penyora de** *loc prep* En el lloc de. *que no-m resta sinó aquest miserable de fill en penyora de son pare* (TB 82: 2).

(33) **perdicció** *f* **2. anar a perdicció** *loc verb* Caure en la ruïna moral o espiritual. *e no vulles consentir que [l'ànima] vaja a total perdicció* (TB 331: 30).

(34) **perjuí** (o **prejuí**) *m* **2. en perjuí de** *loc prep* Amb dany o amb menyspreu de. *com les leys de fortuna no poden ésser fetes en perjuhí del gran poder de ma senyora* (TB 806: 7).

(35) **preu** *m* **3. a just preu** *loc adv* Segons el valor que es fixa per algú o per alguna cosa. *posa-li nom de rescat; demana or o argent a just preu e serà complit a ta voluntat* (TB 569: 14).

(36) **real**¹ *adj* **2. a la real** *loc adv* Com sol fer la reialesa. *e a tots quants hi anaven daven a menjar molt copiosament, a la real* (TB 288: 31).

En el recull de Faraudo, hi apareix amb la definició 'Amb magnificència' a partir, precisament, d'una documentació solitària de Martorell.

(37) **religió** *f* **3. en religió** *loc adj* Que professa en un orde religiós. *com si tota sa vida fos stat verge y en religió* (TB 818: 5).

(38+) **religió** *f* **4. posar-se en religió** *loc verb* Ingressar en un orde religiós. *E si és guast de sa persona, no li qual sinó que s pose en religió* (TB 924: 26-27).

Com en altres casos, els materials de Faraudo ens aporten una locució molt propera com ara **entrar en religió** 'Fer-se religiós o religiosa d'un orde monàstic', definició basada en documentació pertanyent al denominat *Almanach perpetua* (manuscrit núm. 216 de la Biblioteca Històrica de la Universitat de València).

(39) **res** *m* **5. per res** *loc adv* De cap manera. *direu al soldà e al Gran Turch que yo per res a present no-ls daria pau ni treva* (TB 575: 15).

En els materials de Faraudo, hi trobem la locució **per no-res** 'De cap manera, per cap cosa del món', exemplificada mitjançant el *Llibre de Manescalía* de

Manuel Dieç i una traducció —de la qual es dóna Pagés com a referència editora— del *De Amore* d'Andreu el Capellà.

(40) **rosa f 3. rosa de maig** *loc nom* Planta del gènere *Hibiscus*, de la família de les malvàcies, arbustiva o herbàcia, de flors vistoses amb un calicle format per nombroses peces i amb els estams soldats en un llarg tub al voltant de l'estil i de fruit en càpsula. *Car tan vermella stà la sua cara com fa la rosa de maig* (TB 630: 17).

Per bé que no és un terme contingut en cap dels reculls lexicogràfics habitualment consultats, en botànica (Dasuki 2001) aquesta denominació locucional és considerada com a forma vulgaritzant de l'*Hibiscus mutabilis*.

(41) **salv -a 2. salv e segur** *loc nom* Lliure i protegit de cap mal. *E la magestat del senyor emperador és contenta de lexar anar salva e segura tota la morisma qui és en lo vostre camp, emperò tots a peu e sens armes* (TB 1435: 32-33).

(42) **sang f 4. de sang clara** *loc nom* De llinatge noble. *E per ço, cavaller de llinatge e de sanch clara, nobles són los teus costums* (TB 1150: 13).

(43) **segur -a adj 9. sobre segur** *loc adv* Amb tota certesa. *Tan poca fe haurà en vosaltres que sobre segur mateu a mi o a mon cavall?* (TB 642: 7).

(44) **sobrevent m a sobrevent** *loc adv* Pel costat de l'horitzó d'on ve el vent. *La una galera trobà's a sobrevent* (TB 1089: 4).

Guillén (1969a: 58) arreplega **sotavent** 'Sotavento; la parte opuesta a la de donde viene el viento, con respecto a un punto', però no observa el terme oposat ni lematitza la seqüència locucional. Més concretament, cal dir que Garcia Sanz 1977 n'assenyala que es tracta d'un sinònim de **barlovent** 'Costat o direcció d'on bufa el vent', però tampoc no fa menció del valor fraseològic amb què, d'acord amb el CICA, sol funcionar: així, de les 4 ocurrences que s'hi contenen, totes —les 2 de Martorell i altres 2 de Muntaner— responen a tal ús locucional. Així mateix, pel que fa a la traducció castellana del 1511, en ambdós casos (Martorell 2005b: llibre 3, cap.

62 i llibre 3, cap. 160) s'hi opta per **a sobreviento**, seqüència admesa en el NTLE des del 1739 tot assenyalant-ne el següent: 'El modo de navegar aprovechándose del viento, que corre. Su uso más frecuente es en el modo adverbial **a sobreviento**: y así se dice ir **à sobreviento**, quando se navega logrando todo el viento, que le entra à la Nave por un costado [...]'. Encara més, el CORDE comptabilitza 8 ocurrencies del terme, 5 de les quals responen a la locució **a sobreviento**, sempre, això sí, en documents del XVI en avant.

(45) **sotavent** *m a sotavent loc adv* Cap a la part oposada d'on ve el vent. *La galera de Tirant e l'altra eren a sotavent* (TB 1089: 25).

(46) **terra** *f 14. no voler ésser abaixat en terra per pendre una agulla* (per algú) *loc verb* Algú, no tenir intenció de fer una cosa per un altre. *no-m volria ésser abaxada en terra per pendre una agulla per ell* (TB 984: 1).

(47) **útil** *1. adj 3. en útil de loc prep* En profit de. *En lo stret de la fortuna adversa, avem vist com altament te est portat en útil de la cosa pública, ara veurem com te comportaràs en la plenitut de la fortuna pròspera, car molts en tribulacions e lochs strets han resistit sens causa* (TB 603: 1-2).

En el Faraudo trobem una locució molt semblant com ara **a l'útil** 'A utilitat, en profit, al profit', exemplificada a través de l'*Espill* de Jaume Roig. Val a dir, a manera de comentari complementari, que no és continguda en el diccionari d'autor de Gonzàlvez 2003.

(48) **vela** *f 8. fer esforç de veles loc verb* Manejar-les perquè que el vaixell prenga velocitat. *E cascú feÿa sforç de veles tant com podia ab la mijana e ab lo triquet* (TB 721: 30).

(49) **veu** *f 3. ab veu de loc prep* En nom de. *E yo, ab veu de tots aquests senyors e germans meus, vos conselle que prestament hi trametau vostra embaxada,*

perquè pus prest se puga retre resposta als embaxadors del soldà e del Turch (TB 1404: 16-17).

(50) **vi/vin** [la forma **vin** sols ocorre en la *loc nom vin blanc*] *m* **3. vi vermell** *loc nom*
El que té el color molt fosc amb tonalitats rogenques. *vos puch dir, senyor, que com la infanta bevia vi vermell, que la sua blancor és tan strema que per la gola li vehia passar lo vi, e tots quants hi eren n'estaven admirats* (TB 157: 12-13).

No és present en el DCVB, tot i que sí **vi negre**, expressió que substitueix **vi vermell** segons Veny (1991: 57). Així mateix, cal apuntar que apareix en l'*Espill* de Jaume Roig (Gonzàlvez 2003: 521).

(51) **visió** *f* **2. en visió** *loc adv* En somnis. *Aprés, en visió, viu com ell vos besava molt sovint e desféu-vos la clocheta dels pits, e que us besava a gran pressa les mamelles* (TB 708: 4-5).

Malgrat que el DCVB no la conté com a locució, el cert és que es relaciona amb una de les accepcions de **visió** com ara 'Il·lusió per la qual creiem veure allò que no tenim davant els nostres ulls'.

(52) **viula** *f* **mitja viula** *loc nom* Instrument de corda que es pot tocar amb arc, amb els dits o amb plectre. *A los huns sonen laiit, los altres arpa; huns mija viula, altres flautes* (TB 663: 1).

Es tracta d'una locució de sentit esquiü a causa dels dubtes que, en moltes ocasions, provoca l'acostament a la instrumentació medieval per part dels lexicògrafs, que no sempre mostren un veritable coneixement de la història de la música del període (Gómez Muntané 2010). Com assenyala Àngel Lluís Ferrando (en premsa: 355), és dubtós que una denominació tan específica com **mitja viula** siga, merament, un sinònim absolut de **viula** —**viola** en l'estàndard actual— o, fent-ne una interpretació literal, 'Viola (mitja)', com s'indica en el *Faraudo* a partir de l'exemple tirantià. Més enllà de les disquisicions musicològiques, que depassen les capacitats de l'autor d'aquesta tesi, concordem amb la idea de Ferrando segons la qual el valor més probable deu estar connectat amb el terme castellà **vihuela** —opció, per cert, de la

traducció castellana del 1511 front a les literals **media viola** en la moderna traducció de Vidal Jové (Martorell / Galba 1969b) i **mezze viole** de Manfredi (Martorell / Galba 1538)—, tal com s'entén en el pas del XV al XVI i que, en conseqüència, no es correspon ben bé amb el català medieval **viula**: es tracta, força probablement, de la denominada **vihuela de arco** o, en català, **fídula**, que constava de cos i de mànec, normalment de cinc cordes fregades amb els dits i amb clavilles frontals; així mateix, val a dir que era molt semblant al **rebec** i que devia derivar de la **lira** bizantina (Seebass: 1988).

(53) **vocable** *m* **girar los vocables** *loc verb* Traduir a una llengua allò que ha estat escrit o dit originàriament en una altra. *car si defalliments alguns hi són, certament, senyor, n'és en part causa la dita llengua anglesa, de la qual en algunes partides és impossible poder bé girar los vocables* (TB 63: 5-6).

5. BREU PANORÀMICA SOBRE ALGUNS CAMPS SEMÀNTICS RELLEVANTS

Com testimonia l'epígraf del subapartat, no pretenem de presentar una anàlisi detallada de la casuística dels *camp semàntics* que es contenen dins del *Tirant lo Blanc* [TB], però sí que volem aprofitar l'avinentesa per a parar atenció als que considerem com els tres nuclis semàntics de major rellevància en la trama argumental:⁶³ el de caràcter bèl·lic, el del món mariner i el referit als aliments.⁶⁴ En aquest punt, cal establir succintament el que entenem per *camp semàntic*: tot aquell segment de la realitat simbolitzat o representat per un conjunt de paraules vinculades convencionalment entre si des d'un punt de vista semàntic basat en el fet essencial

⁶³ Una altra opció hauria estat seguir el model de Casanova (1988: 245-258) per al diccionari del lèxic d'Antoni Canals, consistent a llistar sense cap mena de comentari la pràctica totalitat dels camps semàntics identificats en el corpus de lemes corresponent. En contrast, nosaltres hem preferit de reduir l'objecte d'estudi d'aquest subapartat —en part, pel fet que l'absència de verbs ens conduiria a una visió final força esbiaixada—, especificar-ne les acepcions i les seqüències locucionals i, complementàriament, fer-ne comentaris esparsos. En tot cas, en un hipotètic diccionari total dels mots tirantians, potser serà un treball d'interés en el futur de resseguir la pauta de Casanova respecte a Canals per a recabar així, amb pregonesa, el paradigma de l'estructura semàntica del lèxic de Martorell.

⁶⁴ Al marge dels treballs apuntats en el cos de cada subapartat dedicat a un camp semàntic, hem recorregut al TERMCAT (en línia) com a referència implícita de suport quan l'especificitat del terme ens ha impedit de copsar-ne plenament el significat.

que poden ser descrites per un hiperònim (Grochowski 1991), per bé que això no és obstacle perquè cadascuna de les unitats posseïssa trets peculiars de significat (Trujillo 1981: 155-164; Corrales Zumbado 1991: 79-93; Becerra Hidalgo 1996; Cabré / Rigau 1987; Cabré 1994: 134-140; Brinton 2000: 112; Akmajian / Demers / Farmer / Harnish 2001: 239).

El criteri de tria de quins camps semàntics són els més significatius en el TB respon a la freqüència d'aparició dels termes que componen cada nucli (Morton 1970) —sens dubte, els camps citats són els que compten amb major nombre de termes allotjats en el TB—, d'acord amb el marc conceptual establert per Forster 1976 segons el qual el lexicó d'un parlant tindria la forma d'un gran conjunt de fitxers interrelacionats entre si per associacions pragmàtiques fonamentades en l'experiència i en el coneixement del món; com que, en aquest cas, parlem del lexicó d'un escriptor, que bolca part de les seues vivències en el decurs de la novel·la, es tracta de focalitzar sobre aquells nuclis lèxics que, al nostre juí, mostren amb més amplitud l'abast dels coneixements enciclopèdics (Jackendoff 1983) de Martorell. En altres paraules, tot seguint Cabré (1994: 130-140), el que pretenem és al·ludir a les relacions semàntiques —bandegem, doncs, ara les de tarannà formal, funcional o morfològic— establides entre aquells conjunts de paraules que apunten de manera més clarivident a la manera com un parlant deu aprengre la realitat i com la deu classificar: si acceptem, com és comú entre la crítica, que el TB és una obra que, sovint, per via de la versemblança,⁶⁵ s'acosta a la realitat de l'època coneguda per Martorell (Alonso 1951 i 1972; Riquer 1992; Beltran 2006: 152-175; Vargas Llosa 2008: 19-20), no resulta gens agosarat afirmar que una aproximació als camps semàntics més profusos ens podria ajudar a connectar, ni que siga parcialment, amb la realitat coetània en què es mou l'escriptor⁶⁶ i, en aquest sentit, considerem que els tres camps suara esmentats es constitueixen com els preeminents en el decurs novel·lístic gràcies a la retafila de descripcions de batalles entre cavallers i entre exèrcits —tant per terra com per mar— així com gràcies als reports primmirats de banquetes a palau.

⁶⁵ Per a una reflexió interessant de caire assagístic sobre la idea de versemblança en el gènere novel·lístic, veg. Gopegui (2008: 30-31).

⁶⁶ Això, però, no vol dir que ens proposem ara i ací de fer una tal reflexió sinó que ens limitem a apuntar que fóra possible de fer-ho a partir de l'observació de les unitats que conformen cada camp semàntic i dels trets que les caracteritzen.

5.1. *Bèl·lic*⁶⁷

El TB de Joanot Martorell fou qualificat per Mario Vargas Llosa com a *novel·la total* (2008: 32), però no hi ha dubte que, entre les múltiples facetes que hi esperen l'escrutini del lector, algunes destaquen per sobre de les altres: així, de manera particular pensem que destaca el pes del component guerrer, característica eminent del text sols superada, en tot cas, per les peripècies de to amorós.⁶⁸ En aquest sentit, és lògic pensar que el capbussament en les seues pàgines ha de proporcionar al lector nombrosos detalls relacionats amb el món militar de les darreries de l'edat mitjana. Malgrat que la segona meitat del segle XV és un moment de cruïlla, que, de fet, és simbolitzat en el TB pels desviaments respecte de la literatura cavalleresca convencional, no debades la societat aristocràtica en què cal contextualitzar l'obra de Martorell és encara aleshores una de concebuda, en molts aspectes, sota el marc teòric de la guerra (Contamine 1984). Així, el pes de diverses autoritats en matèria militar com Vegeci i el seu *Epitoma rei militaris* o Frontí i els seus *Stratagemata* hi són encara ben evidents (Richardot 1998), així com la influència omnipresent en àmbit catalanoparlant de la figura del franciscà Francesc Eiximenis, autor vora el 1385 d'un regiment de prínceps contingut en el *Dotzè del Crestià*, on durant més de cent capítols parla del fet de les armes (Chiner 1998: 57) fins al punt que molts historiadors militars actuals l'inclouen com a comentarista especialitzat (Hernández 2002: 223). A aquest panorama de lectures de teoria militar, cal sumar-hi diversos tractats didacticodoctrinals, cròniques particulars de gestes cavalleresques verídiques, biografies individuals de cavallers històrics i narracions cavalleresques fictivals (Alemany 2007: 11-12) que ajuden a conformar definitivament un ideal cavalleresc ja existent d'abans i que, en la seua formulació final, comporta defensar ferotgement el

---

⁶⁷ Sols pel que fa al vocabulari denominatiu de les construccions militars, aquest subapartat fa reelaboració ampliada de Baile 2012b.

⁶⁸ En paraules de nou de l'escriptor peruà (Vargas Llosa 2008: 26): «En la novela el amor es tan importante como la guerra, e incluso el elemento heroico se halla subordinado al erótico, como lo subraya el emperador de Grecia: *Per cert jamás se féu en lo món negun bon fet d'armes si per amor no es fes*».

senyor feudal de qui s'és vassall, menysprear la mort i els sofriments, protegir els desvalguts i cercar l'honor en la batalla (Keen 2010).

Les nombroses escenes de caràcter militar descrites en el TB, doncs, són refugi de nombroses unitats lèxiques que, en trets generals, es concentren al voltant de dos vessants, els quals són, precisament, els que conformen el gruix del llistat lèxic compilat a què es dedica aquest subapartat: d'una banda, lèxic denominatiu de les peces de l'armadura i de les armes habituals que s'hi associen; i d'una altra, lèxic designatiu de construccions, ja siga des del punt de vista de la defensa o, especialment, des de la perspectiva dels exercicis de setge. Pel que fa al primer punt, clar està que el referent de *L'arnès del cavaller: armes i armadures catalanes* de Martí de Riquer (1968) —complementable amb els treballs de Leguina (1908 i 1912) consultats per Riquer mateix (2003) per a la descripció de l'armadura en el *Quijote*— estableix un marc insuperable que, en tot cas, es pot matisar puntualment. De més a més, com assenyala Hernández (2007: 47-51), és ara, en ple segle XV quan es dona l'hegemonia del denominat *arnès blanc*, «compost per un conjunt de peces de ferro o acer rígides, parcialment articulades i ergonòmiques, que s'adapten a l'anatomia del cavaller», una fita important en tant que marca una evolució artesana que comporta un notable davallament del preu per comparança amb l'*ausberg*; en el context tirantià, doncs, als factors purament ideològics de nostàlgia de Martorell per un passat cavalleresc superior, cal afegir-hi una estricta contemporaneïtat a tal canvi tecnològic que condueix, en certa manera, a una banalització —via *democratització*— de l'armament guerrer: si molta gent pot comprar una armadura —més que abans, si més no—, en part descendeix l'aura que acompanya la figura escollida del cavaller cristià. Quant al segon punt, aquest també troba en el TB un model que reflecteix un cert moment de cruïlla causat per la progressiva expansió de la pólvora i, per tant, de les armes de foc (Campillo 1986; Hall 1997; Ayton / Price 1998; Río Nogueras 2004; Hammer 2007), un ús encara incipient a mitjan segle XV, però que ja és determinant, per exemple, en la victòria de l'artilleria otomana front a la triple muralla de Constantinoble. Com a resultat més palpable del canvi d'escenari que suposa la nova realitat armamentística, l'enginyeria de fortificacions, que no havia experimentat evolucions sobtades des dels romans, es veu obligada a respondre-hi amb

construccions abalartuades —les noves muralles comptaven amb bastions que sobreixien de les cortines—, posades a prova durant la segona meitat del XV i ja triomfants durant els períodes immediatament posteriors. Per bé que tècniques de setge prèvies com matar de fam la població i pactar o tenir espies a l'interior del lloc fort encara són visibles en el TB, el fet és que també s'hi senten les tronades premonitòries de la pirolística i, per això, la consideració de la novel·la com a exemple modèlic d'una realitat militar entre dos mons. Per tot plegat, bona part dels comentaris continguts en les notes al peu que acompanyen el llistat de lèxic bèl·lic —en donem una explicació més detallada unes quantes línies avall— tindran a veure amb aquest aspecte relacionat amb les novetats arquitectòniques militars, això sí, sempre amb els peus afermats en una posició majoritàriament lexicogràfica i només superficial quant al vessant teòric, que no correspon ben bé al marc d'un diccionari si no és com a mer reforç puntual.

*Llistat (amb notes) del lèxic bèl·lic contingut en el diccionari*⁶⁹

El criteri fonamental per a la recopilació següent consisteix que els termes arreplegats mostren, en el decurs de la novel·la, uns usos inequívocament vinculats amb el món de la guerra. D'acord amb aquest plantejament mínim, per lèxic bèl·lic⁷⁰ volem dir, especialment:

- a) armadura i components;
- b) armes⁷¹ o parts de les armes;

⁶⁹ Com que el diccionari no arreplega els verbs, el llistat sols respon al conjunt d'unitats lèxiques seleccionades per a la tesi. No es tracta, doncs, d'un llistat absolut. Així mateix, com que l'enfocament és eminentment lèxic —més enllà de petits detalls historicoculturals en alguns dels comentaris en les notes al peu—, no és aquest el lloc per a acostar-se al món bèl·lic del TB des del punt de vista de les estratègies militars. En aquest sentit, veg. Stegmann 1989, Pons i Altés 1991 i, òbviament, diverses referències de Riquer (1973 i 1996: 194-222). Si es volguera, de més a més, una contextualització de tals estratègies en el marc hispànic medieval, veg. Gómez Moreno 2001 com a text iniciàtic.

⁷⁰ S'ha d'assenyalar que, en traslladar el lèxic naval del marc bèl·lic cap al mariner, com n'és testimoni el punt 5.2., els termes arreplegats ací evoquen estrictament la guerra per terra.

⁷¹ Si ocorre que un terme denominatiu d'armes o de projectils apareix tant en contextos de guerra per terra com per mar, incloem el mot en ambdós llistats.

- c) construccions;
- d) denominacions d'oficials de l'exèrcit o termes que s'hi vinculen;⁷²
- e) i mots denominatius del fet de la guerra.⁷³

A aquests components essencials, caldria afegir-hi dos apunts:

- a) per bé que no representen el nucli central, hem decidit d'afegir-hi tot terme relacionat amb el món de la cavalleria i dels tornejos, ja que els llaços són evidents i, en algunes ocasions, resulta absurd de fer-ne un destriament si, al capdavall, el component militar hi és present;
- b) quant a mots inclosos, no sol haver-hi, al marge de les locucions verbals, mots que designen accions, però, en aquest camp semàntic concret, sí que hem recollit alguns participis plenament substantivats.⁷⁴

En contrast al que hem assenyalat suara, hem bandejat:

- a) aquells termes guerrers que, en el context del TB, sols apareixen en usos figurats i metafòrics, independentment que la definició responga al sentit recte atés el macroprojecte;
- b) i la majoria d'adjectius,⁷⁵ tret d'algun d'aïllat que respon al context bèl·lic inequívocament.⁷⁶

⁷² Un model del tipus de mot de què parlem fóra la *loc nom* **bastó de la capitania** (TB 466: 11). De més a més, val a dir que la inclusió de termes designatius de la jerarquia militar, així com de vinculats amb la cavalleria, ens determina a admetre també alguns termes com ara **escuder** (TB 796: 24), fortament imbricats en el món de la guerra.

⁷³ Ens referim a casos com ara, per exemple, **conflicte** (TB 87: 12), entre d'altres. I, si bé és cert que ací hi ha un perill d'admetre mots genèrics, hem procurat de considerar sols aquells que són usats en contextos estrictament bèl·lics almenys en alguna ocasió.

⁷⁴ Fóra el cas, per exemple, de **coltellada** (TB 267: 8) o d'**esplanissada** (TB 862: 33).

⁷⁵ Per a no caure en un ús indiscriminat de mots massa genèrics.

⁷⁶ Així, **murat -ada** (TB 1311: 22).

Com que es tracta d'un llistat amb voluntat panoràmica i, en què sols alguns dels termes reben comentaris en les notes a peu de pàgina, en reproduïm sols part de l'article corresponent a cada lema d'acord amb una ordenació purament alfabètica: així, en mantenim el lema, la categoria gramatical i les accepcions que connecten amb el component bèl·lic.⁷⁷ En aquesta línia, en cas que hi haja diversos sentits per a un mateix terme, n'eliminem els que no tenen a veure amb el camp semàntic descrit i també en llevem les ocurrencies perquè, com ja hem assenyalat, no fem distinció del nombre d'ocurrencies corresponent a cada accepció. Així mateix, les locucions aplegades són reportades dins del lema en l'article del qual són definides, sempre amb la idea d'establir una relació evident amb el diccionari contingut en els altres dos volums de la tesi. En última instància, hem d'assenyalar que, per a no caure en un llistat excessivament carregat d'informació i que, de fet, ja repeteix el que conté el diccionari principal, objecte central de la tesi, hem renunciat a incloure'n extractes documentals perquè, en tot cas, el lector sempre pot consultar l'article complet quan ho desitge.⁷⁸

Pel que fa als escassos termes que reben comentaris en les notes al peu, aquests són els que considerem que mereixen alguna mena d'aclariment o d'ampliació respecte de les definicions contingudes en el diccionari principal. Com que Riquer 1968 ja ha establert gairebé tot el que es podia comentar sobre l'armadura i l'armament en el TB, ens aproximarem més habitualment als termes de la construcció, bé per al setge o per a la protecció davant d'atacs. Així mateix, per a no derivar cap a mers parafrasejaments dels comentaris vessats per altres autors, procurarem d'oferir-ne una anàlisi a mitjan camí entre el component lingüístic i l'historicocultural.

---

⁷⁷ Si l'article original conté més d'una accepció, en reproduïm el número amb què es identificat dins de l'article per a facilitar-ne la localització

⁷⁸ Al marge que siguen específicament esmentades en alguna de les notes al peu o en el cos introductor del subapartat, heus ací el conjunt de referències especialitzades usades com a base de referència elemental per a les definicions del subcorpus de lèxic de la guerra: Leguina 1908 i 1912; Monreal / Riquer 1955-1965; Català i Roca 1967-1990 i 1981; Riquer 1968, 1973 i 1996: 194-222; Villena 1971; Cirilot 1980; Bruguera 1980 i 1999; Equip Broida 1986; Alomar i Canyelles 1995; Dougherty 2000; Hernández 2002 i 2007; Hernández / Riart / Rubio 2009; AADD 2009c; Prestwitch 2011 i l'*Enciclopedia delle armi* (en línia).

adarga *f* Escut ovalat o en forma de cor, fet de cuirs dobles, cosits i aferrats, que s'usava en l'edat mitjana com a arma defensiva per a aturar cops i cobrir el cos.

alacaio *m* Criat de lliurea que acompanya el seu amo a peu o a cavall.

alarma *f* Senyal d'agafar les armes per a preparar-se defensivament.

almirant *m* Entre els musulmans, caporal de terra.

arc *m* **1.** Arma ofensiva, formada per una verga amb una corda fixada en els seus dos extrems, que permet de llançar fletxes mitjançant l'impuls que s'obté tensant la corda fins a encorbar la verga. **3. arc trumfal** *loc nom* El que, heretat de l'arquitectura romana, es construeix com a representació simbòlica i recordatori durador d'una gesta militar.

arçó *m* Estructura de la sella en forma de U allargada.

aristol *m* Peça de metall que guarneix l'extrem inferior de la llança.

arma *f* **1.** Instrument per a atacar o per a defensar-se. **2. arma defensiva** *loc nom* La que serveix solament per a protegir-se d'un atac. **3. armes reals** *loc nom* Les que, per oposició a les de guerra, s'empraven específicament en els tornejos. **8. fer armes** *loc verb* Lliurar un combat. **9. fer armes braves** *loc verb* Lluitar ferotgement en un combat.

armadura *f* Conjunt de peces de ferro adaptades al cos per a protegir el combatent.

arnés *m* **1.** Conjunt de peces defensives d'un guerrer. **2. arnés real** *loc nom* Conjunt de les armes reials, emprades específicament en els tornejos.

arquer *m* Guerrer avesat en l'ús de l'arc.

artelleria (o **artellaria**) *f* **1.** Conjunt de peces necessàries per a fer un treball o per a obtenir un efecte mecànic determinat. **2.** Material de guerra consistent en canons o en altres màquines de guerra. **3.** Cos de tropa que empra les màquines de guerra d'un exèrcit. **4. artelleria major** *loc nom* La que consisteix en ginys grossos.

asbrer *m* Mànec que sosté la ballesta.

atxa *f* Aïna de tall formada per una fulla acerada proveïda d'un mànec de fusta, en angle recte, en el mateix pla de la fulla.

avantguarda (o **davantguarda**) *f* Part d'una força armada, que va davant de la resta.

bacinet *m* **1.** Peça de ferro de l'armadura que cobria el cap. **2.** Home d'armes guarnit de capell de ferro, però no d'armadura completa.

baina *f* Estoig de la fulla d'una arma punxant o tallant.

ballesta *f* **1.** Arma ofensiva consistent en un arc amb una corda muntat en creu a l'extrem d'una peça de fusta que serveix per a dirigir correctament el projectil.
2. Ballester.

ballester *m* Guerrer avesat en l'ús de la ballesta.

baluard *m* Obra de fortificació de forma pentagonal en els angles d'un recinte emmurallat.⁷⁹

bandera *f* Pedaç de tela habitualment de forma rectangular fixada per un dels costats a un pal, i que serveix per a identificar algú o alguna cosa.

bandereta *f* Bandera petita que serveix d'ornament sobre l'armadura i d'identificatiu.

bando *m* Grup de persones que s'oposa a un altre.

barbacana *f* Obra exterior de fortificació, davant de la muralla, per a defensa dels valls i de les portes.⁸⁰

⁷⁹ El terme **baluard** (TB 1162: 15), d'acord amb Coromines (1981-1988: I, 610) i Moran / Rabella (1999: 55), deriva del francès antic **boloart** o **balouart** el qual, amb el mateix sentit que el terme comentat, prové del neerlandés medieval **bolwerc** 'Obra feta de bigues gruixudes'. Per a Coromines, la primera documentació es correspon precisament amb la novel·la de Martorell; en aquesta línia, observem que el TB apareix com la documentació més antiga aportada pel *Diccionari Català-Valencià-Balear* [DCVB] (en línia) i que el recull de Lluís Faraudo de Saint-Germain [Faraudo] (en línia) sols arreplega el mot a partir del nostre llibre i del *Romanç de Rodes* de Francesc Ferrer, escrit vora mitjan segle XV. No obstant això, Bruguera (1985: §96) n'assenyala l'arribada al català en els segles XIII-XIV. Potser com a indicatiu d'una major probabilitat d'ús en el segle XV que en els immediatament anteriors, l'*Enciclopèdia Catalana* (en línia) indica que l'aparició d'aquest element en l'arquitectura militar es vincula «al reajustament estratègic que determinà el perfeccionament i la sistematització de l'artilleria», aspecte que es consolida a les primeries del segle XVI. Així mateix, el *Corpus Informatitzat del Català Antic* [CICA] (en línia) conté ocurrences sols a partir de la segona meitat del XV, mitjançant Martorell i el *Dietari o Llibre de jornades* de Jaume Safont. En un mateix sentit, el *Diccionari de Textos Catalans Antics* [DTCA] (en línia) només registra el terme a partir del TB.

⁸⁰ D'acord amb Hernández (2009: 61), aquest element comença a generalitzar-se durant el segle XIV per influència de les croades a Terra Santa, però ja se'n troben casos en la *Crònica* de Desclot en referència a les defenses fortificades de Madina Mayurca. Segons Coromines (1981-1988: I, 634-636), que el marca documentat des del segon quart del segle XII, però, especialment, des del XIII, el mot **barbacana** (TB 552: 37) respon a una 'Obra de fortificació avançada, per defensar portes de places fortes i caps de pont'. Segons el mateix lingüista, el terme prové de l'àrab vulgar **b-al-baqára** 'Porta de les vaques' perquè la **barbacana** protegia un recinte intermedi entre aquesta fortificació i la muralla principal, en el qual els assitiats guardaven el bestiar destinat a proveir-los de carn; aparentment, **balbacana** evolucionà a **barbacana**, segurament per influència d'**albarrana** 'Torre envoltada per la barbacana'. En aquesta línia, el DCVB, que referencia la hipòtesi etimològica de Coromines vista

barrera *f* Tanca que, tot impeding l'accés a un recinte, l'envolta i el protegeix.

bastó *m* **2. bastó de la capitania** *loc nom* El que simbolitza el càrrec de capità.

batalla *f* **1.** Acció de guerra que revesteix sovint un caràcter espontani, de transcendència tàctica, de modalitat definida i d'una sola direcció, el propòsit de la qual és la conquesta o la conservació d'un objectiu. **2.** Esquadra de combat. **3. batalla campal** *loc nom* La que es fa a camp obert i en què intervenen dos exèrcits complets.

batallant *m* Bataller.

bataller *m* Home que participa en un combat.

bavera *f* Peça de ferro que s'uneix a la part inferior de l'elm o del capell de ferro i que serveix per a defensar la boca, la barba i part de les galtes.

bombarda *f* Peça d'artilleria, relativament curta i de boca molt ampla, que llançava pedres grosses.⁸¹

braga *f* [p] Calçons de malla de ferro que formaven part de l'armadura.

brega *f* Discòrdia manifestada violentament.

brida *f* Peça del guarniment del cavall o de les bèsties de càrrega, que es col·loca al cap, formada pel fre, les regnes i les corretges, i que serveix per a guiar i controlar l'animal.

broquet *m* Ferro de llança de torneig.

cambra *f* **3. cambra de les armes** *loc nom* Habitació on es guardaven les armes.

camp *m* **2.** Lloc on es lliura una batalla. **3.** Combat en un lloc circuit de barreres per a duels judicials i tornejos. **4. camp clos** *loc nom* Lloc circuit de barreres on tenien lloc els duels judicials. **5. camp general** *loc nom* El lloc ocupat pels exèrcits

---

suara —però que adverteix d'una de prèvia per Wartburg i Meyer-Lübke segons la qual el terme deriva de l'àrab **barbah hana** 'Vall, galeria en una fortificació'—, es remunta a Ramon Llull i a Jaume I. Tant el CICA —s'hi troben ocurrències des de la segona meitat del XIII—, com el DTCA —a partir del *Llibre dels fets* (Bruguera 1980: 56 i 1999: 59)— i el Farauo —la més antiga ací, el *Llibre de Contemplació* de Llull— incideixen en la cronologia ja apuntada. Ja en el XVII, d'acord amb Llobet (2008: 252-253) a partir de documents administratius de Cervera, cal assenyalar que «el mot barbacana designava, també, el carrer o camí situat entre la muralla i l'interior de la població».

⁸¹ Hernández (2007: 51) apunta el fet que, durant el setge de Balaguer del XV, ja es dona un ús regular de **bombardes** (TB 552: 38), per la qual cosa es pot pensar que és en el marc de la 'Guerra Civil' de la Generalitat contra Joan II quan l'ús d'armes de foc a Catalunya es generalitza. També present en el subconjunt de lèxic naval.

que es combatien i sobre el qual s'exercia l'autoritat directa de la capitania general. **9. entrar en camp clos** *loc verb* Participar en una batalla en un camp circuit de barreres per a duels judicials i per a tornejos.

camper *m* Superfície de l'escut sobre la qual es representen les peces i les figures.

capità *m* **1.** Cap que té el comandament sobre un exèrcit. **3. capità del camp general** *loc nom* Militar que mana una companyia, un esquadró o una bateria. **5. capità general** *loc nom* Militar que comanda en cap un exèrcit, una armada o un districte militar. **6. capità major** *loc nom* Militar que comanda en cap un exèrcit, una armada o un districte militar.

capitania *f* **1.** Dignitat de capità. **2.** Tropa encomanada a un capità. **4. capitania general** *loc nom* Comandament en cap d'un exèrcit, d'una armada o d'un districte militar.

careta *f* Peça adherida al bacinet i que protegeix la cara, amb esclatxes per a facilitar la visió i la respiració.

carro *m* **2. carro triümfal** *loc nom* El que, de proporcions excepcionalment grans i decorat amb personatges guarnits, s'usava en les desfilades commemoratives d'una victòria militar.

cartell *m* Document en què es desafiava algú i en el qual se li indicaven les condicions del desafiament.

castell *m* **1.** Edifici o conjunt d'edificis fortificats que serveix de lloc de residència al senyor, a la seua cort i al seu estol armat.

cavalcada *f* Incursió a cavall en territori enemic.

cavalcador¹ *-a m i f* Persona que munta a cavall.

cavalcador² *m* Base de pedra que serveix per a facilitar pujar a cavall.

cavaller *m* **1.** Home que ha rebut l'orde de cavalleria. **2. cavaller d'esperons daurats** *loc nom* El qui pertanyia a la més alta noblesa. **3. cavaller de bona ventura** *loc nom* El qui, errant, busca casos extraordinaris. **4. cavaller de ventura** *loc nom* El qui, errant, busca casos extraordinaris.

cavalleria *f* **1.** Institució militar pròpia de la noblesa feudal, consagrada per la religió, que obligava els qui hi eren admesos a combatre per la fe i la justícia, a protegir els febles i a ser lleials i cortesos. **4.** Conjunt de combatents que van a cavall.

celada *f* **1.** Casc de forma arrodonida, amb visera curta, sense cimera ni crestell. **2.** Conjunt de guerrers que espera d'amagat i cautelosament l'ocasió de sorprendre algú.

cervellera *f* Capell de ferro que cobria el crani.

cimera *f* Plomall, figura d'animal o altre ornament que corona la part superior de l'elm dels cavallers.

colobrina *f* Antiga arma de foc portàtil consistent en un canó unit per anelles a una caixa que acaba en punta.

coltell *m* Instrument per a tallar que consisteix en una fulla, generalment d'acer, amb una vora afilada, proveït d'un mànec de fusta o de metall, de vegades formant una sola peça amb la fulla.

coltellada *f* Colp de ganivet.

coltellina *f* Ganivet relativament gros.

combat *m* **1.** Dos adversaris, acció de batre's l'un contra l'altre. **2.** Acció de guerra que revesteix sovint un caràcter espontani, de transcendència tàctica, de modalitat definida i d'una sola direcció, el propòsit de la qual és la conquesta o la conservació d'un objectiu.

combatent *m* Persona que pren part en un combat.

combatiment *m* Combat **2.**

companyia *f* **2.** Conjunt d'hòmens armats, mercenaris, a peu o a cavall, sota el comandament d'un capità, reclutats pel rei, pels nobles o pels consells municipals.

companyó -ona *m i f* **3.** **companyó d'armes** *loc nom* Persona que n'acompanya una altra al si d'una formació militar.

conflicte *m* Topada hostil.

contramina *f* Mina o galeria d'una mina que serveix de comunicació entre dues de principals o més.⁸²

⁸² De **contramina** (TB 1207: 19-21), el recull de Faraudo en diu que es tracta d'una 'Obra soterrània feta per a descobrir la mina de l'enemic i impedir-ne l'efecte', mentre que el DCVB fa 'Mina feta per destruir-ne una dels contraris o per sorprendre'ls en llurs treballs subterranis'. Tot i que sembla un

copagorja *f* Punyal estret.

corsari (o **cossari**) *adj* i *m* Que fa campanya contra naus enemigues en una nau mercant que compta amb patent del seu govern.

cota *f* **1. cota d'armes** *loc nom* Túnica damunt de la qual estava brodat o pintat l'escut d'armes de la casa a la qual pertanyia el qui la portava. **2. cota de malla** *loc nom* Vesta llarga forrada de làmines de metall o d'anelles de ferro entrelligades, que els guerrers portaven per defensar-se dels cops de l'enemic.

croixet *m* Tija de materials diversos, amb la punta doblegada formant un petit croc o ganxo.

cuirassa *f* Armadura del bust, feta de cuir i més freqüentment de metall, que consta de dues peces, l'una protegint el pit i l'altra, l'esquena.

daga *f* Arma blanca, més curta que l'espasa i, generalment, de dos talls.

dard *m* Arma llancívola amb la mà, semblant a una llança petita.

divisa (o **devisa**) *f* Emblema o senyal exterior per a distingir-se.

dret² *m* **2. dret d'armes** *loc nom* Facultat de dur-ne i d'emprar-ne. **3. dret de cavalleria** *loc nom* El que regula l'art de cavalleria.

elm *m* Peça de l'armadura que cobria el cap.

elmet *m* Elm de poc gruix que, generalment, només cobria el crani.

enemic -iga **2.** *m* Conjunt dels combatents adversaris.

escaramussa *f* Combat entre forces militars poc nombroses i que es troben d'improvís, anant a la descoberta.

escuder *m* Jove noble, no armat encara cavaller, que acompanyava un cavaller per a portar-li l'escut i servir-lo.

escut *m* **1.** Arma defensiva consistent en una làmina de fusta, de cuir o de metall, que se subjectava per una ansa amb el braç esquerre, i que sovint tenia la superfície anterior ornamentada amb els senyals o els emblemes de la casa senyorial del guerrer. **2.** Camp en forma d'escut de guerra, en què van pintats o gravats els blasons d'una nació o d'una família.

---

terme que respon a una realitat habitual, el CICA en conté només 2 ocurrències, precisament les corresponents al TB. Sembla que el valor d'aquesta construcció subterrània resideix en la capacitat de sorpresa sobre els defensors, que perden la referència visual (Cairns 2001: 13-14; Hernández 2002: 237-238; Dougherty 2010: 193) i que demana una certa especialitat, motiu pel qual es crea un terme com ara **cavador**, present en la *Crònica* de Jaume I (Bruguera 1980: 41).

esgrima *f* Art de manejar l'espasa per a atacar i per a defensar-se.

espasa *f* **1.** Arma blanca, amb làmina, generalment d'acer, llarga, recta, aguda i tallant, amb puny proveït d'una guarda, i que es porta a un costat dins d'una beina. **3. espasa de git** *loc nom* La que és llançadissa. **5. espasa nua** *loc nom* La que està fora de la baina.

espingarda *f* Màquina de guerra per a llançar pedres.

esplanissada *f* Colp donat de pla amb una arma blanca.

esquadra *f* Porció d'exèrcit formada per cert nombre d'hòmens disposats en fileres una darrere de l'altra, en forma de quadrilàter.

estandard *m* Bandera de guerra.

estol *m* **2.** Conjunt de guerrers.

estralla *f* Fletxa que es llança amb un arc o amb una ballesta, i que consisteix en una tija prima de fusta amb una punta afilada de ferro en un dels extrems i, de vegades, en l'altre unes aletes de ploma o de metall.

estrep *m* Peça de metall, de fusta o de cuir que, penjada a l'un i l'altre costat de la sella per mitjà d'una corretja, subjecta i sosté el peu del genet.

exèrcit *m* **1.** Conjunt de forces militars d'un territori i, especialment, les de terra. **2.** Batalla 1.

fet *m* **2. fet d'armes** *loc nom* Acció de guerra.

fletxa *f* Arma que es llança amb un arc o una ballesta i que consisteix en una tija prima de fusta amb una punta afilada de ferro en un dels extrems i, de vegades, a l'altre, unes aletes de ploma o de metall.

fort **8. fer-se fort** *loc verb* Establir-se fermament en un lloc disposant-se en condicions de defensar-se d'un atac exterior.

fortalesa (o **fortalea**) *f* **2.** Força **3. 3.** Edifici o conjunt d'edificis fortificats per a la guerra.

fossat *m* Excavació que circumda una fortalesa.⁸³

⁸³ D'acord amb el DCVB i el CICA, **fossat** (TB 1217: 34) sembla documentar-se cronològicament a partir de Jaume I, però, amb valor pertanyent, sense cap mena de dubtes, a la terminologia de l'arquitectura militar, no és freqüent fins al XV —n'és, precisament, el TB el referent essencial, si bé d'altres com ara Pere March ja l'empren inequívocament en contextos bèl·lics. L'exemple *Apleguaren a tret de bombardarda del camp, no al fossat o palench* (TB 670: 16) mostra una redacció que fa dubtar sobre la sinonímia amb el terme **palenc**, ja que la disjuntiva **o** pareix adquirir-hi un valor identificatiu, però la resta de documentacions de tots dos termes i també de **vall**¹, aquest sí sinònim de **fossat**, ho

frare *m* **2. frare d'armes** *loc nom* Company en un exèrcit.

gafa *f* Peça de la ballesta que serveix per a armar-la.

gambal *m* Corretja que va penjada a cada banda de sella per a sostenir els estreps.

gamfanoner *m* **gamfanoner major** *loc nom* Portador de l'estendard que en l'edat mitjana s'usava com a insígnia de guerra.

germà -ana *m i f* **5. germà d'armes** *loc nom* Company en un exèrcit.

gesaran (o **geseran**) *m* Cota o vesta de malles.

giny *m* **3.** Màquina de guerra.

guaita *f* **1.** Grup de persones que tenia cura de la vigilància de torres i de talaies de la costa o de l'interior en temps de guerra. **2.** Persona que tenia cura de la vigilància de torres i de talaies de la costa o de l'interior en temps de guerra. **3. fer la guaita** *loc verb* Vigilar un indret amb l'esguard.

guarda *f* **4.** Guaita 1. **5.** Guaita 2.

guardabraç *m* Peça de l'armadura que protegia el braç.

guerra *f* **1.** Estat de lluita. **2.** Lluita armada entre els exèrcits de dos o més regnes. **5. guerra guerrejada** *loc nom* La que es fa amb una petita quantitat de combatents, que duen a terme incursions i sorpreses imprevistes. **6. fer guerra** *loc verb* Sostenir una lluita armada.

guerrer *adj* Que fa la guerra.

---

desmenteixen; en aquest sentit, és preclar el fragment *E entorn del seu palench féu un gran vall bé una lança d'armes en alt [...]* (TB 138: 8), en què es fa patent la mena de vinculació de contigüitat que hi ha. Com a curiositat puntual, quant a la traducció castellana, potser seria esperable el paral·lel **foso**, però, tal com llegim en Coromines / Pascual (1980-1983: III, 936), els termes tradicionals en castellà són **cava** i **cárvaca**, que sols són substituïts per aquell italianisme a partir de mitjan segle XVI atesa la hipòtesi de primera aparició en Pedro de Salazar (1547). En una línia semblant, que depura Coromines / Pascual, el *Corpus Diacrónico del Español* [CORDE] (en línia) ens condueix fins a Diego de Salazar i el seu *Tratado de Re Militar* (1536), si bé el mot és documentat des de mitjan segle XV en contextos en què no sembla plenament clara l'adscripció a l'arquitectura militar. D'acord amb aquest estadi cronològic per al castellà, el *Tirante* del 1511, més enllà d'un recurs ocasional a **mina** i un cas en què s'ha obviat el fragment, recorre inequívocament a **cava**, també l'opció per a la traducció de **vall**¹. De **cava**, Covarrubias (1995: 288) n'assenyala que 'Alrededor de las fuerzas suelen hacer unas cavas o fosas hondas, y en muchas partes las hinchon de agua para más seguridad, y lo que está de la otra parte de la dicha cava o foso, hacia el campo', i Coromines / Pascual (1980-1983: I, 735) estableixen la *Crònica general* (1275) com a primera documentació, si bé, atés el CORDE, la major profusió de casos documentats gira al voltant de mitjan segle XV. Com a conclusió, paga la pena de remarcar que **cava** és també un terme conegut en català amb un sentit tal com 'Camí excavat per a la conducció amagada de tropes, per a la invasió d'una plaça assetjada, etc.', i per al qual el DCVB arreplega documentacions diverses des de Jaume I.

home (o **hom**) *m* **6. home de cavall** *loc nom* Guerrer que combat a cavall. **8. home de peu** *loc nom* Guerrer que combat a peu.

host *f* Exèrcit en campanya.

junta² *f* Junta².

justa² *f* Combat d'home a home, a cavall i amb la llança, que formava part dels tornejos i d'altres festes cavalleresques.

llancer *m* Guerrer armat amb una llança.

llança *f* **1.** Antiga arma ofensiva que consistia en un pal llarg de fusta que tenia a la punta un tros de ferro punxegut i tallant, sovint adornat d'una bandereta, usat especialment per soldats de cavall. **2.** Llancer. **3. llança emplomada** *loc nom* La que portava una bola de plom en lloc d'una punta de ferro de manera que poguera ser emprada en els tornejos sense perill.

llançada *f* Colp de llança.

llavor *f* **3. llavor d'espínacs** *loc nom* Boletes de ferro o de coure, amb tres o quatre puntes, que es tiraven per en terra i servien per a impedir o entorpir el pas dels enemics en els combats.

llibre *m* **2. llibre de cavalleries** *loc nom* Obra de ficció en què un cavaller cristià, tot complint la doctrina cavalleresca i assolint un alt grau d'honor, duia a terme diverses aventures militars i sentimentals.

lloctinent *m* **1.** Segon prop d'un superior, i que pot ocupar-ne el lloc i exercir-ne l'autoritat en cas d'absència d'aquell. **2. lloctinent general** *loc nom* En la Corona d'Aragó, oficial reial que, en cas d'absència del rei, n'era el representant legal.

lloria *f* Armadura feta de làmines d'acer o de cuir superposades parcialment, i que cobria i defensava el cos dels guerrers i dels cavalls de guerra.

magrana *f* Granada d'artilleria.

mallà *f* **1.** Teixit o conjunt de fils d'una xarxa.

mameluc *m* Membre d'un cos format per esclaus que constituïen la guàrdia personal dels sultans d'Egipte.

maniple *m* Agafador de l'escut de guerra.

manyopa *f* Guant de ferro sense separació entre els dits o amb separació només per al polze.

màrtir (o **martre**) *m* i *f* **2. màrtir d'armes** (o **martre d'armes**) *loc nom* Cavaller que és honrat per haver caigut en combat defensant els valors cavallerescos.

menaxaut *m* Menescal.

menescal *m* Criat o oficial que tenia cura dels cavalls.

mur *m* **1.** Muralla.

muralla *f* Conjunt de murs que formen un clos defensiu d'una població o d'un altre recinte.

murat -ada *adj* Cenyit o guarnit de mur per a garantir la protecció davant d'atacs militars.

mustassaf *m* **mustassaf del camp** *loc nom* Oficial encarregat de regir i de vigilar la bona administració dels queviures i d'altres objectes d'un exèrcit en peu de guerra.

nou¹ *f* Objecte amb què se subjecta la corda tibada de la ballesta.

obra *f* **6. obra de guerra** *loc nom* Acció produïda en campanya bèl·lica.

orde **8. orde de cavalleria** *loc nom* Institució militar consagrada per l'Església catòlica i pròpia de la noblesa feudal, que obligava els seus membres a combatre per la fe i la justícia, a defensar els dèbils i a ser lleials i cortesos.

palenc *m* **1.** Obra defensiva composta de pals ficats verticalment en terra i formant a manera d'un mur.⁸⁴ **2.** Lloc clos on se celebra un torneig.

passador² *m* Sageta molt aguda que s'usava a l'edat mitjana.

⁸⁴ De **palenc** (TB 1112: 27-28), a les hores d'ara absent del *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 2a ed. [DIEC2] (en línia), Coromines (1981-1988: VI, 178) n'assenyala que el primer sentit cronològic és el de 'Forta palissada defensiva, en pla de guerra (no pas de justes)', per bé que, posteriorment, en el XV, acaba adquirint el valor de lliça de justes, també contingut en el TB però no discutit en aquesta nota. L'origen etimològic, continua el mateix lingüista, cal cercar-lo en l'occità antic **palenc**, el qual arriba al català vora el 1200. En el DCVB, les documentacions més antigues que s'hi apleguen es remunten a Jaume I i, tot seguit, a Francesc Eiximenis i el *Dotzè del Chrestia*, un referent ineludible en relació amb el contingut de caràcter militar en el TB si atenem, per exemple, Riquer (1990: 206). Quant al CICA, l'exemple més antic connecta també amb Jaume I, però el gruix de testimonis enllaça amb el TB mateix i altres obres i autors coetanis com ara el *Curial e Güelfa*, Gabriel Turell, etc. Pel que fa al Faraudo, al marge de les documentacions jaumines ja anotades, cal fer referència a l'existència d'una variant **palan**, presa del *Libellus de batailla facienda*.

pau *f* **1.** Exempció o cessació d'hostilitats. **2. no donar pau ni treva** (o **no dar pau ni treva**) (a algú) *loc verb* No concedir-li descans. **3. fer pau final** *loc verb* Cessar les hostilitats amb el propòsit que una treva siga definitiva.

pavés *m* Escut oblong que solia ser tan llarg que cobria bona part del cos.

pavesina *f* Pavés petit.

peto *m* Peça de ferro que cobria els pits del guerrer.

plaça *f* **4. fort plaça** *loc nom* Ciutat fortificada.

pom *m* **2. pom de l'espasa** *loc nom* L'extrem redonenc del mantí d'aquesta arma.

porta *f* **2. porta caladissa** *loc nom* La que es deixa caure verticalment des de dalt del portal per a tancar-se.

portantveus *m i f* Segon prop d'un superior, que pot ocupar-ne el lloc i exercir-ne l'autoritat en cas d'absència d'aquest.

punta *f* **2.** Espasa. **3. (a) puntes sangrentes** *loc adv* A mort, fins a matar l'adversari. **5. córrer de punta** *loc verb* Lluitar en camp clos amb armes de punta.

punyal *m* Arma ofensiva, més curta que l'espasa i destinada a ferir només de punta.

real³ *m* Conjunt de tendes on s'allotja un exèrcit en campanya.

regna *f* **1.** Corretja de la brida que, formant parell amb una altra, serveix per a governar el cavall o l'haveria. **2. girar la regna** *loc verb* Tornar arrere anant a cavall.

reng *m* **1.** Clos disposat per a tenir-hi un combat, sobretot el que es formava de barres o pallissada per a celebrar-hi justes o tornejos. **2.** Combat tingut dins d'un clos com a espectacle.

ressaga *f* Part més retardada d'un exèrcit, tant en moviment com desplegats.

rest *m* Peça de ferro que anava clavada al costat de la cuirassa i que servia per a encaixar-hi el mantí de la llança.

roda *f* **1.** Peça circular que anava col·locada a certa altura del mànec de la llança per a servir de defensa a la mà del guerrer. **2.** Instrument de metall compost d'una punxa o d'una rodeta amb algunes punxes, que es porta a la part posterior de la bota de cavalcar i que serveix per a ferir el ventre de la cavalcadura i estimular-la a caminar.

sacomano *m* Soldat d'infanteria.

sageta *f* Fletxa.

sella *f* **1.** Seient de cuir, de forma especialment adaptada a l'esquena del cavall, amb la superfície lleugerament còncava perquè hi puga seure còmodament aquell qui cavalca. **2. sella de guerra** *loc nom* La construïda especialment per al cavall que havia d'entrar en batalla.

sitja *f* Clot profund a la terra.

setge *m* Encerclament d'una ciutat o d'una fortalesa, amb la intenció de combatre-la i emparar-se'n.

siti *m* **2.** Envoltament d'un lloc per gent armada que el combat i intenta apoderar-se'n.

sobreguaita **1.** *f* Conjunt d'un petit nombre de soldats encarregats de vigilar o inspeccionar les guaites. **2.** *m* Soldat d'aquest escamot.

tall *m* **2. a tall d'espasa** *loc adv* A colp mortal d'espasa. **3. donar** (a algú o a alguna cosa) **de tall** *loc verb* Colpejar mortalment amb una arma. **4. portar a tall d'espasa** *loc verb* Fer morir amb violència.

tarja *f* Escut militar medieval de forma rectangular.

tenda *f* Abric a manera de casa feta de tela o de pells sostingudes per un o més pals clavats a terra i cordes que mantenen drets el pal o pals, i que serveix d'aixopluc a un guerrer en campanya.

testera *f* Part de l'arnés que passa per darrere de les orelles del cavall per a unir les dues galteres.

torneig *m* Competició en què dos grups de cavallers combatien per exhibir la pròpia habilitat en el maneig de les armes fins a restar vencedor un dels grups, segons determinades regles.

torre *f* **1.** Construcció cilíndrica o prismàtica més alta que ampla, aïllada o sobreixint d'una edificació, i que serveix per a protegir una ciutat o castell i per a mirar a gran distància. **3. torre de l'homenatge** *loc nom* La d'un castell dins de la qual el castellà prestava jurament de fidelitat i de defendre la fortalesa. **5. torre maestra** *loc nom* La més alta d'un castell.

trabuc *m* Giny antic de guerra que servia per a llançar pedres grosses.

treva *f* **1.** Suspensió d'hostilitats durant un temps considerable.

trompeta **2.** *m* Sonador de trompeta, que actua a manera d'herald o de pregoner.

ultrança *f* **1.** Combat a mort entre dos cavallers. **2.** **a** **ultrança** *loc adv* Fins a morir o matar l'adversari en combat. **3.** **a** **tota ultrança** *loc adv* Fins a morir o matar l'adversari en combat.

vaiet *m* Noble jove que feia l'aprenentatge per a ser armat cavaller.

vairescut *m* En l'arnés del cavaller, disc metàl·lic que augmenta la protecció d'algunes parts del cos com el pit, les aixelles, el colze o les mans.

vall¹ *m* Excavació longitudinal profunda feta al terra, especialment la que es fa al voltant d'una fortificació.⁸⁵

verdesca *f* Construcció de fustes bastida damunt d'una torre, muralla, barbacana, pont o d'altres, per a cobrir els defensors contra els trets dels enemics.⁸⁶

visera *f* Part anterior de l'elm que s'abaixava per a cobrir la cara.

⁸⁵ De **vall** (TB 1146: 39-40), Coromines (1981-1988: IX, 26-27) en comenta, tot retrotraent la primera documentació fins a final del segle XIII, que es tracta d'un 'Sot, fossat, excavació longitudinal', que, primerament, designa, sobretot, el que envolta una plaça fortificada. Quant a l'etimologia, n'assenyala que prové del llatí VALLUM 'Estacada', 'Lliça entorn d'un camp clos' o 'Muralla de terra o pedra', sentits a partir dels quals es produeix un canvi semàntic —coincident amb l'occità, fonamentalment— pel que fet que, en les fortificacions, la muralla solia estar envoltada d'un **fossat**, del qual esdevé sinònim. En la línia cronològica apuntada per Coromines, els exemples del DCVB en duen fins a Jaume I, comentat per Bruguera (1999: 59). És, en tot cas, un terme atestat freqüentment en autors clàssics com ara Antoni Canals i el seu *Valeri Màxim* (Casanova 1988: 203) o Ausiàs March (Alemany *et alii* 2008: 326). En el TB, de més a més, s'hi pot relacionar el verb **vallejar** 'Circuir de vall' —no inclòs en el diccionari principal atesa la selecció categorial restringida—, present també en Jaume Roig (Gonzàlvez 2003: 520) i, novament, en el *Valeri Màxim* de Canals (Casanova 1988: 203).

⁸⁶ Pel que fa al terme **verdesca** (TB: 678: 34-35), Coromines 1981-1988 no el comenta —com a terme militar— ni tampoc Moran / Rabella 1999, de manera que fem constància de la hipòtesi etimològica del DCVB mateix, segons el qual el terme prové del francès antic **bretesche**, coincident en el significat i amb la síl·laba inicial modificada per analogia de **verdesca** 'Conjunt de branques fullades dels arbres i plantes'. D'acord amb Hernández (2002: 32) i Hernández / Riart / Rubio (2009: 60), ja des dels segles XII i XIII una quantitat notable de castells i fortaleses es construeixen preparats per a ser enverdescats, acció consistent a incorporar a les muralles permòdols i obertures sobre els quals, al seu torn, es col·loquen embigats de fusta. En aquest sentit, el DCVB conté exemples previs al segle XV com ara la *Crònica del Cerimoniós* o el *Dotzè del Chrestia* d'Eiximenis. Així mateix, el Faraudo aplega documentacions diverses des del XIV com ara Anselm Turmeda o el *Llibre de Memòries de València* (1373). El CICA, en canvi, sols el registra a partir de la primera meitat del XV, d'acord amb una ocurrència en la *Memòria del pecador remut* de Felip de Malla. Pel que fa a la traducció castellana del 1511, s'hi recorre al terme **cantón**, no inclòs en el *Diccionario de la Real Academia Española* [DRAE] (en línia) amb el sentit que ací tractem i tampoc en les definicions més antigues aplegades en el *Nuevo Tesoro Lexicográfico de la Lengua Española* [NTLE] (en línia). Sembla, doncs, un mot poc freqüent amb aquest valor terminològic de l'arquitectura militar, si bé un repàs ràpid pel CORDE ens mena a la *Crònica de Juan II de Castilla* (1406-1411) mitjançant un extracte que probablement coincideix semànticament amb el que cerquem: *n la torre mayor, ençima del ancho postrimero, al cantón, cerca de las almenas, que echó vna piedra en.*

5.2. *Mariner*⁸⁷

Bona part de les peripècies del cavaller Tirant lo Blanc tenen la mar com a centre neuràlgic, factor que atorga una presència destacada al lèxic específic que s'hi vincula i que, de més a més, és emprat per Martorell amb precisió extraordinària.⁸⁸ Òbviament, la freqüència d'escenes de mar en el TB ha donat peu a alguns estudis d'interès monogràfic, entre els quals en destaquen dos com ara *Lo marinero en el 'Tirant lo Blanch'* de Julio Guillén (1969a) i «El mar en el *Tirant lo Blanc*» de Daniel Sau (1990). Quant al primer dels ítems bibliogràfics citats, cal assenyalar que es tracta d'un treball especialment notable en tant que el seu autor, —director, entre altres mèrits, del Museu Naval de Madrid entre el 1933 i el 1972—,⁸⁹ hi denota un coneixement pregon de la terminologia a què ens volem acostar: es tracta, val a dir, d'un ítem de perfil lexicogràfic que, a força de llistar i definir la pràctica totalitat del vocabulari naval —no reflecteix, doncs, accidents geogràfics o animals marins, és a dir, ni la *talassonímia* ni la *ictonímia*— atestat en el TB es constitueix, sens dubte, com el punt de referència inexcusable, al qual, pel cap alt, cabria matisar o completar, però gairebé mai de corregir donada la qualitat esmerçada. El segon referent bibliogràfic, al seu torn, es caracteritza per un acostament més general, tendent a sacrificar l'atenció a termes concrets per una conceptualització punyent de l'element mariner com a component cabdal de l'obra de Martorell; en conseqüència, aquest article gairebé esdevé una aproximació assagística i, per això, no es relaciona fortament amb la perspectiva de compilació lèxica que ens hem proposat d'abordar ací,⁹⁰ una visió propera, més aïna, a les pretensions dels treballs d'Aguiló 2006 i

⁸⁷ Aquest subapartat és una reelaboració força ampliada de Baile 2011.

⁸⁸ Tot i que és una matèria que rebutgem de tractar en la tesi, Guillén (1969a: 6) apunta, avançant-se força anys a la consolidació de la teoria de l'autoria única, que l'ús de vocabulari naval al llarg de la novel·la mostra un grau de coherència tal que fa pensar que Martorell és el redactor únic amb molta probabilitat.

⁸⁹ Aquesta condició d'especialista té un reflex lluent en la producció de nombrosos llibres i articles sobre l'exercici de la navegació en un marc històric i de reflexió lingüística, com ara Guillén 1936, 1943, 1958, 1963, 1967, 1969b i 1971.

⁹⁰ Quant a dades lingüístiques, potser els comentaris més cridaners de l'article de Sau (1990: 46) tenen a veure amb la reflexió sobre la possible intervenció de Galba, a qui atorga una mecànica descriptiva diferent de la de Martorell pel que respecta a la partida i a l'arribada de les naus als ports, i també

d'Alemanya / Llorca 2011 sobre els termes mariners en el poemari ausiasmarquià, o a les de l'estudi de Bruguera 1981 sobre el vocabulari marítim de la *Crònica* de Jaume I.

D'acord amb el que hem apuntat suara, en el marc d'aquesta tesi, no pretenem d'analitzar a fons totes les possibilitats que ofereixen les escenes de batalla entre vaixells o, simplement, els trasllats per mar. Amb una pretensió estrictament complementària, aquest subapartat només aspira a oferir un llistat —amb el complement de comentaris sobre alguns termes—, al més complet possible, del lèxic recopilat en el diccionari esmentat i que compta, a partir dels contextos en què apareix, amb vinculacions directes amb el camp semàntic mariner, especialment en el vessant naval, que n'és el nucli essencial. En aquest sentit, com ja hem apuntat, la novel·la és dipòsit de nombrosos exemples pel fet que Martorell demostra conèixer de primera mà el món de la mar o, en tot cas, caldria deduir que devia tenir fonts de primera mà que l'assessoraren (Guillén 1969a: 8). Així, si atenem, per exemple, el conjunt d'embarcacions referides, n'hi observem una bona varietat de tipus: hi trobem des d'aquells termes menys específics com ara la **barca** (TB 1287: 13; TB 721: 11), la **nau** (TB 721: 29) —incloent-hi la **nau grossa** (TB 718: 6) i la **nau de mercaderia** (TB 1183: 15-16)— o el **navili** (TB 141: 17) fins a aquells de més específics com el **balaner** (TB 721: 11), el **bergantí** (TB 374: 6), la **fusta** (TB 711: 22; TB 1338: 15), la **galera** (TB 718: 25),⁹¹ el **galiot** (TB 208: 12), el **llaüt** (TB 711: 25) o el **lley** (TB 1338: 9), els quals apuntarien, com acabem d'advertir, a la familiaritat semàntica i contextual amb què Martorell els usa. Així mateix, amb una exactitud i varietat semblant, el subcamp dels vents ens mostra esments a termes com **llebeig** (TB 755: 26-27), **llevant** (TB 721: 25), **mitjorn** (TB 721: 25-26), **ponent** (TB 484: 12-13) o **tremuntana** (TB 1070: 29), tots els quals es corresponen amb els denominats rumbos cardinals, a excepció del **llebeig**, que és quadrantal o intermedi.⁹² Aquests exemples i d'altres, doncs, ens serveixen d'excusa per a confegir una compilació que, si més no,

---

quant a l'ús d'algunes expressions privatives. I, si bé cal reconèixer que, a hores d'ara, aquestes reflexions han perdut certa significació, denoten, nogensmenys, una lectura atenta i pacient.

⁹¹ En un inventari de materials a la drassana del port de València durant els primers anys del segle xv, la **galera** s'hi revela com el subtipus d'embarcació més habitual (Albiach / Cariñena / Díaz 1994: 151), cosa que connecta amb la seua aparició sovintejada —més de 150 ocurrences— en el TB mateix.

⁹² Precisament, dels huit noms de la rosa dels vents, aquest és l'únic no esmentat per Ausiàs March (Aguiló 2006: 16; Alemanya *et alii* 2008; Alemanya / Llorca 2011).

remarca la importància de l'element mariner en la novel·la de Martorell, tret que la converteix en deu bàsica a l'hora d'estudiar contextualitzadament el lèxic del camp semàntic que s'hi relaciona. Una anàlisi tal, que ben bé podria ser un objectiu de recerca futura, enriquiria, amb tota certesa, la tradició de claus interpretatives del TB en tant que se n'oferiria una visió no prou atesa fins ara a la manera de manual —o pseudomanual, si voleu— de la mar tot aprofundint en aquells aspectes no comentats encara o no detallats amb l'aprofundiment necessari. De més a més, en un context com el catalanoparlant, que ha donat lloc, de manera molt primerenca en comparança amb altres llengües de l'entorn, a textos d'envergadura com ara el *Llibre del Consolat de Mar* o que, així mateix, és bressol d'una tradició cartogràfica sols comparable per riquesa a la dels venecians i a la dels genovesos, els altres grans savis de l'art nàutic medieval a la Mediterrània (Rey Pastor / García Camarero 1960), cal considerar que l'amplitud del lèxic mariner de l'obra de Martorell podria ser clarament útil per a reforçar el dibuix de la nostra historiografia naval.

*Llistat (amb notes) del lèxic mariner contingut en el diccionari*⁹³

El propòsit del llistat és aplegar tota mena de referència lèxica vinculada no sols amb l'àmbit estrictament naval sinó de la mar. Segons aquesta idea central cal dir que, per lèxic mariner entenem:

- a) embarcacions o parts de les embarcacions;
- b) objectes continguts habitualment a les embarcacions, especialment armes;⁹⁴

⁹³ Com que el diccionari no arreplega els verbs, el llistat sols respon al conjunt d'unitats lèxiques seleccionades per a la tesi. No es tracta, doncs, d'un llistat absolut. Com ocorria en el camp bèl·lic, amb el qual hi ha un cert entrecruament, cal dir que que l'enfocament és eminentment lèxic —més enllà de petits detalls historicoculturals en alguns dels comentaris en les notes al peu— i, per això, no aspirem a reflexionar sobre les estratègies de guerra naval presents en el TB. En aquest sentit, veg., per exemple, Guillén 1968 i 1969a o Sau 1990.

⁹⁴ Això, certament, podria donar a peu a duplicacions respecte del llistat bèl·lic, però acometrem tal duplicació si s'esdevé la circumstància que una arma concreta és emprada tant en contextos de guerra per terra com per mar: és el cas, per exemple, de **bombarda** (TB 722: 14).

- c) tipus de vents;
- d) oficis i càrrecs;
- e) accidents geogràfics de la costa;
- f) i animals marins.

Pel contrari, hem bandejat:

- a) aquells termes que, en el context del TB, sols apareixen emprats en sentits figurats i metafòrics⁹⁵ o, fins i tot, com a formants de locucions amb valors desvinculats del cosmos mariner;⁹⁶
- b) i, generalment, els adjectius, excepte casos puntuals que responen a usos contextuals plenament inserits en el component semàntic del llistat.⁹⁷

Com que es tracta d'un llistat panoràmic en què sols alguns dels termes reben comentaris en les notes a peu de plana, en reproduïm sols part de l'article corresponent a cada lema segons una ordenació alfabètica: així, en mantenim el lema, la categoria gramatical i les accepcions que connecten amb el component mariner.⁹⁸ En aquesta línia, en cas que hi haja diversos sentits per a un mateix terme, n'eliminem els que no tenen a veure amb el camp semàntic descrit i també en llevem les ocurrències perquè, com ja hem assenyalat, no fem distinció del nombre d'ocurrències corresponent a cada accepció. Així mateix, les locucions aplegades són reportades dins del lema en l'article del qual són definides, sempre amb la idea d'establir una relació evident amb el diccionari contingut en els altres dos volums de

⁹⁵ Per exemple, el mot **coral** (TB: 486: 24), referit al color de les dents.

⁹⁶ Així, **servir de vent** 'No servir de res' (TB 856: 23).

⁹⁷ En aquest sentit, per exemple, termes com ara **alterós -osa** (TB 380: 39), **marí -ina** (TB 362: 35), **navegant** (TB 806: 9-10) o **tranquil·le** [inv] (TB 421: 9-10) són admesos.

⁹⁸ Si l'article original conté més d'una accepció, en reproduïm el número amb què hi es identificada per a facilitar-ne la localització

la tesi. En última instància, hem d'assenyalar que, per a no caure en un llistat excessivament carregat d'informació i que, de fet, ja repeteix el que conté el diccionari principal, objecte central de la tesi, hem renunciat a incloure'n extractes documentals perquè, en tot cas, el lector sempre pot consultar l'article complet quan ho desitge.⁹⁹

Pel que fa als escassos termes que reben comentaris en les notes al peu, aquests són els que considerem que mereixen alguna mena d'aclariment o d'ampliació —bé de caràcter merament lingüístic o d'història cultural, sense que un enfocament invalide l'altre— respecte de les definicions contingudes en el diccionari principal. A causa que, en aquest tipus concret de mots, hi ha la referència inexcusable de Guillén (1969a), treball gairebé definitiu, aprofitem aquest espai per a tractar alguns termes no inclosos en el recull¹⁰⁰ o bé reportats d'acord amb variants que es corresponen amb l'edició de què parteix (Martorell / Galba 1947), diferents de les considerades per les edicions crítiques posteriors, més acostades al model de llengua original.

agulla *f* 2. Ferro llarg ficat a la roda de popa d'una barca i en posició vertical, que passa per dins de la femella del timó i li serveix de sosteniment.

aigua *f* 2. Massa d'aigua que cobreix una part de la superfície. **6. rompre l'aigua** *loc verb* Batre des d'una nau a la qual s'oposa una altra.

aiguada *f* Provisió d'aigua dolça per al consum de la tripulació d'un vaixell.¹⁰¹

⁹⁹ Al marge que siguin específicament esmentades en alguna de les notes al peu o en el cos introductori del subapartat, heus ací el conjunt de referències especialitzades usades com a base de referència elemental per a les definicions del subcorpus de lèxic mariner: Griera 1914 i 1923; Sanchis Guarner 1952 i 1954; García Franco 1957; Sánchez Adell 1957; Luther / Fiedler 1968; Guillén 1969a; AADD 1977, 2007 i 2009b; Fernández-Sevilla 1978; Veny 1978 i 1980; Nadal / Moreno / Suñer 1981; Ayza 1983, Aloujes 1984; Soberanas / Colón 1984; López Piñero 1986; Winter 1986; Laburu 1990; Coll i Julià 1988; Garcia Sanz / Coll i Julià 1994; Torres Ribelles 1999; Orellana 2001; Nieto Jiménez 2002; Carriazo 2003 i García Macho / Saba / Carpi (en línia).

¹⁰⁰ En realitat, ben pocs car és un treball excel·lent. Cal tenir en compte, com ja hem apuntat adés, que Guillén 1969a arreplega estrictament termes navals i no mariners en general, per la qual cosa els mots que designen accidents geogràfics costers o animals no poden ser considerats ben bé com a mancances de l'estudiós i, conseqüentment, no són comentats en les notes que segueixen.

¹⁰¹ Absent en Guillén 1969a, sembla que **aiguada** (TB 446: 11) és un terme absolutament connotable en relació amb el món marítim, ja que el seu ús respon a l'arreplegament d'aigua dolça quan s'ha de fer una travessia i, per tant, se'n manca durant un cert període de temps. En aquesta línia, el DCVB n'assenyala que es tracta d'una 'Provisió d'aigua dolça per al consum de la tripulació d'una nau'. Pel

almirall *m* Subaltern del capità suprem d'una esquadra.

alterós -osa *adj* Que ateny una alçària considerable sobre el nivell de la mar.

àncora *f* Estri de fondejar que, lligat a l'extrem d'una corda o d'una cadena, s'arria dins de l'aigua fins a tocar fons, on es clava i impedeix que la nau siga emportada pel vent o pels corrents.

antena (o **entena**) *f* Verga de la vela llatina fixada obliquament a l'arbre d'una nau, composta pel car i la pena.

arbre (o **albre**) [la variant **albre** sols té lloc amb el sentit 1] *m* **2.** Pal, generalment de forma arrodonida o el·lipsoïdal, fixat en una nau, destinat, juntament amb uns altres, al sosteniment de les vergues i de les veles.

arena *f* **1.** Conjunt de partícules de pedra molt petites, produïdes per disgregació de les roques.

arenal *m* Fragment de terra cobert d'arena.

argue *m* Màquina consistent en un torn de tambor vertical sobre el qual s'enrotlla un cable i que serveix per a moure o per a alçar grans pesos.

armada *f* Conjunt de forces navals amb una mateixa finalitat operativa.

balaner *m* Vaixell de guerra i de transport de mercaderies, emprat per a la captura de balenes.

balena *f* Mamífer cetaci del grup dels misticets i de la família dels balènids o de la família dels balenoptèrids.

---

que fa als diccionaris moderns, mentre que l'*Enciclopèdia* el defineix en tant que 'Quantitat d'aigua potable que porta un vaixell per al consum de la tripulació i del passatge', el DIEC2 en diu que es tracta d'una 'Quantitat d'aigua potable que carrega un vaixell per al consum de la tripulació i del passatge' —la mateixa definició, doncs, amb tan sols un petit canvi lèxic quant al verb. El DIEC2, de més a més, fa referència a la locució **prendre aiguada** —o **fer aiguada**—, la qual és definida de la manera següent: 'Fer provisió d'aigua potable'. És aquest, precisament, l'ús que trobem en la novel·la de Martorell de manera que, amb força probabilitat, una lematització definitiva hauria de fer entrar tal locució verbal dins del mot primigeni, cosa que hem dut a terme. Quant a la documentació en altres textos, el CICA en localitza només 1 ocurrència, la tirantiana precisament. La traducció castellana del 1511 en fa **tomó agua dulce** (Martorell 2005b: llibre 2, cap. 18), si bé la llengua veïna coneix un terme d'equivalent com ara **aguada** i, pel que fa a la locució, **hacer aguada**. A tall d'exemple, prenguem un exemple del capítol 8 del *Libro de los inventores del marear y de sesenta trabajos que ay en las galeras* (1539) de Fray Antonio de Guevara, extret a partir de Sanchis Guarner (1954: 20-21): *No dirán ellos [els mariners] vamos por agua, sino **hagamos aguada***. Així mateix, el DRAE registra el terme a soles, amb la definició 'Acción y efecto de aprovisionarse de agua un buque, una tropa, una caravana, etc.' i, encara més, com a formant de la locució **hacer aguada un buque** 'Surtirse de agua potable'. Finalment, el CORDE la conté, si més no, des del 1521 en la *Carta del contador Juan López de Recalde al Obispo de Burgos*.

barca *f* **1.** Embarcació moguda a la vela o al rem emprada per a pescar, per a navegar a distàncies curtes, per a travessar rius o per a altres activitats semblants. **2.** Embarcació menor del servei d'una nau.

barra *f* **2.** Peça de ferro que es llança des de la cofa a la nau enemiga per a abordar-la.

bergantí *m* Embarcació lleugera de rem, de la família de les galeres.

bombarda *f* Peça d'artilleria, relativament curta i de boca molt ampla, que llançava pedres grosses.¹⁰²

boneta *f* Vela supletòria que s'afegia a una altra.

braç *m* **2.** **braç de mar** *loc nom* Canal format per una porció de mar que entra terra endins.

cap *m* **9.** Punta de terra que entra mar endins. **10.** Tros de corda, especialment en nàutica.

carena *f* **mostrar carena** *loc verb* Posar les embarcacions tombades de costat per a reparar-les.

castell *m* **2.** **castell de popa** *loc nom* Construcció que s'eleva damunt de la coberta alta d'un vaixell, a la part de popa. **3.** **castell de proa** *loc nom* Construcció que s'eleva damunt de la coberta alta d'un vaixell, a la part de proa.

colp *m* **5.** **colp de mar** *loc nom* Onada grossa que romp amb violència.

còmit *m* Oficial d'un vaixell que era el responsable tècnic de la navegació.

corda *f* **1.** Conjunt de fils de cànem, d'espert o d'altres materials, torçats plegats formant un cos cilíndric i flexible, d'un gruix variable.

corriola *f* Cilindre de poca altura, que pot girar al voltant d'un eix, i que té una canal buidada tot al llarg de la seua superfície lateral per on es fa passar una corda, a un extrem de la qual actua la potència i a l'altre, la resistència.

costa *f* Terra que voreja la mar.

¹⁰² Segons Newark (2010: 259): «Los cañones empezaron a utilizarse a bordo de barcos de guerra hacia el final de la Edad Media. Se introducía la bala por delante, al tiempo que se colocaba la pólvora en la recámara. Por tanto, fueron los predecesores de las pistolas de retrocarga decimonónicas». Així, doncs, cal suposar que l'esment d'aquests projectils en batalles navals en el TB són indicatiu primerenc de tal revolució de la milícia naval, en la qual, no obstant això, no podem entrar car sobrepassaria les pretensions a què ens hem sostmés per a la confecció del llistat.

cuberta *f* **4.** Plataforma horitzontal que clou el buc d'una nau o el divideix en compartiments sobreposats.¹⁰³

eixàvega *f* **1.** Art de pescar, que consisteix en un bolitx molt gran, amb còp i de deu a cinquanta o més cordes, que es cala amb barques enmig de la mar i després el salpen de terra estant. **2.** Xarxa de cordes, de malla molt ampla i quadrada, que serveix per a transportar gran quantitat de palla en un carro o a l'esquena d'una bèstia.

embrunal *m* Forat de desguàs practicat a cada costat d'una nau per a evacuar l'aigua de damunt de la coberta.

escala *f* **4.** **dar escala en terra** *loc verb* Aplicar una escala des d'una nau a la ribera. **5.** **escala de cordes** *loc nom* Escala que, en lloc de muntants rígids, té dues cordes paral·leles a les quals van subjectes els travessers. **6.** **lançar les escales** *loc verb* Aplicar una escala des d'una nau a la ribera.

escandalar *m* La segona cambra d'una galera, després de la cambra de popa.¹⁰⁴

escull *m* Roca que ix a flor d'aigua o molt a prop de la superfície de l'aigua, de manera que les embarcacions hi topen.

escutilla *f* Cadascuna de les obertures quadrangulars que hi ha a la coberta d'una nau o d'una altra embarcació per a posar en comunicació la coberta amb l'interior.¹⁰⁵

¹⁰³ De **cuberta** (TB 720: 37), Guillén (1969a: 31) en dóna la variant amb *-o-* quan la variant que cal considerar, d'acord amb les edicions crítiques modernes, és la que fa tancament en *-u-* (Perera 1995: II, 564), un fenomen força habitual si atenem els nombrosos casos enregistrats en el CICA o en el DTCA.

¹⁰⁴ Documentat en el CICA i en el DTCA sols mitjançant el TB, Guillén (1969a: 35) lematitza la variant **escandelar**, tot i que l'exemple documental que hi addueix la conté amb *-a-* (TB 1094: 27). En aquesta línia, Costa / Tarrés (2001: 72) donen la forma **escandalar** 'La segona cambra d'una galera' i Albiach / Cariñena / Díaz (1994: 179), en el context d'un inventari de Jaume Cabanes, drassaner a València entre el 1413 i el 1414, arpleguen **escandalars**. Segons Coromines (1981-1988: III, 472), **escandalar** prové de l'italià **scandolaro**, alterat aquest, al seu torn, per influència del català antic **escàndel**.

¹⁰⁵ El terme **escutilla** (TB 718: 9) no és arplegat per Guillén 1969a. Segons Coromines (1981-1988: III, 588) **escotilla** prové del francès antic **escoutillon**, derivat alhora del verb **e(s)couter**, «perquè les escotilles s'han usat sovint per sentir el que diuen els de baix»; d'acord amb el mestre, la primera documentació del mot és, precisament, en Martorell amb la variant en *-u-*, que el DCVB dóna entre els exemples sense reconèixer, però, que respon a un cas de variant formal. En una línia divergent de la de Coromines, Moran / Rabella (1999: 73) n'assenyalen que el terme prové del francès **ecoutille** o del castellà **escotilla**, ambdós amb el mateix significat original de què parlem i, probablement, derivats del germànic ***skaut** 'Marge, vora', cosa que connecta amb l'apunt de Casanova (1994: 123) segons el qual el terme, tot referint-se la seua aparició en el TB —l'única enregistrada en el CICA i en el DTCA— ha de ser considerat com a castellanisme. Pel que respecta a aquest possible origen castellà, el fet que el CORDE sembla mostrar una certa absència de textos amb lèxic naval no ajuda a fer

esquif *m* Barca lleugera, que se sol dur dins d'un vaixell o d'una barca més gran per a anar a terra o per a explorar la mar.

estol *m* **1.** Conjunt de naus.

estret² *m* Braç de mar entre dues terres.

expedició *f* **2.** Anada o tramesa d'hòmens o de naus a un lloc determinat amb fins guerrers.

faró *m* **1.** Fanal o caixa que té una o més cares de vidre, dins de la qual es posa un llum a l'abric del vent. **2. alçar un faró** *loc verb* Col·locar un fanal a coberta de la nau que permeta fer senyals a altres embarcacions de manera que n'afavorisca l'orientació. **3. traure un faró** *loc verb* Col·locar un fanal a coberta de la nau que permeta fer senyals a altres embarcacions de manera que n'afavorisca l'orientació.

fortuna *f* **3.** Tempesta a la mar.

fortunal *adj* **1.** Que constitueix o que causa una tempesta.

fus *m* Peça d'acer en forma de barreta lleugerament cònica.

fusta *f* **2.** Embarcació de baix bord o de rem. **3.** Embarcació de baix bord de la família de les galeres, sense coberta.

gàbia *f* **2.** Garita que es col·locava en l'arbre d'una nau en el lloc de la cofa, on es posava el guaita.

galera *f* Antic vaixell de guerra de rem i de veles auxiliars.

galiot *m* Persona que remava a les galeres.¹⁰⁶

galiota *f* Galera petita.

gàlib *m* Aspecte exterior del casc d'una nau.

govern *m* **2.** Aparell per a dirigir una embarcació.

gúmena *f* **1.** Corda gruixuda usada principalment en la navegació marítima per a lligar l'àncora i altres usos. **2. cobrar lo cap de la gúmena** *loc verb* Recuperar la corda grossa amb què se solen lligar les àncores.

llanterna *f* Llum en què la flama es manté contra el vent gràcies al fet que l'envolten parets de material divers.

---

comparances estadístiques de dates —el cas més antic que s'hi observa és datat entre els anys 1605 i 1609.

¹⁰⁶ Guillén (1969a: 40) n'assenyala que, en època de Martorell, un **galiot** (TB 208: 12) encara no era forçat.

llaüt *m* **2.** Embarcació de poc pes, ormejada de vela llatina i destinada a la pesca i al cabotatge.

llebeig *m* Vent del sud-oest.¹⁰⁷

lley *m* Nau medieval de rem.

levant *m* Punt de l'horitzó sensible per on apareix el sol en els equinoccis, és a dir, l'est o l'orient.

mar *f* **1.** Gran superfície d'aigua. **2.** [pl] Les aigües que voregen la línia costera. **3. anar a la mar** *loc verb* Una nau, partir. **6. dins mar** *loc adv* Des d'on no s'albira la riba. **7. eixir de mar** *loc verb* Iniciar la navegació. **8. en alta mar** *loc adv* Des d'on no s'albira la riba. **9. en mar** *loc adv* Des d'on no s'albira la riba. **10. en la gran mar** *loc adv* Des d'on no s'albira la riba. **11. mar brava** *loc nom* La que compta amb onades que oscil·len entre els quatre i els sis metres d'alçada. **12. mar salada** *loc nom* Massa d'aigua salada que cobreix una gran part de la superfície de la Terra. **13. passar la mar** *loc verb* Creuar l'oceà. **14. per mar** *loc adv* A través de l'oceà. **15. sortir en mar** *loc verb* Alguna cosa, arribar a la superfície després d'enfonsar-se. **16. vora mar** *loc adv* Prop de l'oceà.

marí -ina *adj* Relatiu o pertanyent a la mar.

marinatge *m* Art de navegar.

mariner *m* Persona que treballa professionalment en un vaixell o en una embarcació qualsevol.¹⁰⁸

¹⁰⁷ Guillén 1969a denota una atenció notable pel que fa als noms de vents que apareixen en la novel·la de Martorell, però perd de vista el terme ací assenyalat, que és l'únic que no documenta. Fins i tot, en la introducció prèvia a les descripcions individuals de cada mot, n'especifica l'absència (1969a: 10). Segons l'*Enciclopèdia Catalana*, el nom prové del seu origen en una remota Líbia, i a les terres interiors és aplicat a vents de diferents components; així, associat normalment a pluges, és conegut arreu del litoral dels Països Catalans, per bé que al Principat de Catalunya és conegut per **garbí**. En aquesta línia, Moran / Rabella (1999: 262) la defineixen, simplement, com a 'Garbí' i, encara més, n'assenyalen que, probablement, prové d'una forma de l'àrab hispànic **labàch**, la qual, al seu torn, deriva del grec **LIBYKION**, diminutiu de **LIBYKÓS** 'Que procedeix de Líbia'. Pel que fa a les documentacions, tal com observem en el recull de Faraudo, **llebeig** és una denominació coneguda en la llengua medieval al marge de Martorell: així, per exemple, en el *Llibre dels Fets* de Jaume I. Per tal de veure la freqüència del mot, és interessant de cercar-ne referències en el CICA, que el documenta, si més no, en 13 ocasions: 7 pertanyents a la primera part del segle XIV —totes provinents de Jaume I—, 1 de la segona meitat del mateix segle, 2 localitzades en la primera meitat del XV —ambdues d'Eiximenis—, 2 de la segona meitat —una d'elles, la tirantiana— i, finalment, 1 de la segona meitat del XVI —pertanyent a la *Biografia* de Bernat Guillem Català de Valeriola—, ací ja com a formant del topònim **Cala de Llebeig**. Per a més sobre **llebeig** (TB 755: 26-27) i altres termes germans en català, veg. Griera 1914 i Sanchis Guarner 1952 i 1954.

maror *f* Agitació de la mar.

migjorn *m* **2.** Punt de l'horitzó oposat al nord.

missa *f* **8.** **missa seca** *loc nom* La que diu un seminarista sense consagrar l'hòstia, per a aprendre a celebrar-la.

mitjana *f* En les naus o embarcacions de tres pals, arbre situat més a prop de popa.

moll² *m* Obra de pedra o de fusta, construïda a la vora de la mar o d'un riu navegable, que serveix per a facilitar l'embarcament i el desembarcament de persones i de mercaderies i, de vegades, d'abric a les naus.

múrex *f* Corn marí ple de punxes.

nau *f* **1.** Construcció de fusta, sense remes, disposada per a surar i córrer sobre l'aigua amb l'ajuda del vent i d'un escafoide i destinada a transportar persones o coses. **2. nau grossa** *loc nom* La que servia de transport. **3. nau de mercaderia** *loc nom* La que era destinada al comerç.

naufraig *m* Pèrdua o ruïna de l'embarcació en una superfície navegable, per haver-se omplit d'aigua o per altres causes.¹⁰⁹

nauxer *m* Mariner d'alta graduació que dirigia la maniobra d'un vaixell.

navegant *adj* Que es trasllada mitjançant una nau.

navili *m* Vaixell per a navegar, especialment el de grans dimensions.¹¹⁰

nòlit *m* Preu que es paga pel dret de transportar passatgers o mercaderies amb un vaixell.

¹⁰⁸ Guillén (1969a: 46) n'assenyala que no és correspon ben bé amb el concepte actual del que és un **mariner** (TB 1097: 13): més aïna, segons ell, aquesta figura estaria a prop de la consideració de pilot.

¹⁰⁹ Mot no inclòs en Guillén 1969a, aquesta variant (TB 1101: 2-3) apareix, mitjançant Farauo, en textos com ara el *Parlament en casa de Berenguer Mercader* de Corella. En el CICA, **naufraig** hi compta amb 6 ocurrences en la primera meitat del XIV —totes dels *Furs*—, 1 en la primera part del XV, 3 en la segona —totes tirantianes— i 1 en la primera meitat del XVI, aquesta darrera en sentit figurat; **naufragi**, per la seua banda, 1 en la segona meitat del XIII, 3 en la primera meitat del XV i 1 en les primeries del XVI. De tot plegat, doncs, se'n pot deduir una certa preferència en la llengua antiga per la variant continguda en la nostra novel·la, però sense que el nombre d'ocurrences siga prou elevat per a arribar a conclusions definitives.

¹¹⁰ Novament, **navili** (TB 141: 17) és un terme no arreplegat en Guillén 1969a, tot i que no sembla gens rar tal com demostra la seua inclusió en el DCVB, on és definit com a 'Vaixell per a navegar, i especialment el de grans dimensions', amb documentació provinent des de Desclot, vora el 1388. Així mateix, apareix en el *Valeri Màximo* de Canals en tant que 'Vaixell de grans dimensions per a navegar' o 'Conjunt de vaixells' (Casanova 1988: 145).

ona *f* Moviment oscil·latori de les aigües de la mar o d'un llac en sentit ascendent i descendent.

palament *m* Conjunt dels remes d'un vaixell.

pallol *m* Compartiment d'un vaixell on es guarden elements d'ús i de recanvi.

peix *m* **1.** Animal vertebrat aquàtic, de respiració branquial i temperatura variable, amb les extremitats, quan en té, reduïdes a aletes, el cos generalment cobert d'escates i acabat en una aleta ampla vertical, generalment ovípar.

peixcador *m* Persona que pesca.

platja *f* Vorera de mar o de riu baixa i arenosa.

ponent *m* **2.** Vent que ve de l'oest.

popa *f* **1.** Part posterior del buc d'una nau. **2. a popa** *loc adv* A la part posterior del buc d'una nau. **4. donar la popa** *loc verb* El vent, bufar sobre la nau en la direcció de popa a proa.

port *m* Abric natural o artificial en una costa o a la riba d'un riu disposat per a servir de recer a les naus i per a les operacions de comerç, d'armament o d'embarcament i desembarcament de persones.

proa *f* **1.** Part davantera del buc d'un vaixell. **3. donar la proa** *loc verb* Fer que un vaixell prenga la direcció segons la seua part davantera.

punta *f* **4. de punta** *loc adv* Una nau, en direcció de proa, amb el rumb que li permetrà d'arribar al seu punt de destinació.

rampagoll *m* Ganxo fixat al cap d'un mànec per a agafar i per a subjectar objectes.

refrescament *m* Provisió d'aliments i de begudes.¹¹¹

rem *m* **1.** Instrument de vogar i de remar, consistent en una peça llarga i prima de fusta, amb un mànec en un extrem i una pala en l'altre, amb què es bat l'aigua.

ressaga *f* Part més retardada d'un exèrcit, tant en moviment com desplegat.

---

¹¹¹ Com ocorre amb **aiguada**, **refrescament** (TB 1352: 13-14) és, tal vegada, un terme no absolutament naval, tot i que sí habitual en tal context: així, per exemple, les 2 documentacions tirantianes o les ocurrences en el Faraudo provinents del *Consolat de Mar* i de la *Crònica de Muntaner*. En aquesta línia, García Sanz 1977, expert en la història de la marina catalana, assenyala que **refrescar** és, en l'edat mitjana, 'Aprovisionar el vaixell, sobretot d'aliments frescs'.

riba *f* Ribera.

ribera *f* Terra pròxima al riu o a la mar.

sagetia *f* Embarcació llatina d'un sol pont i dos o tres pals usada a l'edat mitjana al Mediterrani.

salvament 2. ab bon salvament *loc adv* En un estat de salut òptim i sense haver experimentat cap mal durant el viatge.

sentina *f* La part més baixa de la bodega d'un vaixell, on s'arpleguen les aigües que entren dins del buc.¹¹²

sobrevent *m a sobrevent* *loc adv* Pel costat de l'horitzó d'on ve el vent.

sotavent *m a sotavent* *loc adv* Cap a la part oposada d'on ve el vent.

tempestuós -osa *adj* Propi de la mar quan aquesta es troba fortament agitada a causa de la violència dels vents.

tendal m 2. tendal de popa *loc nom* El que s'empra en un vaixell amb la mateixa funció que a terra.

terra f 3. Part sòlida de la superfície de la Terra, en contraposició al mar. **17. pendre terra** *loc verb* Atracar-hi. **18. terra ferma** *loc nom* La que és continental, per oposició a una illa, o la d'una illa molt extensa, per oposició als illots que hi estan a prop.

timó m 1. Peça plana de fusta o de metall que va articulada verticalment a l'extrem de popa d'una nau o d'una altra embarcació, i que, girant a dreta o a esquerra a voluntat d'aquell qui la governa, fa que el vaixell es desvie cap a una o altra

¹¹² Segons Garcia Sanz (1977: 48-49), **sentina** (TB 825: 11) és la 'Part més profunda de l'interior [del buc]'. Malgrat que Guillén 1969a s'oblida de compilar-la, no sembla mot gaire estrany en la llengua antiga car el recull de Farauo, que la defineix en tant que 'Cavitat més fonda d'una embarcació, receptacle d'immundícies', en dóna força exemples provinents, entre d'altres, del *Llibre de Contemplació* de Llull, del *Consolat de Mar* o del *Valeri Màximo* de Canals, on, segons Casanova (1988: 185), sembla sinònim d'**embornal**. Pel que respecta al CICA, aquest n'arplega 3 ocurrences, 2 provinents del *Consolat* —les quals fan referència al sentit de pudor que en deriva perquè, efectivament, a la part inferior del vaixell fa mala olor— i l'altra, tirantiana. Com a curiositat, val a dir que la traducció castellana (Martorell 2005b: llibre 3, cap. 91) opta per evitar la frase que conté el terme. Tot i així, aquest mot no és estrany al castellà com ho demostra la seua presència en el DRAE: 'Cavidad inferior de la nave, que está sobre la quilla y en la que se reúnen las aguas que, de diferentes procedencias, se filtran por los costados y cubierta del buque, de donde son expulsadas después por las bombas'. Així mateix, el NTLA en té constància, si més no, des del 1739, quan en dóna aquesta descripció: 'La cavidad inferior de la nave, que está sobre la quilla'. Quant al CORDE, s'hi enregistra **centina** des del 1376-1396, a partir d'un extracte del *Libro de actoridades (Rams de flores)* de Juan Fernández de Heredia.

direcció. **2. timó de caixa** *loc nom* El que té unes peces de fusta a manera de caixó que defensen els guardins.

timoner *m* Mariner que regeix el timó.

tranquil·le [inv] *adj* **2.** Que no experimenta la força dels vents.

tremuntana *f* **2.** Vent que bufa des del nord i que sol ser molt fred.

triquet *m* El pal més pròxim a la proa en un vaixell de més d'un pal i la vela que s'hi enverga.¹¹³

veixell *m* Embarcació gran.¹¹⁴

vela *f* **1.** Peça de tela forta format ordinàriament de diverses peces cosides, que es ferma a l'antena, a les vergues o als estais d'una nau per a rebre el vent i provocar que aquest faça córrer la nau. **2. a la vela** *loc adv* Molt de pressa. **3. alçar vela** *loc verb* Un vaixell, començar a moure's per la impusió de les veles. **4. a vela e a remes** *loc adv* A més velocitat. **5. a veles plenes** *loc adv* Amb vent suficient i a propòsit per a unflar les veles. **6. dar vela** (a la nau) *loc verb* Moure-la per la impulsió de les veles. **7. donar vela** (o **dar vela**) *loc verb* Un vaixell, començar a moure's per la

¹¹³ Pel que fa a Guillén (1969a: 62), la variant aportada és **trinquet** d'acord amb la documentació que maneja, però sembla que l'opció fiable és la variant sense *-n-* (TB 721: 31), com n'és indicatiu Perera (1995: II, 565). Coromines (1981-1988: VIII, 837), que la defineix com a 'Pal petit en l'arboradura de la nau', n'assenyala que **triquet** —documentada a partir del 1449— és manlleu del francès antic **triquet** 'Pala o bastó del joc de trinquet' i 'Bastó en general', derivat, al seu torn, de **trique** 'Garrot, porra, pal', el qual, finalment, deu remetre a **strique**, tal volta la forma etimològica germànica; d'acord amb el mestre en el mateix punt, la *-n-* deu provenir amb posterioritat de la influència sobre **triquet** per part de **trincar** i altres mots nàutics. En el cas del DCVB, Alcover hi comenta que:

El que és segur és que la forma **triquet** és més antiga que **trinquet**, tant en català com en castellà (car apareix documentat abans **triquete** que **trinquete**). S'han proposat diverses etimologies, poc acceptables, com el llatí TRIQUETRUM 'triangular'. Segons Coromines DECast, s. v. **triquete**, és probable que aquest mot vingui del fr. **triquet** que significava 'bastó', cosa que no és infundada si consideram que el **triquet** és el pal més petit de l'embarcació.

Pel que fa a altres reculls, en el Faraudo sovintegen les formes sense **-n-** d'acord amb exemples extrets de l'*Inventari de la Drassana de Barcelona* del 1484 o en Martorell mateix, per exemple; en la mateixa línia, el CICA conté 3 ocurrences de la mateixa variant no nasal —la del TB, una de Muntaner i una altra de Pere Antoni Beuter, per bé que aquesta es refereix a la idea de 'Disparar les ballestes a distància prou petita perquè ferissin l'objectiu', ço és, **estar a triquet** o **tirar a triquet**. Quant als diccionaris moderns, val a dir que l'*Enciclopèdia* fa que **triquet** remeta a **trinquet**, mentre que el DIEC2 sols aporta la forma amb *-n-*. Així mateix, Costa / Tarrés (2001: 154), lematitzen **triquet** tot definint 'Trinquet, el pal d'una nau més pròxim a la proa'.

¹¹⁴ No es troba inclosa en Guillén 1969a, ni tan sols amb la variant en *-a-*, estàndard actual.

impulsió de les veles. **8. fer esforç de veles** *loc verb* Manejar-les perquè que el vaixell prenga velocitat. **9. fer vela** (a la nau) *loc verb* Moure-la per la impulsió de les veles.

vent *m* **1.** Moviment horitzontal de l'aire, per causes naturals i, sobretot, per la variació de temperatura entre les diferents capes de l'atmosfera. **2.** Cadascuna de les direccions traçades o considerades en el pla de l'horitzó, especialment les que figuren en la rosa nàutica. **3. haver lo vent al contrari** *loc verb* Navegar amb vent desfavorable. **5. vent contrari** *loc nom* El que és desfavorable per a la navegació. **6. vent fortunal** *loc nom* El que és favorable per a la navegació. **7. vent llarguer** *loc nom* El que bufa amb poca intensitat per la popa. **8. vent punter** *loc nom* El que toca molt de proa a una embarcació.

via *f* **3. fer la via** (d'algun lloc) *loc verb* Prendre'n el camí. **4. tirar la via** (d'algun lloc) *loc verb* Prendre'n el camí.

volta *f* **5. tirar la volta** *loc verb* Resseguir el perímetre d'un punt geogràfic per a seguir-ne el rumb.

vora *f* Porció de terra immediata a les aigües de la mar, d'un riu o d'un llac.

5.3. *Culinari*¹¹⁵

Des d'un punt de vista alimentari, el TB de Joanot Martorell es revela com a teatre dels sentits donada la importància concedida a la descripció dels productes consumits i a les formes de ingesta vinculades, sobretot quan l'acció se situa en el context dels banquets cortesans. Per bé que es tracta d'una obra de ficció i que, en conseqüència, s'ha d'anar amb peus de plom a l'hora de valorar el que se'ns hi explica, certament la novel·la es caracteritza per un marcat acostament a la realitat del seu temps des de molts diversos angles. Per això, no és gens agosarat d'acostar-s'hi amb l'esperit de trobar-hi, si no asseveraments inqüestionables, almenys sí indicis dels hàbits alimentaris del segle XV entre les classes potentades¹¹⁶ de la Mediterrània —localització geogràfica preminent tot i que no única— i de la ritualística edificada al voltant dels àpats com a esdeveniment cultural d'abast públic. Tot plegat, com és

¹¹⁵ Aquest subapartat és una reelaboració ampliada de Baile 2009 i 2012a.

¹¹⁶ No únicament, ja que, com assenyalem en Baile (2009: 7), «diverses seqüències remeten a l'alimentació dels soldats». No obstant això, ens limitarem ací a oferir-ne un inventari global sense més activitat destriadora.

ben lògic, ha merescut l'atenció dels estudiosos, de la qual cosa són reflex directe diversos ítems monogràfics tals com *El tinell del 'Tirant': la cuina clàssica del segle XV* de Josep Iborra (1990), «Taules parades al llibre de Tirant» de Giuseppe Grilli (1992) i «Sistemes d'alimentació i usos de taula al *Tirant lo Blanc*» de Lluís Tudela i Francesc Puig (1995); de més a més, l'obra ha servit de peça essencial en estudis d'abast més general com ara «Comedia y cortesía: los rituales alimenticios en la sociedad caballeresca de los siglos XIV y XV» d'Antonio Contreras (1995), «El llenguatge de la taula a partir dels llibres de cavalleria» de Joan Crous (1995) i *El convit del 'Tirant'. Cuina i comensalitat, de l'Edat Mitjana a Ferran Adrià* de Jaume Fàbrega (2007). Majoritàriament, aquests treballs han tendit a centrar-se en els aspectes rituals a taula, però, de la mateixa manera com hem procedit amb els dos camps semàntics previs, nosaltres no hi entrarem ara i optarem per un acostament basat en una compilació lèxica, la qual és complementada amb alguns comentaris esparsos sobre els mots que considerem necessitats de reflexió específica.

En la línia del que acabem d'expressar suara, doncs, val a dir que l'objectiu del subapartat es concentra a recopilar un llistat de termes lèxics vinculats amb el món de la cuina, sobretot els que tenen a veure amb la denominació d'aliments —tot i que no només, com assenyalarem més avall en les línies dedicades als criteris de tria. En aquest sentit, cal assenyalar que el conjunt d'aliments al·ludits en el TB és summament variat, de manera que se'n podrien fer distincions entre diversos subconjunts com ara, essencialment, les carns, els animals marins, els llegums i les hortalisses, les fruites i els dolços. Sense cap mena de dubte, el subgrup de les carns és el més abundant, en part per la tradició d'arrel germànica de valorar els productes derivats de la caça —també d'altres, però, com ara el **moltó** (TB 1208: 26)— com a símbol de fortalesa i de poder i, encara més, per la consideració dels animals de ploma com a signe de luxe —eren molt cars: el que més, el **capó** (TB 572: 16)— i d'alta moral en tant que, al caliu d'una societat absolutament teocèntrica, els aliments més propers al cel gaudien de millor consideració que els que s'obtenien de sota terra. Aquest darrer punt afectava, lògicament, els llegums i les hortalisses, però això no és impediment perquè n'hi haja bona cosa en el TB, ja que, com assevera García Marsilla (2003: 204), els productes vegetals havien augmentat cap al final de

l'edat mitjana, segurament pel seu caràcter secundari com a acompanyants d'altres plats. Pel que fa a les fruites, és complicat d'establir una frontera evident amb les llepolies, pel fet que molt sovint aquelles —el **dàtil** (TB 643: 29), per exemple— eren disposades amb **sucre** i altres condiments enaltidors. De fet, l'ús del **sucre** (TB 897: 29) o de la **canyella** (TB 897: 29) com si foren espècies vessades sobre plats diversos connecta amb el gust preferent de l'aristocràcia per tota mena de confits, entre els quals hi ha el **citronat** (TB 1125: 15) o el **marsapà** (TB 228: 14), a tall d'exemple. En un sentit contrari, malgrat que es podria pensar tota una altra cosa per la contigüïtat amb la Mediterrània, el **peix** (TB 209: 4) resulta l'aliment més intranscendent en tant que la gent benestant a penes en consumia atés el seu caràcter merament subsidiari de la carn en temps de Quaresma (Grewé: 2003, 29). Pel que fa a les begudes, l'**aigua** (TB 553: 20) és gairebé inexistent, com també la **llet** (TB 1124: 38), entesa aquesta sempre en referència a la d'origen matern, probablement perquè no eren senzilles de conservar en bon estat i, en conseqüència, eren rebutjades pels metges (García Marsilla 2010: 80; Vilanova 1996); en l'altre extrem, en canvi, el **vi** (TB 1145: 31), en diverses variants, representa, amb tota certesa, el beuratge preferent d'una classe aristocràtica que en fa ostentació pel seu cost econòmic (García Marsilla 1993: 162). Quant a les espècies, aquestes es constitueixen com un altre nucli important, ja que, com en bona part dels subgrups alimentaris al·ludits, eren un producte car i de prestigi que assegurava una cuina rica en colors i en sabors (Lauriou 1983; Flandrin 1991). Fet i fet, sembla obvi que la cuina medieval té tant a veure amb la nutrició com amb el gaudi i la simbolització del poder econòmic: l'evanescència del plaer gustatiu i l'obsessió per la posada en escena per damunt de qualsevol consideració de tipus merament alimentari.

En última instància, cal apuntar que aquest reflex consumidor a què hem al·ludit suara cobra especial rellevància quan s'atén la riquesa de la literatura gastronòmica medieval en català¹¹⁷ —el *Llibre de Sent Soví* (Faraudo 1951-1952; anònim 1979, 2003 i 2008), el *Llibre d'aparellar de menjar* (Borau 1995), el *Llibre del coc de la Canonja de Tarragona* i el *Llibre del coc* de Mestre Robert de Nola

¹¹⁷ En Baile (2009: 7-10) en donem informació més detallada. De més a més, no en fem sols una contextualització general al voltant de la producció en llengua catalana sinó que en referenciem testimonis en altres llengües europees, que ara, atés el marc de la tesi, considerem sobreres.

(1977), editat en castellà com a *Libro de guisados* el 1529—,¹¹⁸ factor que ens du a pensar que Martorell no està sinó responent a una preocupació generalitzada entre els estrats socials elevats si es dóna per assumit, com sembla evident i raonable, que els llibres de cuina s'escriuen per a aquestes classes altes i n'eren aparador de la capacitat adquisitiva (García Marsilla 1993: 155; Borau 1995: 801).¹¹⁹ Paral·lelament a aquesta rica producció bibliogràfica de caràcter gastronòmic, és important recordar també el referent eclesiàstic i mèdic vinculat amb l'alimentació (Gunzberg 1995; Santo Tomás Pérez 2009), cosa que es palesa deçà i dellà en autors com ara, per exemple, Francesc Eiximenis¹²⁰ (1977: 73-75) i sant Vicent Ferrer, tots dos en actitud condemnatòria de la gola pel que respecta al vessant moral, o Arnau de Vilanova (1996), Jaume d'Agramunt i el seu *Regiment de preservació de pestilència* i Lluís Alcanyís, autor del *Regiment preservatiu i curatiu de la pestilència*, quant a les recomanacions salutíferes (Ferrando 1995). De tot plegat, se'n desprén una conclusió evident: com en molts altres aspectes ja subratllats per la crítica, si el TB mostra notes constants sobre algun aspecte de la vida de l'època, Martorell no aborda el tema amb un desenvolupament descurat sinó mitjançant un reflex fidel de la realitat a manera d'espill.

Universitat d'Alacant

¹¹⁸ Per a un major aprofundiment en la tradició culinària medieval catalana, veg. Lladonosa 1984, Thibaut 1986 i 2006, Fàbrega 1995-2001, Luján / Perucho 2003, Simón 2003 i Maranges 2006a i 2006b. Pel que fa a l'herència de la literatura culinària medieval, aquesta perviu en els segles immediatament posteriors, de la qual cosa són exemples el *Llibre de cuina de Scala-Dei* (1963), anònim del XVII, la *Cuina catalana. Avisos, i instruccions per lo principiant cuiner*, anònim de començament del XVIII, l'*Art de la cuina* de fra Francesc Roger, receptari de cuina menorquina del XVIII, etc. A poc a poc, l'evolució natural pels canvis pretecnològics i, sobretot, l'afluència de nous aliments provinents d'Amèrica comporten l'aparició d'una nova cuina, no aliena a la tradició, però tampoc esclava del passat. Per a aprofundir-hi, veg. Bàguenas 2006a i 2006b o Palau 2006.

¹¹⁹ No volem dir que Martorell coneguera aquesta producció tècnica de llibres de cuina —tampoc no ho neguem—, sinó que mirem de fer evident que la societat —sobretot pel que fa al vessant nobiliari— en què naix i creix el nostre autor és una de preocupada fortament per l'alimentació i els rituals que s'hi vinculen. Ni que fóra per filtració inconscient, Martorell no hi podia ser aliè donada la riquesa de la literatura culinària en català, aspecte que podria donar lloc a entrar en disquisicions sobre cuina i identitat nacional, associació excel·lentment revisada en Jesús Contreras 2006.

¹²⁰ La preocupació del frare gironí al voltant de l'alimentació troba un punt culminant en el seu famós «[Capítol qui posa] com catalans menjen pus graciosament e ab millor manera que altres nacions» (Eiximenis 1985: 89-91), fragment en què exposa com, al seu parer, els catalans segueixen, fil per randa i amb millor aptitud que la resta de pobles, les pautes adients de correcció a taula. Modernament, Massanés 2006 hi ha apuntat tot i que, per a un estudi més detallat de la moral al voltant de la dietètica en l'obra d'Eiximenis, caldria acudir a Renedo 1995 i a Fàbrega 2000.

*Llistat (amb notes) del lèxic culinari contingut en el diccionari*¹²¹

El criteri bàsic és que els termes arreplegats tot seguit mostren un ús inequívocament vinculat amb l'esfera de l'alimentació i de la cuina. D'acord amb això, val a dir que, eminentment, entenem per lèxic culinari:

- a) aliments;
- b) begudes;
- c) oficis;
- d) i estris de cuina juntament amb alguns components de la vaixela.

En canvi, hem bandejat:

- a) aquells productes comestibles que, en el context del TB, sols apareixen en sentits figurats i metafòrics;¹²²
- b) els recipients, que no necessàriament tenen a veure amb l'alimentació;¹²³
- c) aquells adjectius que podrien denotar el sabor dels aliments, però que són emprats amb valor figurat o, en tot cas, genèric;¹²⁴

¹²¹ Com que el diccionari no arreplega els verbs, el llistat sols respon al conjunt d'unitats lèxiques seleccionades per a la tesi. No es tracta, doncs, d'un llistat absolut. Així mateix, com que l'enfocament és eminentment lèxic —més enllà de petits detalls historicoculturals en alguns dels comentaris en les notes al peu—, no és aquest el lloc per a acostar-se a la disposició escènica dels convits, per a la qual cosa recomanem especialment Iborra 1990, Grilli 1992, Tudela / Puig 1995 i Baile 2012a.

¹²² Per exemple, la **carxofa** 'Cabota esculpura en forma de fruit de carxofera, que forma l'extrem d'un bordó de primatxer, de macer, de bidell o d'altres' (TB 207: 12), o també pel que fa a la **mostalla** i el **joliver** —**metre mostalla per joliver** 'Fer prendre una cosa per una altra' (TB 742: 5)— o el **pinyol** —**enviar-se lo pinyol** 'Guardar-se la paraula' (TB 862: 4)— com a formants de locucions verbals que apunten cap a un valor semàntic allunyat del sentit recte dels termes.

¹²³ Així, el **barral** (TB 1145: 31), la **conca** (TB 1180: 5) o l'**odre** (TB 1124: 9-10). En canvi, el terme **copa** (TB 785: 35), que sí que és usat únicament amb un sentit alimentari, és inclòs en el llistat.

¹²⁴ A manera de mostra, podríem apuntar **amargós -osa** (TB 639: 8).

d) i, finalment, altres termes variats que resulten massa inconcrets per a tenir cabuda en un llistat d'aquesta mena.¹²⁵

Com en els casos anteriors, es tracta d'un llistat panoràmic en què sols alguns dels termes reben comentaris en les notes a peu de plana, en reproduïm sols part de l'article corresponent a cada lema segons una ordenació estrictament alfabètica: així, en mantenim només el lema, la categoria gramatical i les accepcions que connecten amb el component culinari.¹²⁶ En aquesta línia, en cas que hi haja diversos sentits per a un mateix terme, n'eliminem els que no tenen a veure amb el camp semàntic descrit i també en llevem les ocurrencies corresponents perquè, com ja hem assenyalat, no fem distinció del nombre d'ocurrencies corresponent a cada accepció. Així mateix, les locucions aplegades són reportades dins del lema en l'article del qual són definides, sempre amb la idea d'establir una relació evident amb el diccionari contingut en els volums restants de la tesi. En última instància, hem d'assenyalar que, per a no caure en un llistat excessivament carregat d'informació i que, de fet, ja repeteix el que conté el diccionari principal, objecte central de la tesi, hem renunciat a incloure'n extractes documentals perquè, en tot cas, el lector sempre pot consultar l'article complet quan ho desitge.¹²⁷

aigua *f* 1. Líquid transparent, inodor i insípid, compost d'hidrogen i d'oxigen, el qual constitueix la pluja, els mars, els llacs, els rius o algunes altres concentracions semblants.¹²⁸

ametla *f* Llavor comestible del fruit de l'ametler que, coberta d'una pell de color torrat, es troba a l'interior de la clofolla dura.

¹²⁵ És el cas d'**abeuratge** (TB 606: 15), **bevenda** (TB 1252: 3), **bocí** (TB 324: 16) o **molla** (TB 990: 30), entre d'altres. Malgrat això, alguns altres com ara **carn** (TB 1352: 13), **salvatgina** (TB 209: 11) o **volateria** (TB 1398: 13) sí que han passat el tall car, tot i comptar també amb un caràcter genèric, mantenen en el TB un assentament ple en relació amb el cosmos alimentari representat per Martorell.

¹²⁶ Si l'article original conté més d'una accepció, en reproduïm el número amb què es identificat per a facilitar-ne la localització

¹²⁷ Quant a referències especialitzades, la descripció semàntica dels mots parteix primàriament de Lladonosa 1984; Thibaut 1986 i 2006; Álvarez / Riera / Rafecas 1993; Fàbrega 1995-2001; Laurioux 1997; Maranges 1998, 2006a i 2006b; Riera 2002; Luján / Perucho 2003; Simón 2003 i el *Corpus de la cuina catalana* (2006).

¹²⁸ Per causes de salut, l'**aigua** (TB 553: 20) no és consumida habitualment entre les classes benestants, cosa que deixa el **vi** com a beuratge preminent a palau (García Marsilla 2010: 80).

arròs *m* Planta de la família de les gramínies, de tija foliosa, fulles auriculades a la base i espiguetes en panícula laxa, finalment penjant, conreada extensament en climes càlids o benignes i terrenys inundables, corresponent a diverses varietats d'*Oryza sativa*, provinent del sud-est asiàtic, i també a diverses varietats d'*Oryza glaberrima*, originària de l'Àfrica tropical occidental.

blat *m* Nom genèric que designava totes les espècies de cereals i altres gramínies alimentàries.¹²⁹

bou *m* Animal mamífer remugant, mascle i adult, de la família dels bòvids (*Bos taurus*), de cap gros i massís, amb potents banyes punxegudes recorbades enlaire.

cabirol *m* Mamífer artiodàctil remugant de la família dels cèrvids (*Capreolus capreolus*), petit, de banyes dretes forcades de la punta, que habita Europa i l'oest asiàtic.

canyamó *m* Llavor del cànem, amb nucli blanc, redona, més petita que el pebre i coberta d'una corfa llisa de color gris verdós.

canyella *f* Escorça aromàtica del canyeller emprada principalment en confiteria i també com a aromatitzant en perfumeria.

capó *m* Animal castrat, especialment el pollastre capat de petit per a engreixar-lo.¹³⁰

¹²⁹ Documentat des del segle IX, antigament **blat** (TB 1406: 8) funcionava com a col·lectiu per a tots els cereals amb una decantació cap al sentit genèric de 'Gra', sota el qual s'englobarien el **forment** (TB 1152: 7), l'**ordi** (TB 509: 12) i la **civada** (TB 703: 22). No sense dubtes, Coromines (1981-1988: I, 829-834) apunta que, tal vegada, l'origen es troba en el preromà BLATO-, tal vegada cèltic, que es correspon amb la denominació de la farina en les llengües britòniques. Com a prova d'aquesta tendència genèrica, vegem, a partir del Faraudo, aquest extracte de l'*Almotacenia de València*, datat el 1328: *per mesurar forment, ordi, o paniç, o arroj, o avena, o mill, o daça, o per qualque altre blat o per qualque altra manera de sement o de fruyts; o bé aquest altre fragment, extret del mateix recull, pertanyent al Manual de Consells de València i amb data del 29 de maig del 1364: com molts haien venut forment e altres blats a mes for o preu que no son stats taixats per ordenacio del senyor Rey, per ço es stat pervehit e ordenat [...] que tot hom qui haia comprat alguns blats ultra lo for que fon taixat [...] que ho vinga manifestar als Jurats de la Ciutat.* No es tractaria, doncs, d'un geosinònim de **forment** (TB 1152: 7), com és el cas habitual en la llengua hodierna, sinó, més aïna, d'un terme global encara en camí d'especialitzar-se.

¹³⁰ García Marsilla (2010: 52-53) assenyala que, entre la **volateria** (TB 1398: 13), aquesta mena d'aus eren les més cares: per al cas concret de la cort de Gandia, les despeses de palau indiquen que el 1397 comprar **capons** (TB 572: 16) suposava un preu de nou sous cada dos; per contrast, i sols com a botó de mostra de les mateixes anotacions ducals, el cost dels pollastres solia oscil·lar entre un sou i un sou i mig.

carn *f* **5.** La dels animals considerada com a aliment.¹³¹ **6. carn fiambre** *loc nom* Vianda deixada refredar després de cuïta, per a menjar-la freda. **7. carn salada** *loc nom* Gras del porc, comprés entre la pell i la carn, el qual, salat, s'aprofita per a determinats guisats.¹³²

carnisser -a **1.** *m i f* Persona que ven carn, especialment de bou, de vedella i de xai.

cervo *m* Mamífer artiodàctil remugant, de la família dels cèrvids, de pèl curt i aspre, potes llargues i cua curta, amb banyes massisses i ramoses en el mascle.

citronat *m* Confitura de poncem.¹³³

civada *f* Planta gramínia de diferents espècies del gènere *Avena*, especialment l'espècie *Avena sativa*, els grans de la qual, anomenats també civada, es donen com a aliment al bestiar.

coc *m* Persona que té per ofici cuinar.

col·lació *f* Àpat lleuger.

comprador -a *m i f* **1.** Persona que s'encarrega d'adquirir i d'administrar els productes a casa d'un senyor, especialment els queviures. **2. comprador major** *loc nom* El de major rang a palau.

confit 2. *m* Fruita o altra substància coberta de sucre.

conill *m* Mamífer lagomorf de la família dels lepòrids (*Oryctolagus cuniculus*), més petit que la llebre, d'orelles llargues, potes posteriors més llargues que les anteriors, del qual es coneixen nombroses varietats domèstiques.

¹³¹ A la baixa edat mitjana en què se situa el TB, solia haver-hi un consum sobreabundant de carns. En aquest sentit, paga la pena de recordar que el *Sent Soví* i el *Llibre de totes maneres de potatges* hi abunden o que, per tal d'agafar-nos a una referència més purament crematística, en els comptes de la reina Maria de Lluna, vora el 1403, aquest aliment respon al 30'2% de les despeses i, pel que fa a la cort del duc d'Alfons el Vell, duc de Gandia, el 49'37% vers el 1411 (García Marsilla 1993: 196 i 2010: 41). Sols en el període de la Quaresma, aquest consum minvava i, tot i així, mai no s'aturava l'adquisició de pollastres i de gallines sota el pretext dels beneficis per a la salut.

¹³² Documentat aproximadament a partir del 1200, **carn salada** (TB 140: 8) no s'escriu **cansalada** fins al segle XVI segons Coromines (1981-1988: II, 579). García Marsilla (2010: 48-49) n'assenyala que aquesta mena de **carn** «es menjava directament feta a la brasa, tallant xulles d'aquestes grans peces i, de vegades, untant-la amb un condiment que podria ser estrany per a la nostra sensibilitat gustativa actual com el sucre».

¹³³ Segons Maranges (1998: 48), el **citronat** (TB 1125: 15) és la confitura més popular en l'època medieval i, tal com s'entreveu en l'exemple aportat, solia acompanyar la **pinyonada** (TB 1125: 15). Aquest fet, al nostre parer, és un indicatiu que enforteix la idea segons la qual Martorell és una font força fiable per a conèixer els hàbits alimentaris d'una cort medieval de l'època en què viu.

convit *m* **1.** Acte, especialment àpat, a què un és convidat. **2. convit de camp**
loc nom El que no mostra pretensions.

copa *f* **1.** Got de beure amb peu. **2. servir de copa** *loc verb* Fer de coper, sirvent que en les antigues corts i cases de grans senyors estava encarregat de guardar el vi i de servir-lo a taula.

cuina *f* Peça de la casa en què es fa el menjar.

cuiner -a *m i f* Persona que es dedica a preparar el menjar.

cuscussó *m* Pasta de farina fraccionada en bocins rodons, típica del nord d'Àfrica, que se serveix amb carn, llegums i salses.

dacsa *f* Planta anual de la família de les gramínies (*Zea mays*), de gran port, monoica, de tiges massisses, conreada pels seus grans, sovint grocs o rogencs, agrupats en panotxes que naixen a l'axil·la d'una fulla, i també com a planta farratgera.¹³⁴

dàtil *m* Fruit de la palmera datilera (*Phoenix dactylifera*), de forma el·lipsoidal prolongada, d'uns quatre centímetres de llargària, que es menja fresc o confitat.

dinar *m* **1.** Àpat principal del dia, que es fa al voltant del migdia o a primera hora de la vesprada. **2.** Conjunt dels plats que componen l'àpat principal del dia.

espècia¹ *f* Substància vegetal aromàtica o picant que s'empra per a condimentar el menjar, com pebre, safrà, canyella o clau.¹³⁵

especier -a *m i f* Persona que comercia amb espècies.

faisà *m* Ocell de l'orde de les gal·linàcies (*Phasianus colchicus*) i d'altres del mateix gènere i gèneres afins, que es distingeixen principalment pel plomatge de colors brillants i per una cua molt llarga.

¹³⁴ Aquest mot (TB 1152: 7), documentat com a **adaza** en el XIII i com a **dacça** ja a mitjan segle XV, deu partir de l'àrab, si bé en aquesta llengua la forma **dáqsa** 'Gra menut semblant al mill' no està suficientment documentada. En un principi, designava una mena de **panís**, però, quan s'importa d'Amèrica el *Zea Mays*, Coromines (1981-1988: III, 9-10) n'assenyala que passa a designar aquesta gramínia a partir, si més no, de vora l'any 1600. Certament, no es tracta d'un geosinònim de **panís** (TB 1152: 7) com en són mostra diversos textos medievals; així, vegem, per exemple, un extret del *Regiment de la cosa pública* de Francesc Eiximenis a partir del Faraudo: *La deena: habunda en diversitat de grans, axi com de forment, ordi, mill, paniç, dachça, avena*.

¹³⁵ García Marsilla (2010: 111) comenta que a les corts baixmedievals n'hi ha sobreabundància, però no perquè, com està comunament estés, servira per a camuflar menjar en mal estat sinó com a símbol de poder econòmic i, sobretot, per a aconseguir sabors únics a l'abast sols d'una minoria (Laurioux 1983; Flandrin 1991).

farina *f* **1.** Pólvores obtingudes de la mòlta de grans de cereals, especialment del blat. **2. pastar farina** *loc verb* Treballar la pasta per a fer pa o altres aliments produïts amb ingredients semblants.

forment *m* Planta del gènere *Triticum*, de la família de les gramínies, de tija erecta, fulles linears, amb espiguetes que tenen de dues a cinc flors, només una o dues de fèrtils, formant una espiga terminal densa i fruit en cariopsi, el gra, conreada per a farina i per a la fabricació del pa.

forn *m* Lloc clos dins del qual un material és sotmés a altes temperatures produïdes per la combustió d'elements diversos, amb obertures per a l'entrada de l'aire, l'eixida dels productes de la combustió, la càrrega i la descàrrega.

fornal *f* Forn.

forner -a *m i f* Persona que té un forn o que hi treballa.

fruit *m* **1.** Producte de la fertilització d'una planta, que conté les llavors dins d'un embolcall més o menys suculent, de dimensions i consistència variables segons les espècies.

fruita *f* **1.** Fruit comestible.¹³⁶ **2. fruita novella** *loc nom* La que ve abans del temps ordinari i és acabada de collir.

gallina *f* Femella del gall, més petita que el mascle, amb la cresta menys desenvolupada i els tarsos sense esperons.

ganivet *m* Instrument per a tallar que consisteix en una fulla, generalment d'acer, amb una vora afilada, proveït d'un mànec de fusta, de metall o d'altres materials, a vegades formant una sola peça amb la fulla.

gingibre *m* **gingibre verd** *loc nom* Col·lació preparada a partir d'una varietat del gingebre (*Zingiber officinale*), planta de la família de les zingiberàcies, de fulles pinnaticompostes i flors groguenques amb les vores purpúries, disposades en espiga, originària de l'Àsia sud-oriental i molt cultivada als països tropicals pel seu rizoma, gros i olorós, sovint emprada com a condiment.

---

¹³⁶ García Marsilla (2010: 94), d'acord amb l'exemple dels ducs de Gandia, apunta el fet incontrovertible que aquest aliment era un d'exquisit i rar, ja que els camps solien estar dominats pels cereals, les vinyes i les oliveres. De més a més, a causa dels problemes de conservació, el consum tendia a respectar estrictament els ritmes estacionals i era, especialment, a l'estiu, quan se'n donava el moment d'esplendor (García Marsilla 2010: 97-98). No obstant això, la seua naturalesa humida fa que, des del punt de vista mèdic, siguen desaconsellats davant del perill que suposarien en cas que tinguera lloc una epidèmia (Gunzberg 1995).

guatla *f* Ocell gal·linaci migratori, de l'espècie *Coturnix communis*, semblant a la perdiu, negrós pel cap i per damunt, i cendrós clar per la part inferior.

llebre *f* Mamífer lagomorf del gènere *Lepus*, de la família dels lepòrids, d'orelles llargues i pèl curt i dens, sovint de color terrós mesclat amb negre, amb les potes posteriors llargues adaptades al salt i a la cursa.

llegum *m* Fruit monocarpel·lar característic de les plantes lleguminoses, de tavel·la dehiscent en dues valves i que conté llavors típicament diverses.

llepolia *f* **1.** Menjar fi i delicat pensat, més que per a alimentar, per a fer gaudir el paladar.¹³⁷

llesca *f* Porció més o menys prima extreta d'un pa tallant-lo de banda a banda.

llet *f* **1.** Fluid blanc o groguenc secretat per les glàndules mamàries de les femelles dels mamífers i que serveix per al nodriment de les cries i, en general, com a aliment.

malvasia (o **malvesia**) *f* Vi elaborat amb raïm blanc i dolç provinent d'una vinya importada d'Orient.¹³⁸

marsapà *m* Massa feta amb ametlles mòltes i sucre.¹³⁹

¹³⁷ Com apunta Millo Casas (2006: 111), les **llepolies** (TB 528: 9), en àmbit medieval, no solien vincular-se a les classes baixes pel fet que el **sucre** (TB 897: 29) i d'altres, eren productes escassos a l'abast únicament de l'aristocràcia com a regla general; a tot estirar, podien aparèixer en dies festius, però la quotidianitat estava reservada a les classes benestants. El fet que n'apareguen exemples diversos en receptaris catalans com ara el *Llibre de totes maneres de confits* del XV (Farauo 1946; anònim 2003) denota precisament la connexió amb els més potentats, ja que tals manuals culinaris reflecteixen les taules parades a palau (García Marsilla 1993: 155; Borau 1995: 801); pel que fa a l'àmbit castellà, en canvi, cal esperar a Francisco Martínez Montiño i el seu *Arte de cocina, Pastelería y Conservería* (1611) per a trobar un manual sobre dolços plenament desenvolupat (Ávila Granados 2003; Díaz 2005).

¹³⁸ Aquest beuratge (TB 572: 19; TB 974: 7), que, juntament amb el **vi vermell** (TB 157: 12-13), és indicatiu de la més alta noblesa (García Marsilla 2003: 201), solia prendre's com a acompanyant de dolços (Mongay 2006), com ho mostra el mateix TB gràcies que Martorell contextualitza sempre amb fidelitat els usos reals coetanis en matèria alimentària. Es tracta d'un vi car pel fet que, amb quasi tota seguretat, era encara, a final de l'edat mitjana, producte d'importació (García Marsilla 2010: 84-85) dut del sud d'Itàlia, per bé que el seu origen d'elaboració sembla remetre a certes regions vinícoles de Grècia, com ara el Peloponès, Rodes o Creta (Pratdesaba 2008: 16). Siga com siga, el que es constitueix com a evidència és que als territoris de la Corona d'Aragó esdevingué un licor favorit i, d'això, n'és exemple que en faça esment positiu tot un Francesc Eiximenis (1977) en el seu famós *Com usar bé de beure e menjar* o que la recomane Robert de Nola (1977) en el *Llibre del coc*, una fita en tant que és la primera mostra coneguda del seu ús com a component d'una recepta i no merament com a beguda.

¹³⁹ Maranges (1998: 25) comenta que aquest dolç (TB 228: 14) és localitzable en receptaris àrabs del XIII (Huici Miranda 1965; Razin 1984), fet que du a pensar que l'origen es troba en el món islàmic si bé no és tan clar si el mot com a tal és d'influència àrabiga —el mot s'ha detectat a la Còrdova

mel *f* Substància viscosa, dolça, elaborada per les abelles en una distensió de l'esòfag a partir del nèctar de les flors, la qual és dipositada en les cavitats hexagonals de la bresca.

menjar *m* Allò que es menja per a nodrir-se.

mill *m* Herba anual de la família de les gramínies (*Panicum miliaceum*), pilosa, amb la inflorescència paniculiforme inclinada cap a un costat, originària probablement de l'Àsia temperada o subtropical i cultivada des de temps antics com a cereal per a l'alimentació humana i del bestiar.

moltó *m* Mascle de l'ovella castrat.

múrex *f* Corn marí ple de punxes.

oli *m* **1.** Líquid untuós de color verd groguenc, que s'extrau de l'oliva i serveix d'aliment, combustible i lubricant.¹⁴⁰

ordi *m* Planta de la família de les gramínies (*Hordeum vulgare*), amb la gorja de la beina foliar prolongada en dues llargues aurícules falciformes, que s'encreuen entre elles, i espiga densa, amb quatre o sis rengles d'espiguetes, generalment amb arestes llargues, conreada per a farratge i per a la preparació del malt i de la cervesa.

ou *m* Embrió envoltat de líquids nutritius i una closca calcària revestida interiorment d'una doble membrana, que, formant un cos oval o esferoïdal, és post per les femelles dels ocells, i d'on ix el pollet després d'un període d'incubació.

pa *m* **1.** Aliment fet de farina pastada amb aigua, generalment fermentada, i cuita al forn, especialment el fet amb farina de blat.¹⁴¹ **2.** Peça d'aquesta matèria, de

---

medieval— o si prové del venecià **marzapane** (Redon / Sabban / Serventi 2008: 263-264), nom d'una capsa per a peces de confiteria; així mateix, també hi hauria la possibilitat que es tractara d'un mot format dins del català mateix a partir de la fusió dels termes **massa** i **pa**. En tot cas, almenys en el context romànic sembla que és un aliment amb forta tradició catalana i, com a mostra, cal anotar que la primera recepta coneguda pertany al *Llibre de totes maneres de confits* (Faraudo 1946). De més a més, com és normal amb els dolços i altres productes pensats més per a fer gaudir que per a aconseguir un pur propòsit nutritiu, es tracta d'una llepolia reservada a l'aristocràcia (Fàbrega 2007), sovint identificada amb una altra denominació, també continguda en el TB, com ara la **pasta real**, amb la qual sembla establir-se una relació sinonímica o, si més no, de contigüitat en grau extrem.

¹⁴⁰ Malgrat que algun autor (Contreras 2006: 27) ha assenyalat que l'ús habitual de l'**oli** pareix remetre a certes prescripcions religioses i no a motius estrictament alimentaris, d'altres (García Marsilla 2010: 108) el conceben com el greix bàsic mediterrani, de la qual cosa és testimoni un exemple tan clarividenc com ara el de les despeses a la cort de la reina Maria de Lluna (García Marsilla 2003: 205), on s'anoten compres cinc vegades majors d'**oli** (TB 408: 9-10) que de **mantega**.

mida i pes determinats, que resulta de cadascuna de les porcions de pasta que es posen al forn. **3. pa fresc** *nom* El que és fet el mateix dia que es menja.

pago *m* Ocell de la família dels fasiànids (*Pavo cristatus*), cara nua i blanca, cresta de plomes rígides, cap, coll i pit blaus, ales i cua brunes, aquesta coberta de llargues plomes d'un verd i d'un daurat iridescents amb una taca oval a l'extrem, les quals pot dreçar formant ventall.

panicer -a *m i f* Persona que fa pa.

panís *m* Planta de la família de les gramínies (*Setaria italica*), de tija ferma, fulles amplemment linears i inflorescència en panícula espiciforme, sovint lobada i arquejada, d'origen paleotropical i de vegades cultivada com a farratge i com a menjar d'ocells.¹⁴²

pasta *f* **pasta real** *loc nom* Dolç fet de farina d'ametla i de sucre.

peix *m* **2.** Aliment que s'obté de la pesca.¹⁴³

perdiu *f* Ocell de la família dels fasiànids (*Alectoris rufa*), de cos revingut, ales i cua curtes, plomatge cendrós rogenc amb taques roges, negres i blanques, i el bec i les potes roges, típic dels conreus i dels erms, peça de caça apreciada.

pinyó *m* Part interior llenyosa d'un fruit i que en conté la llavor.

pinyonada *f* Menja feta de pinyons cuits amb sucre i blanc d'ou.

plat *m* Disc de terrissa, de pisa, de metall o d'altres materials, alçat tot al voltant formant una concavitat de poca alçària i fons pla, que s'empra generalment,

¹⁴¹ Per a informació sobre el consum de **pa** (TB 703: 22) a la València baixmedieval, activitat comuna a rics i a pobres, si bé aquells solien menjar-ne el denominat **pa blanc** 'El fet de farina de blat depurada, neta de segó', veg. Rubio Vela 1995.

¹⁴² Documentat des del segle XIII, aquest terme (TB 1152: 7) deriva del llatí tardà PANICUM, el qual, al seu torn, prové del llatí clàssic PANICUM. A l'edat mitjana i, per tant, en el context del TB, diferent del que ara per ara concebem, aquest mot designava únicament la gramínia *Setaria italica*, la grana de la qual s'usava sovint per a alimentar les cavalcadures i també l'ésser humà. Després de la conquesta del continent americà, però, Coromines (1981-1988: VI, 227-229) indica que algunes altres gramínies un tant diferents —sobretot el **blat de moro**, ço és, el *Zea Mays*— substituïren aquest **panís** original de manera que n'usurparen el nom.

¹⁴³ La ingesta de **peix** (TB 209: 4) és summament escassa en el TB, cosa reflectida en la pobresa lèxica corresponent. Segurament, el que cal entendre-hi són dos factors coadjuvants: d'una banda, una certa funció subsidiària respecte de la carn per motius religiosos (Vinyoles 1995: 130); d'una altra banda, aquesta mena d'aliment, tal vegada perquè era difícil de conservar en bon estat, es considerava només en qualitat de menjar altern per als temps en què la doctrina prohibia la carn (Rodrigo Estevan 2009: 547-548). Certament, si tornem als comptes de la casa de la reina Maria de Lluna i als del duc de Gandia, hi observem com, respectivament, la compra davalla fins al 5'7% i el 2'4% (García Marsilla 1993: 196). Pel que fa a l'efecte sobre la salut, Vilanova (1996), per exemple, adverteix entre els capítols 14 i 15 del *Regiment de sanitat* sobre els perills de consumir-ne si procedeixen d'aigües brutes.

en el servei de taula, per a posar-hi la porció de vianda que ha de consumir una persona.

poma *f* Fruit comestible de la pomera, subglobós i poc o molt umbilicat a l'indret de la cua, de dimensions diverses, amb la pela groga, verda, rogenca o bruna, i la polpa blanca, més o menys dolça i acídula, i amb el cor coriàci, que enclou les llavors.

porc *m* **1.** Mamífer artiodàctil domèstic, probablement derivat del senglar, de cos gros, pell dura i coberta de cerres fortes, musell llarg i mòbil, orelles sovint caigudes, potes curtes i cua curta i prima.

préssec *m* Fruit comestible del presseguer, globós i lleugerament solcat per un costat, de pela poc o molt vellutada, de coloració entre el groc i el rogenç, carn sucosa, de color semblant, i pinyol irregularment solcat.

raïm *m* **1.** Fruit o conjunt de fruits del cep o de la parra (*Vitis vinifera*), format per un conjunt de baies sucoses redones o redonenques, pedicel·lades, agrupades al volt d'un eix ramificat.

sal *f* Clorur de sodi, substància blanca, cristal·lina, que abunda en la naturalesa formant masses sòlides o en solució, principalment en l'aigua de mar, i que, refinada i reduïda a grans molt fins, és emprada com a condiment o per a conservar els aliments.¹⁴⁴

saler *m* Recipient destinat a tenir-hi la sal.

salvatgina *f* Animal que viu al bosc, especialment aquell que és objecte de caça.

sobretaula *f de sobretaula* *loc nom* Temps durant el qual els comensals queden a taula després de menjar.

---

¹⁴⁴ Respecte a aquest altre condiment essencial, García Marsilla (2010: 115) assenyala que, molt probablement, les corts aristocràtiques la compraven al mateix Regne de València —no la importaven, doncs—, sobretot tenint en compte que el prestigi de la producció autòctona féu que les salines de Torrevella i la Mata arribaren a exportar el producte a tot Europa (Hinojosa 1993). Així, doncs, es podria ben dir que, a la baixa edat mitjana, la **sal** (TB 830: 6) esdevé fonamental pel valor gustatiu i conservant de manera que el seu consum dóna lloc, en el context valencià, a un sistema monopolístic i fiscal del qual es beneficien enormement algunes famílies com ara la de Lluís de Santàngel, patrocinador del primer viatge de Colom (Hinojosa 1992).

solsit *m* Guisat que consisteix en un aliment condimentat amb oli, vi o vinagre, all, ceba i diverses espècies, tot cru en un atuell ben tapat perquè coga a foc lent sense que perda vapor o aroma.¹⁴⁵

sopar *m* Menjar principal de la nit.

sucre *m* Substància dolça, cristal·litzable, blanca o incolora quan és pura, que es troba en el suc d'un gran nombre de plantes.¹⁴⁶

tallada *f* Llesca o tros tallat comparable a una llesca.

taverna *f* Establiment on es ven vi i altres begudes al detall i se serveixen menjars.

tinell *m* **1.** Moble format per diversos prestatges superposats, sovint escalonats, amb calaixos o sense, que servia per a tenir-hi la vaixela, botelles i d'altres atuellis dins de la sala que servia de menjador. **2. tenir tinell** (a algú) *loc verb* Tenir-li taula parada.

trinxant *m* Persona que servia i tallava la carn a la taula d'un rei o d'un senyor.¹⁴⁷

¹⁴⁵ Sembla que aquest guisat (TB 1076: 1-2) pren sentit en contextos mèdics com ara, a partir del Faraudo, en el fragment següent del *Regiment curatiu e preservatiu de la pestilència* de Lluís Alcanyís: *E si pora mastegar sufficient quantitat, dine e sope e a miga nit prenga una presa de solsit: sino prengua los solsis e brous de quatre en quatre hores*. En la mateixa línia —citada també a través del Faraudo—, cal assenyalar-ne que apareix en el *Llibre del Coc* de Mestre Robert de Nola en una secció titulada *De menjar blanch de malalt*.

¹⁴⁶ El **sucre** (TB 897: 29), sovint en vinculació amb la **canyella** (TB 897: 29), era considerat com una mena d'espècia que s'aplicava sobre gairebé qualsevol aliment, fins i tot per a plats salats (García Marsilla 2010: 122-123). Pel que fa a l'àmbit valencià, tot i que, molt probablement, la canya fou introduïda al nostre migjorn gràcies als àrabs via Sicília, el cert és que la producció hi arrelà ràpidament i, ja cap a l'any 1400, trobem a València magatzems de **sucre** que comerciaven amb alemanys i que, com a conseqüència d'aquest esperit exportador, abastaven moltes ciutats des de Lió a Colònia i a Nuremberg. Aquesta pujança del consum esdevingué progressivament major a mesura que avançava el segle XV, com n'és prova que, mentre que en el *Sent Soví*, del primer terç del segle XIV, només s'hi fa servir en 35 receptes (Faraudo 1946), en el *Llibre del coc*, de la segona meitat del XV, s'hi empra en 154 (Nola 1977). En aquest sentit, un colp d'ull del terme al CICA revela una munió de documentacions que apunten inequívocament cap a un ús sovintejat, especialment a la baixa edat mitjana: així, en el *Dietari o Llibre de Jornades* de Jaume Safont, en la *Primera part de la història de València* de Pere Antoni Beuter o en els *Col·loquis* de Cristòfor Despuig. Així mateix, si atenguérem altres tradicions culinàries, hi veuríem un fenomen semblant (Plouvier 2000: 57): per exemple, també a França el pas de la preferència del component àcid pel dolç tingué lloc al llarg del XV.

¹⁴⁷ A partir de diverses mostres textuais, entre les quals hi ha l'únic exemple documentat en el TB (TB 1440: 13), el DCVB n'interpreta que es refereix a 'El qui servia i tallava la carn a la taula d'un senyor', posició amb la qual concordem. Tanmateix, cal reconèixer que hi ha una altra opció que cal considerar: així, per exemple, el Faraudo, del mateix extracte, n'assenyala que es tracta d'un 'Ganivet gran' tot complementant la definició amb un signe d'interrogació que apunta vers el dubte del lexicògraf sobre si el fragment realment s'hi refereix o bé si apunta cap a la idea del servidor de cort. En aquest sentit, el mateix recull de Faraudo arplega aquesta darrera accepció a partir d'altres exemples documentats,

veixella *f* Conjunt de plats, gots, copes i altres recipients per a contenir-hi líquids i aliments.

vi/vin [la forma **vin** sols ocorre en la *loc nom vin blanc*] *m* **1.** Suc de raïms fermentat, que és, essencialment, una solució aquosa d'alcohol etílic amb petites quantitats d'èters, èsters, sucre, matèria colorant o d'altres.¹⁴⁸ **2. vin blanc** *loc nom* El que té el color molt clar. **3. vi vermell** *loc nom* El que té el color molt fosc amb tonalitats rogenques.

volateria *f* Conjunt d'animals de ploma comestibles, sobretot gal·linàcies.¹⁴⁹

---

entre els quals un és de Robert de Nola. Certament, en el TB es fa difícil documentar l'ús d'estrís específics per a menjar i, així, més enllà del **ganivet** (TB 1095: 17), no en trobem més, aspecte no gens estrany si considerem que l'ús de molts estris era gairebé inexistent a l'edat mitjana i que, molt usualment, es preferia menjar amb els dits. Així mateix, la cerca pel CICA, amb exemples variats provinents del *Llibre de les Solemnitats de Barcelona* o del *Llibre del coc* del mateix Robert de Nola, ambdós del XV, remetent majoritàriament a l'ofici de palau. No obstant això, sempre queda oberta la porta al dubte, ja que del fragment tirantià sembla desprendre's la idea que cada comensal principal comptava amb un **trinxant** particular, la qual cosa xoca amb la perspectiva habitual segons la qual només n'hi havia un per cort, com n'és testimoni el cas dels ducs de Gandia (García Marsilla 2010) potser el fet que l'acció s'esdevinga a Constantinoble implica que a casa d'un emperador el nombre podia ser més gran? Cal recordar, com a apunt que tal vegada denota un component superficialment biogràfic i que connecta amb la via que hem triat, que Martorell hauria pogut estar **trinxant** del príncep de Viana (Turró 2002).

¹⁴⁸ D'acord amb García Marsilla (1993: 162), la manca de **vi** (TB 1145: 31) era indicatiu de pobresa, fet subratllat pel 8'06% de despesa a la cort de la reina Maria i, sobretot, el 14'02% a la cort del duc de Gandia (García Marsilla 1993: 196). Per a conèixer més sobre la importància d'aquesta beguda en context medieval, veg. Gottardo 2005 i Peñín 2008.

¹⁴⁹ Aprofitem l'esment del terme genèric (TB 1398: 13) per als animals de ploma per tal de subratllar-ne la importància car aquesta carn era considerada en època medieval com la més cara i prestigiosa (García Marsilla 1993: 160; Stone 2009; Banegas López 2012: 26-29). Pel que fa al terme des d'un punt de vista lexicogràfic, val a dir, a manera de curiositat, que no apareix en castellà fins a la traducció del *Llibre del Coc*, altrament conegut com a *Libro de guisados* (Coromines 1981-1988: IX, 354-355).

6. CONCLUSIONS

L'acabament d'una tesi no és el final d'un camí sinó el principi d'un altre. Certament, es pot fer la vista arrere i establir-hi comentaris amb la perspectiva de qui ha creuat la llacuna Estígia a canvi d'una moneda —ací, transmutada en temps de vida— per a Caront, però, més aïna, entenc el procés de confecció d'un projecte tal com una travessada intermèdia que ha de dur a altres paratges, una posta més al bell mig d'una calçada que, esperem, encara ens ha de dur avant. Així, aquestes darreres línies volen ser tant testimoni del que s'ha recorregut com un anunci del que hauria o, si més no, del que en podria derivar.

Confegir un diccionari de definicions lexicogràfiques d'una obra de la magnitud del *Tirant lo Blanc* [TB], encara que siga reduïda a unes categories gramaticals concretes, dóna lloc, sens dubte, a moltes reflexions: per cada lema, per cada variant o per cada accepció, tenim la sensació que mirar-hi dins provocarà un incendi que devorarà el bosc. Així, no hi ha cap dubte que l'acostament al lèxic tirantià suposa atendre a un nucli lingüístic essencial per a entendre l'estat del català baixmedieval així com també es constitueix com un innegable referent del qual partir per a ajudar a la construcció o al perfeccionament de la normativa actual. En aquest punt, és important destacar que l'obra de Joanot Martorell, tal com assenyalava Emili Casanova (1994: 138) en un treball de referència, resulta essencial per a observar com, sense abandonar un caràcter de llengua culta depurada —encara hereva de la cancelleria i, en el pla sintàctic, al qual no hem atés més enllà de l'aspecte fraseològic, emparentada sovint amb el polèmic terme de la *valenciana prosa*—, s'hi comença a confirmar, juntament amb el reforç d'altres obres com l'*Espill* de Jaume Roig, la presència en àmbit literari d'un pòsit de llengua popular que aproxima el model lingüístic al que es desenvoluparà en segles posteriors. En aquest sentit, la confrontació de cultismes i de popularismes, així com l'alternança entre les diverses variants d'alguns lemes, pot ser punt de partida per a estudiar els dilemes evolutius de la nostra llengua en un apassionant moment de cruïlla general —ideològica quant a l'acabament d'un determinat ideal de cavalleria cristiana i respecte a la conformació d'embrions del que, més avant, seran els primers estats, però també lingüística per la consciència normativa que s'inaugura amb Nebrija a penes tres dècades després de la

redacció de Martorell i, així mateix, per la pèrdua d'un referent de producció homogènia i supradialectal com es donava des de les institucions al servici de la Corona. En el cas del català, açò cobra encara més importància a causa de la progressiva pèrdua de rellevància de la llengua en les altes esferes, fet que no du ben bé a una manca de textos fins al segle XIX, però que, per què no reconèixer-ho, ens deixa amb un corpus escàs d'obres en què la influència del castellà no hi siga abassegadora —no tant per contaminació efectiva del model genuí de parla a peu de carrer sinó per l'ascendència de prestigi del castellà sobre l'àmbit escrit, esdevingut ara satèl·lit cultural. Així, gràcies que Martorell, segurament no per desig programàtic sinó com a conseqüència de la barreja de fonts reescrites i d'un període de redacció allargat en el temps, ofereix un model de català escrit heretat del passat comú però, alhora, provist d'una fina pàtina de valencianitat —amb tots els ets i els uts que corresponen a la consideració del que és dialectal o no en època medieval—, creiem que un diccionari com aquest ofereix un corpus lèxic que, al mateix temps que és símbol d'una llengua literària en ple esclat, és també espill d'una llengua viva susceptible de funcionar com a model de consulta segles després. En altres paraules, es tracta d'aprofitar la idea d'un diccionari d'autor que, de més a més, és representatiu i no gens marginal, per a enfortir la producció dels reculls lexicogràfics moderns que, donant per descomptada una activitat prèvia de destriament del que, en algunes ocasions, poden ser només vel·leitats estilístiques, es construeixen atenent l'ús real observat en els escriptors principals del canon —no només, clar està: també textos d'altres característiques, però ací parlem de les aportacions del vessant literari culte. Més breument: per què no fer de Martorell i d'altres per al català el que, per exemple, Chaucer (Dillon 1974) o Shakespeare (Neuhaus 1986) suposen per a l'anglès? Òbviament, es tracta de tradicions diferents i no pretenem de plantejar la via anglesa com a camí preferent —el valor simbòlic i icònic de les institucions lingüístiques, a tall d'exemple, és ben diferent i cal treballar amb aquesta premissa—, però no menys cert és que l'avançament indeturable dels *corpora* informatitzats —el *Corpus Informatitzat del Català Antic* [CICA] (en línia) com a referent més reeixit per al català medieval— és indicatiu inequívoc d'una tendència consistent a fonamentar les anàlisis lingüístiques sobre, tornem a insistir-hi, els usos reals enregistrats en

documents antics, la qual cosa comporta, com a conseqüència inevitable tard o d'hora, que els diccionaris normatius i, encara més, els descriptius, s'hi hauran de basar per a debatre bona part dels lemes i de les accepcions que han de contenir. En un marc estrictament d'estudi de la llengua medieval, lògicament, la idea és que aquest diccionari s'arreglere a la vora d'altres de previs com el del lèxic del poemari ausiasmarquià (Alemany *et alii* 2008) o el del vocabulari de l'*Espill* de Jaume Roig (Gonzàlvez 2003) per a conformar un subcorpus referencial que permeta de conceptualitzar el model de llengua dels valencians literats del segle XV, que, en bona mesura, és tant com dir del català culte de l'època, vella aspiració del grup LICATMED-UA. Clar està que la selecció d'una part de les categories gramaticals —per a un projecte de tesi individual, afrontar el corpus sencer hauria estat una empresa gairebé inabastable donada la magnitud del vocabulari— atorga al nostre treball un cert caràcter de provisionalitat: en aquest sentit, és obligatori d'autoimposar-se la tasca de completar les definicions dels verbs i de les paraules gramaticals no contingudes en el diccionari principal per a poder, així, abordar amb més precisió l'impacte de disposar de tal contingut d'informació lexicogràfica.

Així mateix, encara que l'acostament haja estat a manera de complement, pensem que cal ressaltar l'aportació de sengles llistats d'antropònims i de topònims allotjats en la novel·la com a conjunt de dades que també podrien esdevenir referència per a establir amb més detall un mapa del món en què habitaven els nostres escriptors clàssics: saber com anomenaven la geografia al seu abast —de primera mà o no— i també com entenien el procés de denominacions personals equival, en alt grau, a acostar-se a la manera com concebien la realitat que els envoltava si, com creiem nosaltres, acceptem que posar nom a les coses és, en realitat, una manera d'aprehendre el que sentim, el que olorem, el que toquem. Semblantment, la confecció, també amb pretensió complementària i panoràmica, del conjunt de parèmies tirantianes —en procés de juí encara a l'espera d'acometre comparances fraseològiques amb altres obres coetànies per a dur a terme destriaments com més exactes possible— contribuirà a l'aprofundiment d'un àmbit que és ara, gràcies als avantatges proporcionats per la informàtica com la consulta de concordances, quan ha de agafar embranzida: ben interessant, seguint parcialment els passos d'aportacions

com ara Josep Guia 2010, fóra establir també les bases d'un diccionari comparatiu de parèmies d'autors clàssics valencians i més enllà. És ben obvi, atés el títol de la tesi, que molts dels punts anotats tenen més a veure amb perspectives futures que no ben bé amb el que realment conté el nostre treball; malgrat això, pensem que paga la pena de reflexionar-hi pel fet que en són derivacions absolutament lògiques: el diccionari no és un fi en si mateix sinó una palanca cap a altres objectius que, no obstant això, necessiten aquesta passa prèvia. En altres paraules: acometre la confecció del diccionari ja ha estat una tasca feixuga necessitada del temps esmerçat, però, com déiem al començament d'aquestes paraules finals, en el fons no és sinó la primera pedra d'un edifici major encara per construir.

Si reprenem el fil de l'interés que un diccionari d'aquesta mena pot comportar per al depurament dels diccionaris de referència, en especial respecte del *Diccionari Català-Valencià-Balear* [DCVB] (en línia), que és l'obra de consulta bàsica per a la llengua antiga en el nostre context, val a dir, com ja ha quedat apuntat en el subapartat corresponent, que el TB no és un text que trenque amb multitud de convencionalismes lexicogràfics. Precisament, pel caràcter equilibrat de què parlàvem adés, ço és, d'alternança entre opcions cultes i populars, entre altres trets, el TB no és una obra particularment difícil de desbrossar lexicogràficament —una altra cosa és que la grandària del corpus demane una procés de confirmació de dades lent de contrastar— i, de més a més, sembla evident que és un text ben buidat pel diccionari esmentat —també el Faraudo (en línia), l'Aguiló (1988) o el Coromines (1981-1988) el prenen com un dels ítems bàsics. Diguem, amb un pessic de sensacionalisme bíblic, que la comparança dels resultats obtinguts en la creació del diccionari del TB amb el que contenen els reculls de lèxic antic no produirà, en línies generals, revelacions que transmuten el filòleg comentarista en una mena de pseudoJoan de Damasc. Això, que pot semblar contradictori respecte de l'interés que el lèxic tirantià suposa per a revisar aspectes assumits per la tradició lexicogràfica catalana, en realitat no s'hi oposa: com hem apuntat, la novel·la de Martorell ofereix, a diferència d'altres obres, un corpus de major representativitat a causa del nombre extraordinari de lemes i d'ocurrències que s'hi conté i, amb certa paciència i, sobretot, amb el suport dels *corpora* històrics i dels altres diccionaris d'autors medievals a l'abast —des que Casanova 1988 establira la

pauta primordial a partir d'Antoni Canals—, és possible de fer de pescador de perles que il·luminen cantons i marges. En un altre orde, sempre s'ha establert —especialment, a partir de la troballa, matisable, de l'etiqueta *novel·la realista*— que el TB és espill de nombrosos aspectes del món i de la realitat coneguts per Martorell, per bé que, no cal oblidar-ho, s'hi entrecreuen tòpics literaris i modificacions al servici de l'argument i de les pretensions ideològiques. En aquest sentit, un diccionari de definicions, tot i que parcial, és donat de constituir-se com a dipòsit de camps semàntics diversos que, amb tota seguretat, serveixen de pont connector amb la realitat material a què referencien. En el marc de la tesi, el nostre acostament ha estat un de superficial, ja que un aprofundiment avançat hauria requerit capbussar-se sense límits en l'esfera social i cultural del període històric corresponent, però, tot i així, pensem que la panoràmica sobre tres nuclis com ara el bèl·lic, el naval i l'alimentari —tots ells ja posats en relleu per la bibliografia especialitzada com ara Martí de Riquer 1968 i 1973, Julio Guillén 1969a o Josep Iborra 1990, entre d'altres— obri escletxes per les quals caldria transitar a la recerca de pistes que ajuden a configurar amb major detallisme el context en què creava Martorell. De tot plegat, se'n podria dir que el que experimentà l'autor al llarg de la seua vida, en certa manera, roman en les paraules —*et nunc manet in te*— que ens ha llegat.

Segons la teoria d'Heisenberg, i disculpeu-me si la cite només superficialment, l'observador modifica el que observa. En certa manera, un procés analític com el que comporta la realització d'una tesi, desemboca en un resultat semblant: no és ben bé que un lingüista canvie el que té al davant però, nogensmenys, hi aplica una sèrie de filtres que, quan s'alineen amb la tradició lexicogràfica prèvia, dóna lloc a unes claus de lectura o d'interpretació que, *cum grano salis*, sí que afecten el perfil de l'objecte d'estudi quant a la recepció. Potser és així, potser no, però la possibilitat hi és. En tot cas, el que sorprén en arribar fins ací és que, paradoxalment, el que és observat ha modificat l'observador i, d'això, no n'hi ha dubte que valga.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES¹⁵⁰

- AADD (1970): *Nomenclàtor geogràfic del País Valencià*, València, Imprenta Ferman.
- (1975): *L'Atlas Català de Cresques Abraham*, Barcelona, Diafor.
- (1977): *Terminología marinera del Mediterráneo*, editat per Manuel Alvar, Madrid, CSIC.
- (2007): *Vocabulari nàutic*, València, Acadèmia Valenciana de la Llengua.
- (2009a): *Aurea dicta. Paraules de l'antiga saviesa*, Barcelona, Altaya.
- (2009b): *La pesca en la Edad Media*, Madrid, Xunta de Galicia / Sociedad Española de Estudios Medievales / Centro de Estudios Medievales de la Universidad de Murcia / Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia / Consejo Superior de Investigaciones Científicas.
- (2009c): *Castillos, fortalezas y catedrales de España*, Madrid, Susaeta.
- AGUILÓ, Cosme (2006): «“Bullirà el mar com la cassola en forn”: el món mariner en la poesia d'Ausiàs March», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 52 [= *Miscel·lània Joan Veny*, 8], Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 5-20.
- AGUILÓ, Marià (1988): *Diccionari Aguiló*, Barcelona, Alta Fulla, 4 vols.
- AKMAJIAN, Adrian / Richard A. DEMERS / Ann K. FARMER / Robert M. HARNISH (2001): *Linguistics*, Cambridge (EUA), MIT Press.
- ALBIACH, Carme / Rafael CARIÑENA / Andreu DÍAZ (1994): «L'inventari de Jaume Cabanes, drassaner (1413-1414): una font per a l'estudi del lèxic naval a la València de començaments del segle XV», dins *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de Llengua i Literatura*, 8, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 139-188.
- ALCINA FRANCH, José / BLECUA, José Manuel (1983): *Gramática Española*, Barcelona, Ariel.

---

¹⁵⁰ El llistat arreplega les referències bibliogràfiques emprades i esmentades al llarg de tots els volums de la tesi, no només d'aquest primer.

ALCOVER, Antoni M. / Francesc de B. MOLL [= DCVB] (en línia): *Diccionari Català-Valencià-Balear*. Referència en xarxa: [<http://dcvb.iecat.net/>]. Pàgina consultada els dies 24-28 d'abril, 7-11 de juny, 4-8 de juliol i 23-26 d'octubre del 2012.

ALEMANY FERRER, Rafael (1997): «Lematització provisional del lèxic de la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena (A-F)», *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura*, 8, pàgs. 7-36.

— (1998): «Lematització provisional del lèxic de la *Vita Christi* de sor Isabel de Villena (G-Z)», *Anuari de l'Agrupació Borrianenca de Cultura*, 9, pàgs. 63-98.

— (2007): *Introducció al 'Tirant lo Blanc'*, València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Edicions Bromera.

ALEMANY FERRER, Rafael / Llúcia MARTÍN PASCUAL (1996): *Concordança de la «Vita Christi» de sor Isabel de Villena*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana / Secretariat de Publicacions de la Universitat d'Alacant, CD-ROM.

ALEMANY FERRER, Rafael / Marinela GARCIA SEMPERE / Hèctor GONZÀLVEZ ESCOLANO / Francesc X. LLORCA IBI / Josep M. MANZANARO / Llúcia MARTÍN PASCUAL / Josep Lluís MARTOS / Sandra MONTSERRAT BUENDIA / Joan M. PERUJO MELGAR (2008): *Diccionari del lèxic de les poesies d'Ausiàs March*, Paiporta, Denes.

ALEMANY FERRER, Rafael / Víctor CREMADES NAVARRO / Josep Lluís GARCIA CAZORLA / Pablo GIMÉNEZ SARMIENTO (2011): *Diccionari del lèxic de les poesies d'Ausiàs March*, Paiporta, Denes. Referència en xarxa: [<http://www.iifv.ua.es/concormarch/home/>]. Pàgina consultada el dia 12 de gener del 2013.

ALEMANY, Rafael / Francesc Xavier LLORCA IBI (2011): «El lèxic mariner de les poesies d'Ausiàs March i la seua dimensió poètica», *Catalan Review*, 24, pàgs. 121-138.

ALOMAR I CANYELLES, Antoni L. (1995): *L'armament i la defensa a la Mallorca medieval. Terminologia*, Palma de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics.

- ALONSO, Dámaso (1951): «*Tirant lo Blanc*, novela moderna», *Revista Valenciana de Filología*, 1, pàgs. 179-215.
- (1972): «El realismo libre y vitalista del *Tirant lo Blanc*: un ejemplo», *Coloquio*, 7, pàgs. 5-11.
- ALONSO PEDRAZ, Martín (1986): *Diccionario medieval español: desde las Glosas Emilianenses y Silenses (s. X) hasta el siglo XV*, Salamanca, Universidad Pontificia de Salamanca, 2 vols.
- ALOUJES, Clouis (1984): *Les barques catalanes*, Toulouse, Editions Loubatieres.
- ÁLVAREZ I NOLLA, Joaquim / Carles RIERA FONTS / Magda RAFECAS MARTÍNEZ (1993): *Diccionari dels aliments*, Barcelona, Institut Català del Consum de la Generalitat de Catalunya.
- AMIGÓ I ANGLÈS, Ramón (1999): *Introducció a la recerca en toponímia i antroponímia*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ANAYA REVUELTA, Inmaculada (2000): «Sobre el carácter enciclopédico de los diccionarios en español», *Boletín de la Real Academia Española*, 80:280, pàgs. 177-208.
- ANNICCHIARICO, Annamaria (1998): «*Voglia di pathos* e un'altra *connexió*: Fiammetta e Corella nel *Tirant lo Blanc*», *Caplletra*, 24, pàgs. 25-44.
- ANÒNIM (1963): *El llibre de cuina de Scala-Dei*, edició de Josep Iglésies, Barcelona, Fundació Francesc Blasi Vallespinosa.
- (1979): *Llibre de Sent Soví*, edició de Rudolf Grewe, Barcelona, Editorial Barcino.
- (2003): *Llibre de Sent Soví. Llibre de totes maneres de potatges de menjar*, edició de Rudolf Grewe i revisió per Amadeu-J. Soberanas i Joan Santanach, Barcelona, Editorial Barcino. Conté el *Llibre de totes maneres de confits*, edició de Joan Santanach.
- (2008): *The Book of Sent Sovi: Medieval Recipes from Catalonia*, edició de Joan Santanach, Londres, Tamesis.
- ÁVILA GRANADOS, Jesús (2003): *El libro de la repostería tradicional*, Barcelona, Bonvivant.

- AYTO, John R. (1983): «On Specifying Meaning. Semantic Analysis and Dictionary Definitions», dins *Lexicography: Principles and Practice*, editat per Reinhard R.K. Hartmann, Londres, Academic Press, pàgs. 89-98.
- AYTON, Andrew / J. L. PRICE (1998): «Introduction: The Military Revolution from a Medieval Perspective», dins *The Medieval Military Revolution. State, Society and Military Change in Medieval and Modern Europe*, Londres / Nova York, I. B. Tauris Publishers, pàgs. 1-22.
- AYZA, Alfred (1983): «La pesca en la València del segle XIV», *L'Espill*, 17/18, València, Edicions Tres i Quatre, pàgs. 159-180.
- AZORÍN, Dolores (2000): *Los diccionarios del español en su perspectiva histórica*, Alacant, Publicacions de la Universitat d'Alacant.
- BADIA, Lola (1986): «Per la presència d'Ovidi a l'edat mitjana catalana amb notes sobre les traduccions de les *Heroides* i de les *Metamorfosis* al vulgar», dins *Studia in honorem prof. M. de Riquer*, 1, editat per Jaume Vallcorba, Barcelona, Quaderns Crema, pàgs. 79-109.
- BÄCKLUND, Ulf (1976): «Frozen Adjective-Noun Collocations in English», *Cahiers de Lexicologie*, 28, pàgs. 74-88.
- BAILE LÓPEZ, Eduard (2006): *Concordança lematitzada del Tirant lo Blanc A-L*. Memòria d'investigació dirigida pel Dr. Rafael Alemany Ferrer per a l'obtenció del Diploma d'Estudis Avançats a la Universitat d'Alacant.
- (2007a): *Concordança lematitzada del Tirant lo Blanc*. Memòria de llicenciatura dirigida pel Dr. Rafael Alemany Ferrer a la Universitat d'Alacant.
- (2007b): «Estudi paremiològic del *Tirant lo Blanch*», dins *Actas del XI Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de Literatura Medieval (León, 20-24 de septiembre de 2005)*, 1, Lleó, Secretariat de Publicacions de la Universitat de Lleó, pàgs. 277-285.
- (2009): «Repertori d'aliments en el *Tirant lo Blanch: e dinaren-se ab molt gran plaer*», *Tirant. Butlletí informatiu i bibliogràfic de literatura de cavalleries*, 12, pàgs. 5-31. Referència en xarxa: [http://parnaseo.uv.es/Tirant/Butlleti.12/Art_1_Baile_Aliments.pdf]. Pàgina consultada el dia 6 de juny del 2012.

- (2010): «Comentaris a les parèmies del *Tirant lo Blanch*», *Interlingüística. La lingüística entre los jóvenes investigadores*, 20, Barcelona, Universitat de Barcelona, sense pàgina, CD-Rom.
- (2011): «Aportacions al lèxic marí (especialment naval) del *Tirant lo Blanch*», dins *Actes del XVè Col·loqui Internacional de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Lleida, 2009)*, 3, Rubí (Barcelona), Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 47-58.
- (2012a): «L'art culinària en el *Tirant lo Blanch*: alimentació i costums a taula», dins *Nuevos estudios multidisciplinares sobre historia y cultura medieval: fuentes, metodología y problemas / Nous estudis multidisciplinaris: fonts, metodologia i problemàtiques*, Múrcia, Centro de Estudios Medievales de la Universidad de Murcia / Servicio de Publicaciones de la Universidad de Murcia, pàgs. 79-91.
- (2012b): «Apunts sobre el lèxic de les fortificacions en el *Tirant lo Blanch*», dins *Miscel·lània Albert G. Hauf*, 3 [= *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 64], Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 183-202.
- BÀGUENA, Núria (2006a): «La cuina moderna i contemporània a través dels receptaris», dins Núria Bàguena (coord.), *Nadala 2006. Cuina catalana*, Any 40, Barcelona, Fundació Lluís Carulla, pàgs. 41-53.
- (2006b): «Repertori de llibres de cuina catalana», dins Núria Bàguena (coord.), *Nadala 2006. Cuina catalana*, Any 40, Barcelona, Fundació Lluís Carulla, pàgs. 86-97.
- BAJO PÉREZ, Elena (2000): *Diccionarios: introducción a la lexicografía del español*, Gijón, Trea.
- BANEGAS LÓPEZ, Ramón (2012): *Europa carnívora. Comprar y comer carne en el mundo bajomedieval*, Gijón, Ediciones Trea.
- BARCELÓ, Carme (1983): *Toponímia aràbiga del País Valencià. Alqueries i castells*, Xàtiva, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- BASE DE FRANÇAIS MÉDIÉVAL (en línia). Referència en xarxa: [<http://bfm.ens-lyon.fr/>]. Pàgina consultada els dies 24 i 27 de juliol del 2012.
- BECERRA HIDALGO, José María (1996): «Diccionario temático del español. Propuesta», *Español actual*, 65, pàgs. 5-23.

- BELTRÁN LLAVADOR, Rafael (2003): «“Amor val” i “mal va”: dues invencions poètiques i una proposta textual per a *Tirant lo Blanc*, cap. 119», *Tirant: Butlletí informatiu i bibliogràfic de literatura de cavalleries*, 6. Referència en xarxa: [<http://parnaseo.uv.es/Tirant/Butlleti.6/Invencions.poetiques.htm>]. Pàgina consultada el dia 31 de març del 2013.
- (2006): *‘Tirant lo Blanc’, de Joanot Martorell*, Madrid, Editorial Síntesis.
- BENSON, Larry (en línia): *A Glossarial Database of Middle English*. Referència en xarxa: [<http://www.hti.umich.edu/g/gloss/>]. Pàgina consultada els dies 8 i 11 d’agost del 2012.
- (1985): «Collocations and Idioms», dins *Dictionaries, Lexicography and Language Learning*, editat per R. Ilson, Oxford, Pergamon Press / British Council.
- (1990): «Collocations and General-purpose Dictionaries», *International Journal of Lexicography*, 3:1, pàgs. 23-34.
- BIZZARRI, Hugo O. (1992): «¿Es posible alcanzar una definición precisa del ‘refrán’ medieval?», dins *Studia Hispanica Medievalia*, 2, Buenos Aires, Universidad Católica Argentina, pàgs. 65-69.
- (2004): *El refranero castellano en la Edad Media*, Fuenlabrada (Madrid), Ediciones del Laberinto.
- BOCCACCIO, Giovanni (1983-1987): *La Fiammetta catalana*, edició d’Annamaria Annicchiarico, Japadre, L’Aquila, 2 vols.
- BORAU, Cristina (1995): «D’aparellar de menjar: un altre receptari de cuina medieval en català», dins *Actes del I Col·loqui d’Història de l’Alimentació a la Corona d’Aragó (edat mitjana)*, 2, Lleida, Institut d’Estudis Ilerdencs, pàgs. 801-810.
- BOSQUE, Ignacio (1982): «Sobre la teoría de la definición lexicográfica», *Verba*, 9, pàgs. 105-123.
- BOSQUE, Ignacio (1983): «Clases de nombres comunes», dins *Serta Philologica F. Lázaro Carreter*, 1, Madrid, Cátedra, pàgs. 75-88.
- (2007): *Las categorías gramaticales. Relaciones y diferencias*, Madrid, Síntesis.
- BRINTON, Laurel J. (2000): *The Structure of Modern English: a Linguistic Introduction*, Amsterdam / Philadelphia, John Benjamins Publishing Company.

- BROIDA, Equip (1986): «Ús de l'espai en els castells i torres dels segles XIV i XV», dins *Fortaleses, torres, guaites i castells de la Catalunya medieval*, annex 3, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- BROSSA I ALAVEDRA, MARIA (1988): *Lematització semiautomatitzada i regularització gràfica del «Tirant lo Blanch»*. Tesi doctoral inèdita dirigida pel Dr. Antoni Mª Badia i Margarit a la Universitat de Barcelona. Referència en xarxa: [<http://www.ub.edu/stitc/>]. Pàgina consultada els dies 21-23 de maig del 2012.
- BRUGUERA, JORDI (1980): «Vocabulari militar de la *Crònica de Jaume I*», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 1 [= *Homenatge a Josep M. de Casacuberta*, 1], Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 39-64.
- (1981): «Vocabulari marítim de la *Crònica de Jaume I*», *Randa*, 11 [= *Homenatge a Francesc de Borja Moll*, 3], pàgs. 63-69.
- (1985): *Història del lèxic català*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- (1995): «Encara sobre la toponímia de la *Crònica de Jaume I*», *A Sol Post. Estudis de Llengua i Literatura*, 3, pàgs. 41-46.
- (1999): *El vocabulari del Llibre dels Fets del Rei En Jaume*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- BURGUIÈRE, A. (1980): «Un nom pour soi. Le choix du nom de baptême en France sous l'Ancien Régime», *L'Homme*, 20:4, pàgs. 25-42.
- BUTTLER, D. A. (1981): *A Study of the Vocabulary in the Poetry of Ausias March*, Washington, The Catholic University of America.
- CABRÉ, M. Teresa (1994): *A l'entorn de la paraula (I). Lexicologia general*, València, Universitat de València.
- CABRÉ, Maria Teresa / Mercè LORENTE (1991): *Els diccionaris catalans de 1940 a 1988*, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- CABRE, Maria Teresa / Gemma RIGAU (1987): *Lexicologia i Semàntica*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- CAIRNS, Conrad (2001): *Los castillos medievales*, Colmenar Viejo (Madrid), Akal.

- CALDERÓN CAMPOS, M. A. (1994): «Las colocaciones léxicas», dins *Sobre la elaboració de los diccionarios monolingües de producción*, Granada, Universidad de Granada, pàgs. 73-97.
- CALVO, Julio (1986): *Substantiu i adjectiu*, València, Servei de Publicacions de la Universitat de València.
- CALVO RIGUAL, Cesàreo (1992): «Il lessico della traduzione italiana del *Tirant lo Blanc*: studio contrastivo di due lingue romanze verso la fine del XV secolo e l'inizio del XVI», dins *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas*, 2, A Coruña, Fundación Pedro Barrié de la Maza-Conde de Fenosa, pàgs. 667-683.
- (1993): *Estudi contrastiu del lèxic de la traducció italiana del 'Tirant lo Blanc' (1538)*. Tesi doctoral defensada a la Universitat de València.
- (1994): «Italianismi ed iberismi nel *Tirant lo Blanch* e nella traduzione italiana di Lelio Manfredi», dins *Actas del VI Congreso Nacional de Italianistas (Madrid, 3-6 mayo de 1994)*, 1, Madrid, Universidad Complutense, pàgs. 139-146.
- (1997a): «*Tirante il Bianco*: aspectes de l'elaboració de la traducció italiana cincentista del *Tirant lo Blanch*», dins *Estudis crítics sobre 'Tirant lo Blanc' i el seu context (Actes del Col·loqui Internacional 'Tirant lo Blanc': 'l'albor de la novel·la moderna europea'. Ais de Provença, 21-22 d'octubre de 1994)*, editat per Jean M. Barberà, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 437-454.
- (1997b): «La selecció lèxica del català i de l'italià: el *Tirant* i la seua traducció italiana cara a cara», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 34 [= *Miscel·lània Germà Colón*, 7], Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 51-78.
- (1997c): «L'adaptació dels noms de lloc i de persona en el *Tirant* italià (1538)», *Butlletí interior. Societat d'Onomàstica*, 70/71, pàgs. 233-254.
- CAMERON, Keith (1996): «De la concordance au dictionnaire», dins *Actes des Journées 'Dictionnaires électroniques du français des XVIème siècles'*, Université Blaise Pascal, Clermont-Ferrand, 14-15 de juny de 1996. Referència en xarxa:

[<homes.chass.utoronto.ca/~wulftric/siehlda/clermont/cam_1.htm>]. Pàgina

consultada el dia 16 de juliol del 2012.

CAMPILLO, Antonio (1986): *La fuerza de la razón. Guerra, estado y ciencia en los tratados militares del Renacimiento, de Maquiavelo a Galileo*, Múrcia, Universidad de Murcia.

Cançoner de l'Ateneu, Seminari de Filologia i Informàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona / Fundació la Caixa, microfitxa.

Cançoner del Marqués de Barberà, Seminari de Filologia i Informàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona / Fundació la Caixa, microfitxa.

Cançoner dels Masdovelles, Seminari de Filologia i Informàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona / Fundació la Caixa, microfitxa.

Cançoner L, 'Els Cançoners Catalans Medievals (Concordances)', Seminari de Filologia i Informàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona / Fundació la Caixa, microfitxa.

Cançoner Vega-Aguiló-1, Seminari de Filologia i Informàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona / Fundació la Caixa, microfitxa.

Cançoner Vega-Aguiló-2, Seminari de Filologia i Informàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona / Fundació la Caixa, microfitxa.

Cançoneret de Ripoll, Seminari de Filologia i Informàtica de la Universitat Autònoma de Barcelona / Fundació la Caixa, microfitxa.

CANELLADA, María Josefa (1983): «Para una tipología del refrán», dins *Homenaje a José Manuel Blecua*, Madrid, Gredos, pàgs. 123-134.

CARRÉ, Antònia (1996): *Els cançoners catalans medievals: concordances en microfitxes*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona.

CARRIAZO RUIZ, José Ramón (2003): *Tratados náuticos del Renacimiento. Literatura y Lengua*, Valladolid, Junta de Castilla y León / Universidad de Salamanca.

CASANOVA, Emili (1981): «Mots no registrats al DCVB, usats per A. Canals», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 3 [=Miscel·lània Pere Bohigas, 1], Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 59-78.

— (1988): *El lèxic d'Antoni Canals*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.

- (1994): «Llengua popular i col·loquial al *Tirant lo Blanch*», dins *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de Llengua i Literatura*, 8, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 119-138.
- CASARES, Julio (1992): *Introducción a la lexicografía moderna*, Madrid, C.S.I.C.
- CASTILLO PEÑA, Carmen (1992): «La definición sinonímica y los círculos viciosos», *Boletín de la Real Academia Española*, 72:257, pàgs. 133-213.
- (1993): «La definición sinonímica y los círculos viciosos (continuación)», *Boletín de la Real Academia Española*, 72:257, pàgs. 463-566.
- CATALÀ I ROCA, Pere (dir.) (1967-1990): *Els castells catalans*, Barcelona, Rafael Dalmau Editor, 6 vols.
- (1981): *Castells i torres de Catalunya*, Barcelona, Acuario.
- CEJADOR Y FRAUCA, Julio (1968): *Vocabulario medieval castellano*, Nova York, Las Américas Pub. Co.
- CENTRE DE DOCUMENTACIÓ RAMON LLULL (en línia): *Diccionari de Textos Catalans Antics* [DTCA]. Referència en xarxa: [<http://www.grec.net/home/cel/dicc.htm>].
Pàgina consultada els dies 7-9 de juny i 12-14 de juliol del 2012.
- CHINER GIMENO, Jaume J. (1998): «Notes sobre el *Bellum iustum* en el *Dotzè del Crestià d'Eiximenis*», *A Sol Post*, 4, pàgs. 57-74.
- CIBOTTO, Giovanni Antonio (2006): *Proverbi veneti*, Florència / Milà, Giunti.
- COLLOMP, A. (1980): «Le nom gardé. La dénomination personnelle en Haute-Provence aux xve et xveme siècles», *L'Homme*, 20:4, pàgs. 43-61.
- COLOM MATEU, Miquel (1983-1985): *Glossari general lul·lià*, Palma de Mallorca, Moll, 5 vols.
- COLOMINA, Jordi / Josep MARTINES (1992): «Una mica d'onomàstica del *Tirant lo Blanc*», dins *Actes del XVI Col·loqui General d'Onomàstica*, 2, Castelló de la Plana, pàgs. 543-553.
- COLÓN DOMÈNECH, Germà (1976): «Análisis contrastado de un texto», dins *El léxico catalán en la Romania*, Madrid, Gredos, pàgs. 74-84.
- (1977): «La lexicografía catalana: realitzacions i esperances», dins *Actes del IV Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Basilea, 1976)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 11-35.

- (1978): *La llengua catalana en els seus textos*, Barcelona, Curial.
- (1981a): «Contrastes léxicos en catalán, español y italiano a partir del *Tirant lo Blanc*», dins *Logos Semantikós. Studia Linguistica in honorem E. Coseriu (1921-1981)*, 3, Berlín / Nova York / Madrid, De Gruyter / Gredos, pàgs. 191-201.
- (1981b): «El rap i la nostra lexicografia», *L'Espill*, 9, primavera, València, pàgs. 55-63.
- (1982): «*Fer lo proverbi*», dins *Miscelánea de Estudios Hispánicos. Homenaje de los hispanistas de Suiza a R. Sugranyes de Franch*, Montserrat, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 33-39.
- (1991): «La llengua a l'època del *Tirant*», dins Germà Colon, Albert G. Hauf, Leopoldo Penyarroja i Vicente Enrique y Tarancón (eds.), *Literatura valenciana del segle xv: Joanot Martorell i Sor Isabel de Villena*, València, Consell Valencià de Cultura-Generalitat Valenciana, pàgs. 9-35.
- (1993): «Problemes lingüístics entorn del *Tirant lo Blanc*», dins *Actes del Symposium 'Tirant lo Blanc'*, Barcelona, Quaderns Crema, pàgs. 223-259.
- COMAS, D. (1980): «Sistema d'herència i estratificació social: les estratègies hereditàries al Pirineu aragonès», *Quaderns de l'Institut Català d'Antropologia*, 2, pàgs. 25-55.
- CONCA, Maria (1988): *Els refranys catalans*, València, Editorial 3 i 4, 1988.
- (1990): *Paremiologia*, València, Universitat de València.
- CONCA, Maria / Josep GUIA (1993): «L'ús dels termes paremiològics en la història de la literatura catalana», *Els Marges*, 48, pàgs. 262-275.
- (1996): *Els primers reculls de proverbis catalans*, Barcelona, Ajuntament de Bellpuig / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (1997): «El mètode paremiològic i la seva productivitat. Aplicació a *Refranes glosados* i *Tirant lo Blanc*», *Paremia*, 6, pàgs. 307-312.
- (2007): «Les unitats fràsiques del capítol 143 de *Tirant lo Blanc*, traducció d'una epístola de Petrarca: indexació, funció discursiva i estudi contrastiu», *Estudis Romànics*, 29, pàgs. 81-107.

- CONCORDANCE DE L'OCCITAN MÉDIÉVAL (en línia). Referència en xarxa: [<http://www.textworld.eu/occitan/index.html>]. Pàgina consultada els dies 22 i 24 d'agost del 2012.
- CONENNA, M. (1988): «Sur un lexique-grammaire comparé de proverbes», *Langages*, 90, pàgs. 99-116.
- CONTAMINE, Philippe (1984): *La guerra en la Edad Media*, Barcelona, Labor.
- CONTRERAS MARTÍN, Antonio (1995): «Comedia y cortesía: los rituales alimenticios en la sociedad caballeresca de los siglos XIV y XV», dins *Actes del I Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó (edat mitjana)*, 2, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, pàgs. 711-727.
- CONTRERAS, Jesús (2006): «Cuina catalana i identitat cultural», dins Núria Bàguena (coord.), *Nadala 2006. Cuina catalana*, Any 40, Barcelona, Fundació Lluís Carulla, pàgs. 20-29.
- CORELLA, Joan Roís de (1983): *Obra profana*, edició de Jordi Carbonell, Edicions Tres i Quatre, València.
- CORELLA, Joan Roís de (2001): *Les proses mitològiques de Joan Roís de Corella*, edició crítica de Josep Lluís Martos, Alacant / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- COROMINES, Joan (1965-1970): *Estudis de toponímia catalana*, Barcelona, Barcino, 2 vols.
- (1971): «Sobre l'estil i manera de Martí J. de Galba i el de Joanot Martorell», dins Joan Coromines, *Lleures i converses d'un filòleg*, Barcelona, Club Editor, pàgs. 363-378.
- (1981-1988): *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes, 10 vols.
- (1989-1997): *Onomasticon Cataloniae*, Barcelona, Curial.
- COROMINES, Joan / J. A. PASCUAL (1980-1983): *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid, Gredos.
- CORRALES ZUMBADO, C. (1991): «El estudio de los campos semánticos», *Revista de Filología*, 10, pàgs. 79-93.
- CORPAS PASTOR, Gloria (1997): *Manual de fraseología española*, Madrid, Gredos.

CORPUS HISTÓRICO DO PORTUGUÊS TYCHO BRAHE (en línia). Referència en xarxa: [<http://www.tycho.iel.unicamp.br/~tycho/corpus/index.html>]. Pàgina consultada els dies 22 i 24 d'agost del 2012.

CORPUS INFORMATITZAT DEL CATALÀ ANTIC [CICA] (en línia): dirigit per Joan Torruella (Institució Catalana de Recerca i Estudis Avançats-Universitat Autònoma de Barcelona), juntament amb Manuel Pérez Saldanya (Universitat de València-Institut d'Estudis Catalans) i Josep Martines (Universitat d'Alacant-Institut d'Estudis Catalans). Referència en xarxa: [<http://seneca.uab.es/sfi/cica/>]. Pàgina consultada els dies 10-14 de juliol i 3-7 d'agost del 2012.

CORPUS OVI DELL'ITALIANO ANTICO (en línia). Referència en xarxa: [[http://gattoweb.ovi.cnr.it/\(S\(4g4ubr452kbywzfo0xfyl355\)\)/CatForm01.aspx](http://gattoweb.ovi.cnr.it/(S(4g4ubr452kbywzfo0xfyl355))/CatForm01.aspx)]. Pàgina consultada els dies 22 i 24 d'agost del 2012.

COSTA, Mercè / Maribel TARRÉS (2001): *Diccionari del català antic*, Barcelona, Edicions 62.

COVARRUBIAS, Sebastián de (1995): *Tesoro de la lengua castellana o española*, Madrid, Cátedra.

CROUS I RAMIO, Joan (1995): «El llenguatge de la taula a partir dels llibres de cavalleria», dins *Actes del I Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó (edat mitjana)*, 2, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, pàgs. 729-742.

CUENCA, Maria Josep (1996): *Sintaxi fonamental. Les categories gramaticals*, Barcelona, Empúries.

— (2005): *Sintaxi catalana*, Barcelona, Editorial UOC.

DASUKI, U.A. (2001): «Hibiscus», dins *Plant Resources of South-East Asia*, Leiden, Backhuys Publisher, pàgs. 297–303.

DAVIES, Mark (en línia): *Corpus del Español*. Referència en xarxa: [<http://www.corpusdelespanol.org/x.asp>]. Pàgina consultada els dies 23-27 d'agost del 2012.

DELGADO RODRÍGUEZ, Caridad (2002): «Aproximación a la morfología del adverbio: adverbios en -mente», *Interlingüística*, 13: 1, pàgs. 443-452.

DÍAZ, Lorenzo (2005): *La cocina del Barroco. La gastronomía del Siglo de Oro en Lope, Cervantes y Quevedo*, Madrid, Alianza Editorial.

- DIAZ-MAS, Paloma (1966): *Romancero*, Barcelona, Crítica.
- DICTIONNAIRE DU MOYEN FRANÇAIS (1330-1500) (en línia). Referència en xarxa: [<http://www.atilf.fr/dmf/>]. Pàgina consultada els dies 22 i 24 d'agost del 2012.
- DIÉGUEZ SEGUÍ, Maria Àngels / Joan TORRUELLA (2003): *Concordança dels «Furs» de Jaume I*, Alacant, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana.
- DILLON, Bert (1974): *A Chaucer Dictionary: Proper Names and Allusions Excluding Place Names*, Boston, GK Hall.
- DOUGHERTY, Martin J. (2010): *Armas y técnicas bélicas de los caballeros medievales (1000-1500)*, Madrid, Libsa.
- DUPÂQUIER, J. / A. BIDEAU / M. E. DUCREUX (eds.) (1984): *Le prénom. Mode et histoire*, París, EHESS.
- EBERENZ, Rolf (1982): «Diàleg i llenguatge col·loquial al *Tirant lo Blanc*», dins *Miscelánea de estudios hispánicos*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 55-66.
- EIXIMENIS, Francesc (1977): *Com usar bé de beure e menjar: normes morals contingudes en el 'Terç del Crestià'*, Barcelona, Curial.
- (1985): *Scala-Dei. Devocionari de la reina Maria*, transcripció del manuscrit antic per Curt Wittlin i traducció al català actual per Elisabet Ràfols, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- ELS NOSTRES CLÀSSICS-EDITORIAL BARCINO (en línia): *Glossari de glossaris*. Referència en xarxa: [<http://www.glossaris.net/advSearch.php>]. Pàgina consultada els dies 7-10 de setembre del 2012.
- Enciclopèdia Catalana, Gran diccionari de la llengua catalana* (en línia). Referència en xarxa: [<http://www.grec.net/home/cel/dicc.htm>]. Pàgina consultada els dies 12-15 d'agost del 2012.
- Enciclopedia delle armi* (en línia). Referència en xarxa: [<http://www.earmi.it/varie/proiett.htm>]. Pàgina consultada els dies 15-17 de juny del 2012.
- ENTWISTLE, J. (1927): «Observacions sobre la dedicatòria i primera part del *Tirant lo Blanch*», *Revista de Catalunya*, 7, pàgs. 381-398.

- ESCRIVÀ, Vicent (1992): «Els refranys en el *Tirant lo Blanc*», dins *Estudis de llengua i Literatura Catalanes*, 24 [= *Miscel·lània Jordi Carbonell*, 4], Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 21-42.
- FÀBREGA, Jaume (1995-2001), *La cuina catalana*, Barcelona, La Magrana, 9 vols.
- (2000): *La cuina medieval. A taula amb Francesc Eiximenis*, Girona, Ajuntament de Girona / Institut d'Estudis Gironins.
- (2007): *El convit del Tirant. Cuina i comensalitat, de l'Edat Mitjana a Ferran Adrià*, Lleida, Pagés.
- FALUBA, Kálman (1992): «Tirant el valac o Tirant Joante?», dins *Miscel·lània Sanchis Guarner*, 2, pàgs. 41-47.
- FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, Lluís (en línia): *Vocabulari de llengua catalana medieval*. Referència en xarxa: [<http://www.iec.cat/faraudo/>]. Pàgina consultada els dies 15-25 de juny i 12-14 de juliol del 2012.
- (1946): «*Libre de totes maneres de confits*. Un tratado manual cuatrocentista de arte de dulcería», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 19, pàgs. 97-134.
- (1951-1952), «El *Libre de Sent Soví*. Recetario de cocina catalana medieval», *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, 24, pàgs. 5-81.
- FARNÉS, Sebastià (1992-1999): *Paremiologia catalana comparada*, Barcelona, Columna, 8 vols.
- FERNÁNDEZ-SEVILLA, Julio (1978): «Ictionimia en el *Vocabulario* de J. L. Palmireno (1569)», dins *Terminología marinera del Mediterráneo*, editat per Manuel Alvar, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, pàgs. 139-188.
- FERRANDO, Antoni (1993): «Del *Tiran* de 1460-64 al *Tirant* de 1490», dins Rafael Alemany, Antoni Ferrando i Lluís B. Meseguer (eds.), *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant/Elx, 9-14 de setembre de 1991)*, 2, València / Barcelona, Universitat d'Alacant / Universitat de València / Universitat Jaume I / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 25-68.
- (1995): «El *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència* de Lluís Alcanyís», *A Sol Post. Estudis de Llengua i Literatura*, 3, pàgs. 95-114.

- FERRANDO, Àngel Lluís (en premsa): «Alguns aspectes del *Tirant* i la música», dins *Actas del XIV Congreso Internacional de la AHLM (Murcia, 2011)*, Múrcia, pàgs. 351-356.
- FLAM, B. P. (1962-1963): *A Concordance of the Works of Ausiàs March*. Tesi doctoral inèdita defensada a la University of Wisconsin, 3 vols.
- FLANDRIN, J. L. (1991): «La distinción a través del gusto», dins *Historia de la vida privada*, 5, Madrid, Taurus, pàgs. 267-309.
- FORSTER, K. I. (1976): «Accessing the mental lexicon», dins *New approaches to language mechanisms*, Amsterdam, North Holland, pàgs. 257-287.
- GALLACHER, Stuart (1949): «Franklin's Way to Wealth: A Florilegium of Proverbs and Wise Sayings», *Journal of English and Germanic Philology*, 48, pàgs. 229-251.
- GAL·LES, Joan de (1930): *Breviloqui*, edició a cura de P. Norberto d'Ordal, Barcelona, Editorial Barcino.
- GARCIA FRANCO, Salvador (1957): *La lengua náutica en la Edad Media*, Madrid, Instituto Histórico de Marina.
- GARCÍA MACHO, María Lourdes / Antonina SABA / Elena CARPI / Manuela SASSI (en línia): *Léneso. Léxico náutico español del siglo de oro*. Referència en xarxa: [<http://www.ilc.cnr.it/leneso>]. Pàgina consultada el dia 12 de setembre del 2012.
- GARCÍA MARSILLA, José Vicente (1993): *La jerarquía de la mesa: los sistemas alimentarios en la Valencia bajomedieval*, València, Diputació Provincial de València.
- (1995): «Alimentación y diferencias sociales en Valencia», dins *Actes del I Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó (edat mitjana)*, 2, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, pàgs. 487-505.
- (2010): *La taula del senyor duc. Alimentació, gastronomia i etiqueta a la cort dels ducs reials de Gandia*, Gandia, CEIC Alfons el Vell.
- GARCIA SANZ, Arcadi (1977): *Història de la marina catalana*, Barcelona, Aedos.
- GARCIA SANZ, Arcadi / Núria COLL I JULIÀ (1994): *Galeres mercants catalanes dels segles XIV i XV*, Barcelona, Fundació Noguera.

- GARCIA SEMPERE, Marinela (1997): *La «Istòria de la Passió», de Bernat Fenollar i Pere Martines i la «Contemplació a Jesús crucificat», de Bernat Fenollar i Joan Escrivà: estudi, edició i concordances*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- GARRIGA I SANTS, Carles (1990): «Errors de tradició clàssica», *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, 31, pàgs. 75-78.
- GILI GAYA, S. (1947-1952): *Tesoro lexicográfico (1492-1726)*, Madrid, CSIC.
- GLÄSER, R. (1986): *Phraseologie der englischen Sprache*, Tubinga, Max Niemeyer.
- GÓMEZ MORENO, Ángel (2001): «La guerra en la España medieval: fuentes literarias y literatura militar», *Revista de Historia Militar*, número extra titulat «Recursos militares en la Edad Media Hispánica», Madrid, Instituto de Historia y Cultura Militar, pàgs. 361-381.
- GOMEZ MUNTANE, Maricarmen (2010): «El papel de la música en *Tirant lo Blanc* (Valencia, 1490)», *Tirant*, 13, pàgs. 27-38.
- GONZÁLVIZ, Héctor (2003): *El Diccionari de l'«Espill» de Jaume Roig*. Tesi doctoral inèdita dirigida pel Dr. Rafael Alemany Ferrer i pel Dr. Josep Martines Peres a la Universitat d'Alacant.
- GONZÁLEZ SARMIENTO, Mercedes / Inmaculada ANAYA REVUELTA (2002): «Palabras con el mismo significante en el DRAE 2001: unión o separación de lemas». Comunicació presentada al *I Simposi Internacional de Lexicografia*, Barcelona, 16-18 de maig del 2002, Institut Interuniversitari de Lingüística Aplicada / Universitat Pompeu Fabra.
- GOPEGUI, Belén (2008): *Un pistoletazo en medio de un concierto. Acerca de escribir de política en una novela*, Madrid, Editorial Complutense.
- GOTTARDO, Vittorio (2005): *Osti e tavernieri. Il vino nella Venezia medioevale*, Venezia, Supernova.
- GREWE, Rudolf (2003): «Introducció», dins Amadeu-J. Soberanas i Joan Santanach (eds.), *Llibre de Sent Soví. Llibre de totes maneres de potatges de menjar*, Barcelona, Barcino, pàgs. 17-58.
- GRIERA, A. (1914): «Els noms dels vents en català», *Butlletí de Dialectologia Catalana*, 2, pàgs. 74-96.

- (1923): «Els noms dels peixos dels mars i rius de Catalunya», *Butlletí de Dialectologia Catalana*, 11, pàgs. 33-79.
- GRILLI, Giuseppe (1992): «Taules parades al llibre de Tirant», dins *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de Llengua i Literatura*, 5, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 79-93.
- GROCHOWSKI, Maciej (1991): «Hyperonims and Quotations as Components of Definitions», *Juznoslovenski Filolog*, 47, pàgs. 37-44.
- GUARDIOLA I SAVALL, Maria Isabel (1999): *Diccionari de diccionaris valencians anteriors al 1851*. Memòria de llicenciatura inèdita llegida a la Universitat d'Alacant i dirigida pel Dr. Jordi Colomina.
- GUIA, Josep (1995): «Introducció a la fraseologia del *Tirant*», *Afers. Fulls de recerca i pensament*, 20, pàgs. 129-142.
- (1996), «Passions paral·leles. Concordances estilístiques en la literatura catalana del segle XV», *Revista de Catalunya*, 111, pàgs. 137-164.
- (1999): «Concordances fraseològiques en la *valenciana prosa*», *Paremia*, 8, pàgs. 267-272.
- (2001): «Concordances curioses dels antropònims Tirant lo Blanc i Carmesina», dins *Congrés Internacional d'Onomàstica Catalana (València, 18-21 d'abril de 2001)*, València, Universitat de València, pàgs. 591-601.
- (2002): «De *Lo Cartoixà* a l'*Espill*. Concordances textuais i dades contextuais», *Afers. Fulls de Recerca i Pensament*, 41, pàgs. 151-189.
- (2010): *Ficció i realitat a l'Espill. Una perspectiva fraseològica i documental*, València, Universitat de València.
- GUIA I MARÍN, Josep / Maria CONCA (1998): «Manlleus fraseològics i altres intertextualitzacions de les *Històries troianes* al *Tirant lo Blanc*», dins *La Sardegna e la presenza catalana del Mediterraneo = Atti del VI congresso (III Internazionale) dell'Associazione Italiana di Studi Catalani (Cagliari, 1995)*, 1, editat per Paolo Manichedda, Càller, Cooperativa Universitaria Editrice Cagliariitana, pàgs. 182-200.
- GUILLÉN TATO, Julio (1935): *La Náutica española en el siglo XVII*, Madrid, Gráfica Universal.

- (1936): *Repertorio de los regimientos y artes de navegar. Crítica bibliográfica de las obras de náutica impresas en castellano en los siglos XVI y XVII*, Barcelona.
- (1943): *Europa aprendió a navegar en libros españoles*, Madrid, Instituto Histórico de Marina-Museo Naval.
- (1958): «Libros de náutica en los años del emperador», *Revista General de Marina*, 155, pàgs. 481-509.
- (1963): *El lenguaje mariner (Discurso leído ante la Real Academia Española el día 23 de junio de 1963, en su recepción pública, por el Excmo. Sr. ... y contestación del Excmo. Sr. D. Francisco Javier Sánchez-Cantón)*, Madrid, Talleres gráficos del Ministerio de Marina.
- (1967): «El diccionario marítimo español de 1831», separata del *Boletín de la Real Academia Española*, 47:182, Imprenta Aguirre.
- (1968): «Un golpe de mano en el siglo XV», *Revista General de Marina*, 174, pàgs. 651-658.
- (1969a): *Lo mariner en el 'Tirant lo Blanch'*, Madrid, CSIC.
- (1969b): «En favor de la pureza del vocabulario marítimo», separata del *Boletín de la Real Academia Española*, 48:185, Imprenta Aguirre.
- (1971): *Hallazgo de la crónica inédita de un soldado en la Batalla de Lepanto*, Madrid, Instituto de España.
- GUNZBERG MOLL, Jordi (1995): «La alimentación en los tratados de preservación y curación de la peste», dins *Actes del I Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó (edat mitjana)*, 2, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, pàgs. 857-869.
- GUTIÉRREZ TUÑÓN, Manuel (2002): *Diccionario del castellano antiguo. Léxico medieval español y del Siglo de Oro*, Madrid / Conca, Aldebarán Ediciones / Alfonsópolis / Diputación Provincial de Cuenca-Departamento de Publicaciones.
- HALL, Bert S. (1997): *Weapons and Warfare in Renaissance Europe. Gunpowder, Technology, and Tactics*, Baltimore, The Johns Hopkins University Press.
- HAMMER, Paul E. J. (2007): *Warfare in Early Modern Europe 1450-1660*, Aldershot, Ashgate.

- HANKS, Patrick (1979): «To What Extent Does a Dictionary Definition Define?», *Dictionaries and their users*, editat per Reinhard Hartmann, Exeter, University of Exeter, pàgs. 32-38.
- HAUF, Albert G. (1983): «El lèxic d'Ausiàs March: primer assaig de valoració i llista provisional de mots i freqüències», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 6 [= *Miscel·lània Pere Bohigues*, 3], Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 121-224.
- HERNÀNDEZ, F. Xavier (2002): *Història militar de Catalunya*, 2 [= *Temps de conquesta*], Barcelona, Rafael Dalmau Editor.
- (2007): *Història militar de Catalunya*, 3, [= *La defensa de la terra*], Barcelona, Rafael Dalmau Editor.
- HERNÀNDEZ, F. Xavier / Francesc RIART / Xavier RUBIO (2009): *Els exèrcits de Jaume I*, Barcelona, Editorial Dux.
- HINOJOSA, J. (1992): «Los Santàngel en tierras alicantinas», dins *Lluís de Santàngel i el seu temps*, València, Ajuntament de València, pàgs. 43-54.
- (1993): «Las salinas del mediodía alicantino a finales de la Edad Media», *Investigaciones geográficas*, 11, pàgs. 279-292.
- HOCKEY, Susan (2000): *Electronic Texts in the Humanities. Principles and Practice*, Oxford, Oxford University Press.
- HOLMES, D. I. (1985): «The Analysis of Literary Style. A Review», *Journal of the Royal Statistical Society, Series A*, 148, pàgs. 328-341.
- HUICI MIRANDA, A. (1965): *La cocina hispano-magrebí en la época almohade según un manuscrito anónimo*, Madrid, Instituto de Estudios Islámicos.
- IBORRA GASTALDO, Josep (1990): *El tinell del 'Tirant': la cuina clàssica del segle XV*, Oliva, Colomar Editors.
- INSTITUT CATALÀ DE LA CUINA (2006): *Corpus de la cuina catalana*, Barcelona, Columna.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS [= IEC] (en línia): *Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans*, 2a edició [DIEC2]. Referència en xarxa: [<http://dlc.iec.cat/>]. Pàgina consultada els dies 15-19 de juny i 7-15 de juliol del 2012.

- (1990): «Noves normes ortogràfiques sobre els noms en *-es*» [= acord del 7 de febrer del 1984], dins *Documents de la Secció Filològica*, 1, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, pàgs. 79-80.
- (1992): «Criteris sobre la incorporació de variants lexicals en el *Diccionari general*», dins *Documents de la Secció Filològica*, 2, Institut d'Estudis Catalans, Barcelona, pàgs. 81-83.
- JACKENDOFF, R. S. (1983): *Semantics and Cognition*, Cambridge (EUA), MIT Press.
- Jardinet d'Orats*, Seminari de Filologia i Informàtica de la UAB / Fundació la Caixa, microfitxa.
- JONES, Susan / John SINCLAIR (1974): «English lexical collocations», *Cahiers de Lexicologie*, 24, pàgs. 15-61.
- JOURNET, René / Jacques PETIT / Guy ROBERT (1966-1978): *Mots et Dictionnaires (1798-1878)*, París, Les Belles Lettres.
- JULIANO, D. (1984): «Apellidos y *renoms*: dos lógicas de transmisión de la identidad», *Comentaris d'Antropologia Cultural*, 6, pàgs. 71-83.
- KASTEN, Lloyd A. / Florian J. CODY (2001): *Tentative dictionary of medieval Spanish*, Nova York, Hispanic Seminary of Medieval Studies.
- KEEN, Maurice (2010): *La caballería. La vida caballeresca en la Edad Media*, Barcelona, Ariel.
- KLEIBER, G. (1989): «Sur la définition du proverbe», dins *EUROPHRAS 88. Phraseologie Contrastive. Actes du Colloque International Klingenthal-Strasbourg. 12-16 mai 1988*, Estrasburg, Université des Sciences Humaines-Département d'Études Allemandes, pàgs. 233-252.
- KNOWLES, F. E. (1990): «The Computer in Lexicography», dins *Wörterbücher. Ein internationales Handbuch zur Lexicographie. Dictionaries. An International Encyclopedia of Lexicography. Dictionnaires. Encyclopédie internationale de lexicographie*, 2, Berlín / Nova York, Walter de Gruyter, pàgs. 1645-1672.
- KOZŁOWSKA, Christian Douglas / Halina DZIERZANOWSKA (1988): *Selected English Collocations*, Varsòvia, Panswowe Wydawnictwo Naukowe.

- LABURU, Miguel (1990): *Breve vocabulario que contiene términos empleados en 'Documentos Marítimos Antiguos'*, Sant Sebastià. Diputación Foral de Guipuzkoa-Departamento de Cultura y Turismo.
- LARA POZUELO, Antonio (2000): *Ausiàs March: Poesies. Concordances. Índex de mots*, Barcelona, Barcino.
- LATINI, Brunetto (1986): *El Llibre del Tresor: versió de Guillem de Copons*, edició de Curt J. Wittlin, Barcelona, Editorial Barcino, 4 vols.
- LAURIOUX, Bruno (1983): «De l'usage des épiques dans l'alimentation médiévale», *Médiévales*, 5, pàgs. 15-31.
- (1997): *Les livres de cuisine médiévaux*, Brepols, Turnhout.
- LEGUIEL, ÉMILE (1913): «*Tirant lo Blanch*. Aphorismes et proverbes», *Revue catalane*, 7, pàgs. 90-92 i 122-124.
- LEGUINA, Enrique de (1908): *Las armas de don Quijote*, Madrid.
- (1912): *Glosario de voces de armería*, Madrid, Librería de Felipe Rodríguez.
- LLADONOSA I GIRÓ, Josep (1984): *La cuina medieval catalana*, Barcelona, Editorial Laia.
- LLOBET I PORTELLA, Josep M. (2008): «L'antic significat dels mots *assident*, *barbacana*, *nodrís* i *voltar*», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 56 [= *Miscel·lània Joaquim Molas*, 1], Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 251-254.
- LLORCA IBI, Francesc Xavier (1998): *El llenguatge mariner de la comarca de la Marina*. Tesi doctoral dirigida pel Dr. Jordi Colomina i Castanyer al Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant.
- (2000): *El llenguatge mariner de la Marina*, Alacant, Universitat d'Alacant.
- LLORENTE, Antonio (1990): *Los topónimos españoles y su significado*, Salamanca, ICE.
- LLUCH, Montserrat (2004): «Editar el *Jugurta* català del segle XIV: un plantejament metodològic», *Cultura Neolatina*, 54:3-4, pàgs. 559-593.
- LÓPEZ GARCÍA, Ángel (1983): «Lo propio del nombre propio», *Lingüística Española Actual*, 7, pàgs. 37-54.

- (2000): «Clases de nombres propios», dins *En torno al sustantivo y al adjetivo en el español actual. Aspectos cognitivos, semánticos, (morfo)sintácticos y lexicogenéticos*, Frankfurt a. M., Vervuert Iberoamericana.
- LÓPEZ PIÑERO, José María (1986): *El arte de navegar en la España del Renacimiento*, Barcelona, Labor.
- LUJÁN, Nèstor / Joan PERUCHO (2003): *El libro de la cocina española: gastronomía e historia*, Barcelona, Tusquets.
- LUQUE NADAL, Lucía (2010): «Últimas aportaciones a la investigación sobre lexicografía fraseológica. Los diccionarios fraseológicos-culturales», *LyNX. Panorámica de Estudios Lingüísticos*, 9, València, Departament de Teoria dels Llenguatges i Ciències de la Comunicació de la Universitat de València.
- LUQUE, Juan de Dios / Francisco J. MANJÓN (1998): «Colocaciones léxicas: cuestión lingüística o estilística», dins *Teoría y práctica de la lexicografía: V Jornadas internacionales sobre estudio y enseñanza del léxico, Granada 1997*, Granada, Universidad de Granada, pàgs. 15-24.
- LUTHER, Wolfgang / Kurt FIEDLER (1968): *Peces y demás fauna marina de las costas de Mediterráneo*, Barcelona, Pulide.
- MARANGES, Isidra (1998): *Dolços medievals per avui*, Tarragona, Edicions El Mèdol.
- (2006a): «La cuina medieval catalana», dins Núria Bàguena (coord.), *Nadala 2006. Cuina catalana*, Any 40, Barcelona, Fundació Lluís Carulla, pàgs. 30-39.
- (2006b): *La cuina catalana medieval: un festí per als sentits*, Barcelona, Dalmau.
- MARCH, Ausiàs (2000): Pere Bohigas i Amadeu Soberanas (eds.), *Poesies*, Barcelona, Barcino.
- MARINESCO, C. (1953-1954): «Du nouveau sur *Tirant lo Blanc*», *Estudis Romànics*, 4, pàgs. 137-204.
- (1979): «Nouvelles recherches sur *Tirant lo Blanc*», *Miscel·lània Aramon i Serra*, 1, pàgs. 401-424.
- MARTIN, Robert (1996): «Dictionnaire informatisé et traitement automatique de l'information lexicale», *Lexikalische Analyse romanischer Sprachen*, 6, pàgs. 63-72.

- MARTÍN PASCUAL, Llúcia (coord.) (en línia): *Intertextualitats / Biblioteca d'obra 'Tirant lo Blanch'. Fragmenta*. Referència en xarxa: [http://www.lluisvives.com/portal/tirant/include/p_intertextualitat.jsp / <<http://www.lluisvives.com/servlet/FichaTituloSerieDeObra?id=102&portal=349&portal=349>>]. Pàgines consultada els dies 15-18 de novembre del 2012.
- MARTINES, Josep (2010): *L'anomenat 'lo neutre': l'expressió de l'abstracció en català, una aproximació diacrònica*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MARTINES, Vicent (1997a): «El *Tirant lo Blanch* i les seues traduccions anteriors al segle XIX: aspectes de recepció i de traducció», *Caplletra*, 23 [= '*Tirant lo Blanc*': *temes i problemes de recepció i de traducció literàries*], pàgs. 91-118.
- (1997b): *El 'Tirant' poliglota. Estudi sobre el 'Tirant lo Blanch' a partir de les seues traduccions espanyola, italiana i francesa dels segles XVI-XVIII*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- (2006): «Materials per a l'anàlisi multilingüe i contrastiva de locucions, col·locacions i fraseologia. Un escandall quant a Ausiàs March i *Tirant lo Blanch*», *Caplletra*, 40, pàgs. 153-189.
- MARTINO, Mestre (1966): «*Libro de Arte Coquinaria*», dins *Arte della cucina. Libri di ricette, testi sopra lo scalco, i trinciante e i vini. Dal XIV al XIX secolo*, 1, editat per Emilio Faccioli, Milà, pàgs. 119-204.
- MARTORELL, Joanot (1538): *Tirante il Bianco valorosissimo caualiere: nelquale contiensi del principio della cavaleria [...]*, traducció a l'italià de Lelio Manfredi, Vènegia, Federico Torregiano. Referència en xarxa: [<http://www.lluisvives.com/servlet/SirveObras/00367396422492384232268/index.htm>>]. Pàgina consultada els dies 20-23 de juliol del 2012.
- (2005a): *Tirant lo Blanch*, 1 [= edició crítica catalana d'Albert G. Hauf], València, Edicions Tirant lo Blanch.
- (2005b): *Tirant lo Blanch* [= *Tirante*], 2 [= edició de la traducció castellana del 1511 de Vicent J. Escartí], València, Edicions Tirant lo Blanch.
- MARTORELL, Joanot / Martí Joan de GALBA (1947): *Tirant lo Blanch*, edició de Martí de Riquer, Barcelona, Barcelona, Selecta.

- (1969a): *Tirant lo Blanch*, edició de Martí de Riquer, Barcelona, Seix Barral, 2 vols.
- (1969b): *Tirante el Blanco*, traducció al castellà a càrrec de J. F. Vidal Jové, Madrid, Alianza Editorial, Madrid, 2 vols.
- (1974): *Tirante el Blanco. Traducción castellana de 1511*, edició, pròleg i notes de Martí de Riquer, Barcelona, Asociación de Bibliófilos, 3 vols.
- (1978-1983): *Tirant lo Blanc*, edició de Josep Palàncios, País Valencià, Edicions a la Tercera Branca.
- (1992 [1990]): Albert G. Hauf i Vicent J. Escartí (eds.), *Tirant lo Blanch*, València, Conselleria de Cultura, Educació i Ciència de la Generalitat Valenciana, 2 vols.
- MARTOS, Josep Lluís (2001): «Lematització del lèxic de les proses mitològiques de Joan Roís de Corella», *Revista de Lengüas y Literaturas Catalana, Gallega y Vasca*, 7, pàgs. 69-111.
- MASCARÓ, Joan (1986): *Morfologia*, Barcelona, Enciclopèdia Catalana.
- MASSANÉS, Toni (2006): «De com saber si ‘catalans mengem pus graciosament e ab millor manera que altres nacions’ o què podem entendre per cuina catalana», dins Núria Bàguena (coord.), *Nadala 2006. Cuina catalana*, Any 40, Barcelona, Fundació Lluís Carulla, pàgs. 10-19.
- MACKAY, Angus / David DITCHBURN / Simon MCLEAN (1999): *Atlas de Europa medieval*, Madrid, Cátedra.
- MATÉ GARCÍA, María del Pilar (2002): «¿Qué tipos de nombres propios se deben incluir en un diccionario general de lengua? Algunas anotaciones», *Interlingüística*, 13:3, pàgs. 41-48.
- MCSARRAN, Frances (1998): «The Electronic Middle English Dictionary: Design and Use», *Medieval English Studies Newsletter*, 38, pàgs. 26-30.
- MEDDB: BASE DE DATOS DA LÍRICA PROFANA GALEGO-PORTUGUESA (en línia). Referència en xarxa: [<http://www.cirp.es/pls/bdo2/f?p=meddb2>]. Pàgina consultada el dia 14 d'agost del 2012.
- MEDINA ÁVILA, Carlos J. (2004): «La artillería española en el reinado de los Reyes Católicos. La época de los artilleros empíricos y el despertar de un arma», dins

- Aurelio Valdés Sánchez i Antonio Sánchez-Gijón (eds.), *Artillería y fortificaciones en la Corona de Castilla durante el reinado de Isabel la Católica (1474-1504)*, Madrid, Ministerio de Defensa, pàgs. 113-155.
- MEIJS, Willem (1996): «Linguistic Corpora and Lexicography», *Annual Review of Linguistics*, 16, pàgs. 99-114.
- MESSNER, D. (1994-1998): *Dicionário dos dicionários portugueses (1562-1858)*. Referència en xarxa: [<http://www.sbg.ac.at/rom/people/prof/messner/dict/prefl.html>]. Pàgina consultada el dia 14 d'agost del 2012.
- METGE, Bernat (1959): *Obras de Bernat Metge*, edició crítica, traducció, notes i pròleg de Martí de Riquer, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- MIDDLE ENGLISH DICTIONARY (en línia). Referència en xarxa: [<http://ets.umdl.umich.edu/m/med/>]. Pàgina consultada el dia 11 de setembre del 2012.
- MIEDER, Wolfgang (1990): «Consideraciones generales acerca de la naturaleza de los proverbios», *Revista de Investigaciones Folklóricas*, 5, pàgs. 7-16.
- MILLO CASAS, Llorenç (2006): *Gastronomia valenciana*, València, Consell Valencià de Cultura
- MIQUEL I PLANAS, R. (ed.) (1916): *Les Histories Troyanes de Guiu de Columpnes, traduïdes al català en el XIVè segle per en Jacme Conesa y ara per primera volta publicades per en R. Miquel y Planas*, Barcelona, Biblioteca Catalana.
- MOLL, Francesc de B. (1933): «Els refranys del *Tirant lo Blanch*», *Bulletí del Diccionari de la llengua catalana*, 15, pàgs. 169-172.
- (1960): *El 'Liber Elegantiarum'*, Barcelona, Facultat de Filosofia i Lletres de la Universitat de Barcelona.
- (1977): «Entorn del lèxic del *Liber elegantiarum*», dins *Actes del Quart Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, editat per Germà Colón, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 117-140.
- MONGAY I CASTRO, Valentí (2006): «La malvasia a la cuina de l'antiguitat», *Dossiers agraris*, 10, pàgs. 7-10.

- MONREAL, Lluís / Martí de RIQUER (1955-1965): *Els castells medievals de Catalunya*, Barcelona, Ariel, 3 vols.
- MORAN I OCERINJAUREGUI, Josep (1995): *Estudis d'onomàstica catalana*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MORAN I OCERINJAUREGUI, Joan / Joan RABELLA I RIBAS (1999): *Diccionari etimològic manual*, Barcelona, Edicions 62.
- MORVAY, Kárloy (1995a): «A la recerca del material fraseològic als diccionaris», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 28 [= *Miscel·lània Germà Colón*, 3], Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 287-301.
- (1995b): «A la recerca del material fraseològic als diccionaris», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 28 [= *Miscel·lània Germà Colón*, 3], Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 287-301.
- MOREU-REY, E. (1981): *Renoms, motius, malnoms i noms de casa*, Barcelona, Millà.
- MORTON, J. (1970): «A Functional Model for Memory», dins *Models of Human Memory*, Nova York, Academic Press, pàgs. 203-254.
- NADAL I FORTIÀ, Joan / Ramon MORENO I AMICH / David SUÑER (1981): *Els nostres peixos*, Girona, Diputació de Girona.
- NEUHAUS, H. Joachim (1986): «Lexical Database Design: The Shakespeare Dictionary Model», dins *Proceedings of the 11th International Conference on Computational Linguistics*, Bonn, IPK, pàgs. 441-444.
- NEWARK, Tim (2010): *Historia de la guerra*, Barcelona, Blume.
- NIETO BALLESTER, Emilio (1977): *Breve diccionario de topónimos españoles*, Madrid, Alianza Editorial.
- NIETO JIMÉNEZ, Lidio (2002): *Tesoro lexicográfico del español marinero anterior a 1726*, Madrid, Arco Libros.
- NOLA, Robert de (1977): *Llibre del coch: tractat de cuina medieval*, Barcelona, Curial.
- OLSON, S. Douglas / Alexander SENS (2000): *Archestratos of Gela: Greek Culture and Cuisine in the Fourth Century BCE*, Oxford, Oxford University Press.

- ORELLANA, Marc A. (2001): *Peixos i pardals* [= *Catálogo d'els peixos que's crien e pexquen en lo Mar de Valencia, 1802*], edició d'Artur Ahuir, València, L'Alfardó / Generalitat Valenciana.
- OXFORD UNIVERSITY COMPUTING SERVICE (1988): *Micro-OCP*, Oxford, Oxford University Press.
- PEÑÍN, José (2008): *Historia del vino*, Madrid, Espasa.
- PEIRATS, Anna Isabel (2005): «Concordances», CD-Rom acompanyant de Joanot Martorell (2005), *Tirant lo Blanch*, edició coordinada per Albert G. Hauf, València, Edicions Tirant lo Blanch.
- PEREA, Maria Pilar (1998): «De re lexicogràfica», *Els Marges*, 60, pàgs. 96-120.
- (2000): «Compleció d'un buit bibliogràfic: la lexicografia catalana (1989-1994)», *Els Marges*, 66, pàgs. 77-106.
- (2011): *El 'Diccionari català-valencià-balear' i les seves fonts bibliogràfiques*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PERERA I PARRAMON, Joan (1995): '*Tirant lo Blanch*'. *Edició crítica*. Tesi inèdita dirigida pel Dr. Joaquim Rafel i Fontanals a la Universitat de Barcelona, 3 vols.
- PERRAMON, Sever (1979): *Proverbis, dites i frases fetes de la llengua catalana*, Barcelona, Milla.
- PLOUVIER, Liliane (2000): *L'Europe à table*, Bruxelles, Éditions Labor.
- PONS I ALTÉS, Albert (1991): «L'heroi militar i l'estratagema en el *Tirant lo Blanc*», dins *Miscel·lània Joan Fuster. Estudis de Llengua i Literatura*, 3, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PORTO DAPENA, José-Álvaro (2002): *Manual de técnica lexicográfica*, Madrid, Arco Libros.
- PRATDESABA, Albert (2008): «Perdius amb malvasia», *El món medieval. Arqueologia, història i viatges*, 1, pàg. 16.
- PRESTWITCH, Michael (2011): *Caballero. Manual de guerrero medieval (no oficial)*, Madrid, Akal.
- PUJADAS, Joan J. / Dolors COMAS (1994): «Lexicografia i cultura: antropologia i sistema social (noms, renoms i noms de casa al Pirineu aragonés)», *Caplletra*, 17, pàgs. 59-80.

- PUJOL, Josep (1998): «Micer Johan Boccacci i mossèn Joanot Martorell: presències del *Decameron* i de la *Fiammetta* al *Tirant lo Blanc*», *Llengua & Literatura*, 9, pàgs. 49-100.
- (1999): «Boccaccio al *Tirant lo Blanc*: les “qüestions d’amore” del *Filocolo*», dins Santiago Fortuño Llorens i Tomás Martínez Romero (coords.), *Actes del VII Congrés de l’Associació Hispànica de Literatura Medieval (Castelló de la Plana, 22-26 de setembre de 1997)*, 3, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, pàgs. 181-197.
- (2002): *La memòria literària de Joanot Martorell. Models i escriptura en el ‘Tirant lo Blanc’*, Barcelona, Curial Edicions Catalanes / Publicacions de l’Abadia de Montserrat.
- REAL ACADEMIA ESPAÑOLA [= RAE] (en línia): *Corpus Diacrónico del Español* [= CORDE]. Referència en xarxa: [<http://corpus.rae.es/cordenet.html>]. Pàgina consultada els dies 23-27 d’agost del 2012.
- (en línia): *Diccionario de la Real Academia Española*, 22a edició. Referència en xarxa: [<http://buscon.rae.es/draeI/>]. Pàgina consultada els dies 23-27 d’agost del 2012.
- (en línia): *Nuevo tesoro lexicográfico de la lengua española*. Referència en xarxa: [<http://buscon.rae.es/ntlle/SrvltGUILoginNtlle/>]. Pàgina consultada els dies 23-27 d’agost del 2012.
- (2001): *Nuevo tesoro lexicográfico de la lengua española*, Madrid, RAE, 2 dvd.
- (2007): Manuel Alvar Ezquerria i Lidio Nieto Jiménez (coords.), *Nuevo tesoro lexicográfico del español (s. XIV-1726)*, Madrid, RAE, 11 vols.
- RAFEL, Joaquim (1988): «Sobre la normalització dels diccionaris catalans: el tractament de les sèries sinonímiques», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 16 [= *Miscel·lània Badia i Margarit*, 8], Barcelona, Publicacions de l’Abadia de Montserrat, pàgs. 57-112.
- (1989): «Sobre la normalització dels diccionaris catalans: els elements intrínsecs i extrínsecs en les definicions lexicogràfiques», dins *Miscel·lània d’homenatge per a Germà Colón*, Tübingen, Guner Narr, pàgs. 441-452.
- (2005): *Lexicografia*, Barcelona, UOC.

- RASPALL, Joana / Joan MARTÍ (1984): *Diccionari de locucions i frases fetes*, Barcelona, Edicions 62.
- RAZIN AL-TUYIBI, Ibn (1984): *Fadalat al-jiwan fi tayyibat al-ta'am wa-l-alwan*, edició de Muhammad B. A. Benchekroun, Beirut, Dar al-Garb al-Islami.
- REDON, Odile / Françoise SABBAN / Silvano SERVENTI (2008): *A tavola nel Medioevo con 150 ricette dalla Francia e dall'Italia*, Bari / Roma, Editori Laterza.
- RENEDO, Xavier (1995): «'Totes artificials laqueries...' Diètica i moral en un capítol del *Terç del Crestià* de Francesc Eiximenis», dins *Actes del Ir Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó. Edat Mitjana*, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, pàgs. 921-31.
- REY PASTOR, Julio / Ernesto GARCÍA CAMARERO, Ernesto (1960): *La cartografía mallorquina*, Madrid, C.S.I.C.
- RICHTHOFEN, E. von (1981): *Sincretismo literario*, Madrid, Alhambra.
- RICHARDOT, Philippe (1998): *Vegece et la culture militaire au Moyen Age (v-XV siècles)*, París, Bibliothèque Stratégique.
- RICO, Albert / Joan SOLÀ (1995): *Gramàtica i lexicografia catalanes: síntesi històrica*, València, Universitat de València.
- RIERA, Ignasi (2002): *Diccionari de la cuina catalana*, Barcelona, Edicions 62.
- RÍO NOGUERAS, Alberto (2010): «Los libros de caballerías y la (r)evolución militar moderna (II): arsenales y logística en el *Don Florindo* de Fernando Basurto. Con un apéndice sobre una compañía de *mugeres enamoradas*, algunos *escarmientos de juegos* y un broche sobre *riebtos y batallas*», *eHumanista*, 16, pàgs. 57-76.
- RIQUER, Martí de (1968): *L'arnès del cavaller: armes i armadures catalanes medievals*, Esplugues de Llobregat, Ariel.
- (1973): «L'art militar al *Tirant lo Blanch*», dins *In memoriam Carles Riba*, Barcelona, Universitat de Barcelona, pàgs. 325-338.
- (1988): «El *Voyage* de sir John Mandeville en català», dins *Miscel·lània d'homenatge a Enric Moreu-Rey*, 3, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 151-162.
- (1992): *'Tirant lo Blanch', novela de historia y de ficción*, Barcelona, Sirmio.
- (1996): *Aproximació al 'Tirant lo Blanc'*, Barcelona, Quaderns Crema.

- (2003): *Para leer a Cervantes*, Barcelona, Quaderns Crema.
- ROBERT, Mestre (1977): *Libre del coc*, edició de Veronika Leimgruber, Barcelona, Curial.
- RODRIGO ESTEVAN, María Luz (2009): «Fresco, frescal, salado, seco, remojado: abasto y mercado de pescado en Aragón (siglos XIII-XV)», dins *Alimentar la ciudad en la Edad Media. Actas de los Encuentros Internacionales del Medievo, celebrados del 22 al 25 de julio de 2008 en Nájera (La Rioja)*, Logroño, Instituto de Estudios Riojanos, pàgs. 547-577.
- RODRÍGUEZ ADRADOS, Francisco (2002): «Hacia una teoría de la ciencia toponímica», *Revista Española de Lingüística*, 32:1, pàgs. 33-51.
- RUBIERA, María Jesús (1993): «Els arabismes del català. Història d'un rebuig», dins Rafael Alemany, Antoni Ferrando i Lluís B. Meseguer (eds.), *Actes del Novè Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991)*, 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat d'Alacant / Universitat de València / Universitat Jaume I de Castelló, pàgs. 301-317.
- RUBIO VELA, Agustín (1995): «El consumo del pan en la Valencia bajomedieval», dins *Actes del I Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó (edat mitjana)*, 1, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, pàgs. 153-183.
- RUBIO VELA, Agustín / Mateu RODRIGO LIZONDO (1997): *Antroponímia valenciana del segle xv. Nòmnes de la ciutat de València (1368-69 i 1373)*, València / Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- SABATÉ I MARÍN, Glòria (1998): «El *Tirant lo Blanc* i la seva traducció castellana del segle XVI», dins *Edición y anotación de textos. Actas del I Congreso de Jóvenes Filólogos (A Coruña, septiembre 1996)*, 2, A Coruña, Universidade de A Coruña, pàgs. 607-620.
- SÁNCHEZ ADELL, J. (1957): «La pesca en el Castellón medieval», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, 33, pàgs. 264-271.
- SÁNCHEZ LERENA, Auxiliadora / María F. PÁEZ ORTIZ (1987): «Estructura sintáctica de la definición lexicográfica», *Analecta Malacitana*, 10:1, pàgs. 153-163.

- SANCHIS GUARNER, Manuel (1952): *Els vents segons la cultura popular*, Barcelona, Barcino.
- (1954): «El léxico marinero del mediterráneo», *Revista Valenciana de Filologia*, 4, Instituto de Literatura y Estudios Filológicos / Institución Alfonso el Magnánimo, pàgs. 5-22.
- SANSONE, Giuseppe E. (1980): «Lelio Manfredi traductor dels versos del *Tirant lo Blanch*», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 1 [= *Homenatge a Josep M. de Casacuberta*, 1], Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 221-232.
- (1983): «El *Tirante* de Lelio Manfredi», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 6 [= *Miscel·lània Pere Bohigas*, 3], Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 291-308.
- SANTAMARINA, Antón (ed.) (2000-2003): *Diccionario de diccionarios*, La Corunya, Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- SANTO TOMÁS PÉREZ, Magdalena (2009): «El uso terapéutico de la alimentación en la Baja Edad Media», dins *Alimentar la ciudad en la Edad Media. Actas de los Encuentros Internacionales del Medievo, celebrados del 22 al 25 de julio de 2008 en Nájera (La Rioja)*, Logronyo, Instituto de Estudios Riojanos, pàgs. 459-490.
- SAU, Daniel (1990): «El mar en el *Tirant lo Blanc*», *L'Aiguadolç*, 12-13 [= *Homenatge al 'Tirant lo Blanc'*], pàgs. 41-53.
- SCHIB, Gret (1977): *Vocabulari de sant Vicent Ferrer*, Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana.
- SECO, Manuel (1994): *Gramática esencial del español*, Madrid, Espasa-Calpe.
- (2003): *Estudios de lexicografía española*, Madrid, Paraninfo.
- SEEBASS, Tilman (1988): *Imago Musicae*, 4, Kassel, Bärenreiter-Verlag.
- SÈNECA, L. A. (1995): *Tragèdies, traducció catalana medieval amb comentaris del segle XIV de Nicolau Trevet*, edició crítica de Tomàs Martínez Romero, Barcelona, Barcino, 2 vols.
- SHCHERBA, L. V. (1995): «Towards a General Theory of Lexicography», *International Journal of Lexicography*, 8:4, pàgs. 314-350.

- SKUBIC, Mitja (1992): «Noms de persona en el *Tirant lo Blanc*», *Verba Hispanica*, 2, Ljubljana, pàgs. 107-109.
- SINCLAIR, John (1992): *Corpus, Concordance, Collocation*, Oxford, Oxford University Press.
- SOBERANAS, Amadeu J. / Germà COLÓN DOMÉNECH (1984): «El *Thesaurus puerilis* d'Onofre Pou», dins *Estudis en memoria del professor Manuel Sanchis Guarner: estudis de llengua i literatura*, 1, València, Ajuntament de València, pàgs. 357-360.
- SOLER I BOU, Joan (2006): *Definició lexicogràfica i estructura del diccionari*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans.
- STEGMANN, Tilbert Dídac (1989): *Der katalanische mittelalterliche Roman Tirant lo Blanc: Realität, Fiktion, Erzählperspektive*. Tesi doctoral de la Johann Wolfgang Goethe-Universität, Frankfurt, A. M.
- STONE, D. J. (2009): «The consumption and Supply of Birds in Late Medieval England», dins *Food in Medieval England. Diet and nutrition*, Oxford, Oxford University Press, pàgs. 148-162.
- TAYLOR, Archie (1967): «The Collection and Study of Proverbs», *Proverbium*, 8, pàgs. 161-176.
- TERMCAT (en línia): *Centre de Terminologia*. Referència en xarxa: [<http://www.termcat.cat/>]. Pàgina consultada els dies 21 i 25 de juliol del 2012.
- TERRADO, Javier (1999): *Metodología de la investigación en toponimia*, Saragossa, Editorial Ino.
- TRÉSOR DE LA LANGUE FRANÇAISE (en línia). Referència en xarxa: [<http://atilf.atilf.fr/tlf.htm>]. Pàgina consultada el dia 24 de setembre del 2012.
- THIBAUT, Eliana (1986): *La cuina medieval a l'abast*, Barcelona, La Magrana.
- (2006): *Cuina medieval catalana*, Valls, Cossetània Edicions.
- TORRES RIBELLES, Javier (1999): *Diccionari nàutic i marítim*, Barcelona, Edicions 62.
- TORRUELLA, Joan (1999): «Arxiu Informatitzat de Textos Catalans Medievals», dins *Actes del Nové Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes*, 2, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 239-252.

- TRUJILLO, R. (1981): «Sobre la naturaleza de los rasgos semánticos distintivos», dins *Logos Semantikós, Studia Linguistica in honorem Coseriu*, Madrid, Gredos, pàgs. 155-164.
- TUDELA I VILLALONGA, Lluís / Francesc PUIG CASTELLS (1995): «Sistemes d'alimentació i usos de taula al *Tirant lo Blanc*», dins *Actes del I Col·loqui d'Història de l'Alimentació a la Corona d'Aragó (edat mitjana)*, 2, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs, pàgs. 693-710.
- TURRÓ, Jaume (2002): «Joanot Martorell escrivà de ració», *L'Avenç*, 273, pàgs. 12-18.
- VAN DIJK, T. A. (1983): *La ciencia del texto. Un enfoque interdisciplinario*, Barcelona, Paidós.
- VARGAS LLOSA, Mario (2008): *Carta de batalla por 'Tirant lo Blanc'*, Madrid, Alfaguara.
- VENY, Joan (1978): «Problemes de ictionímia catalana», dins *Terminología marinera del Mediterráneo*, editat per Manuel Alvar, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, pàgs. 309-325.
- (1980): «Transfusió i adaptació d'ictiònims en el *Dictionarium* de Pere Torra (segle XVII)», dins *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes*, 1 [= *Homenatge a Josep Maria de Casacuberta*, 1], Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, pàgs. 69-102.
- (1991): *Mots d'ahir i mots d'avui*, Barcelona, Empúries.
- VILANOVA, Arnau de (1996): Luis García-Ballester i Michael R. McVaugh (eds.), *Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia, X.1. Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona.
- VILLENA, Leonardo (1971): «Glosario de términos castellológicos medievales en lenguas románicas», tiratge a part de *Castillos de España*, 71, pàgs. 77-92.
- VINCI, Leonardo da (2009): *Notas de cocina de Leonardo da Vinci. La afición desconocida de un genio*, Madrid, Temas de Hoy.
- VINYOLES, Teresa (1995): «Alimentació i ritme del temps a Catalunya a la baixa Edat Mitjana», *Actes*, 1, pàgs. 115-152.

- VOSSLER, Karl (1945): *Introducción a la literatura española del siglo de Oro*, Buenos Aires, Austral.
- WINTER, Heinrich (1986): *La nau catalana de 1450 segons el model del Museu Prins Hendrijk de Rotterdam*, Barcelona, Diputació de Barcelona.
- WIERZBICKA, Anna (1990): «Defining Emotion Concepts», *Cognitive Science*, 16, pàgs. 539-581.
- (1995): «Dictionaries vs. Encyclopaedies: How to Draw the Line», dins *Alternative Linguistics: Descriptive and Theoretical Modes*, Amsterdam, Benjamins, pàgs. 289-315.
- WITTLIN, Curt J. (1989): «La influència lingüística de la traducció catalana de les *Històries troianes* sobre el *Tirant lo Blanch*», dins *Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana, (Àrea 7: Història de la llengua)*, València, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, pàgs. 699-710.
- (1993): «Joan Roís de Corella: introducció a una concordança de les seves obres», dins *Actes del Nové Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes (Alacant-Elx, 9-14 de setembre de 1991)*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat / Universitat d'Alacant / Universitat de València / Universitat Jaume I, pàgs. 327-366.
- ZGUSTA, L. (1971): *Manual of Lexicography*, La Haia, Mouton.
- ZULUAGA, A. (1980): *Introducción al estudio de las expresiones fijas*, Frankfurt, Peter Lang.

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante

Universitat d'Alacant
Universidad de Alicante